

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 8. Sayı 15. Bahar 2012

Hacettepe University
The Atatürk Institute for
Modern Turkish History

**JOURNAL of
MODERN
TURKISH
HISTORY**

Year 8. Issue 15. Spring 2012

YÖNETİM YERİ / CONTACT:

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: (+90) 312 297 68 70 Fax: (+90) 312 299 20 76
Tel (ed.): (+90) 312 297 68 70/129
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-mail: ctad.editor@gmail.com

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458 E-ISSN 2147-1592

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The Journal of Modern Turkish History is a peer-reviewed scholarly journal, published biannually by The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Hacettepe University. The Journal consists of manuscripts in Turkish and English.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The board claims no responsibility for the arguments asserted in the published manuscripts.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Yıl 8. Sayı 15. BAHAR 2012

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY
Year 8. Issue 15. SPRING 2012

SAHİBİ / OWNER

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Adnan SOFUOĞLU

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Seyfi YILDIRIM

EDİTÖR / EDITOR

İdris YÜCEL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Fatma ACUN
Ayten Sezer ARIĞ
Sadık ERDAŞ
M. Derviş KILINÇKAYA
Adnan SOFUOĞLU
Seyfi YILDIRIM
Mustafa YILMAZ
İdris YÜCEL

TEKNİK YARDIMCILAR / TECHNICAL ASSISTANTS

Emre SARAL, Çiğdem DUMANLI
F. Salim SANLI

HAKEM KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

AKBULUT Dursun Ali, Ondokuz Mayıs Ü, Samsun.
ARI Kemal, Dokuz Eylül Ü, İzmir.
ÇETİNSAYA Gökhan, YÖK, Ankara.
DAYI S. Esin, Atatürk Ü, Erzurum.
ERTAN Temuçin Faik, Ankara Ü, Ankara.
GÜNEŞ İhsan, Anadolu Ü, Eskişehir.
KARAMUK Gümeç, Hacettepe Ü., Ankara
KÖSTÜKLÜ Nuri, Karamanoğlu Mehmet Bey Ü, Konya.
ÖZEL Oktay, Bilkent Ü, Ankara.
SARINAY Yusuf, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, Hacettepe Ü, Ankara.
SOFUOĞLU Adnan, Hacettepe Ü, Ankara.
ŞAŞMAZ Musa, Niğde Ü, Niğde.
TURAN Mustafa, Gazi Ü, Ankara.
TÜRKEŞ Mustafa, Orta Doğu Teknik Ü, Ankara.
YEŞİLBURSA Behçet, Abant İzzet Baysal Ü, Bolu.
YILMAZ Mustafa, Hacettepe Ü, Ankara.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 8. SAYI 15. BAHAR 2012

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

YEAR 8. ISSUE 15. SPRING 2012

İçindekiler/Contents

İdris YÜCEL, Sunuş	1
Makaleler	
Derviş KILINÇKAYA, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi	3
Taylan DOĞAN, Rethinking the American Era: A Historical Perspective of Iranian Islamic Revolution and the U.S. Intelligence Community (IC)	19
Sevilay ÖZER, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği	31
İdris YÜCEL, A Missionary Society at the Crossroads: American Missionaries on the eve of the Turkish Republic	51
Nurgün KOÇ, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo	69
Ayten SEZER ARIĞ, Düünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri	105
Seyfi YILDIRIM, Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar	121
Mehmet ÖZDEN, Hariç'ten bir Kadro'cu ve Bir Sol-Kemalizm Örneği: Sadri Etem ve "Türk İnkılâbının Karakterleri"	151
CTAD Yayın İlkeleri	173
Yazarlar	175

Sunuş

İdris YÜCEL

Hacettepe Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son asrı boyunca, kesintili ve sancılı adımlarla ağır aksak ilerleyen demokrasi olgusu, cumhuriyetin ilanıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, tek partili siyasi rejimi dönemin gereği olarak görse de, sonraki kuşaklara çoğulcu bir demokratik sistem miras bırakma arzusundadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen çok partili hayata geçiş girişimleri Türk demokrasi tarihinde önemli birer kilometre taşı olmuştur. Örneğin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkili, örgütlenmesi ve Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından algılanış biçimi, Türk siyasi hayatında günümüzde de varlığını güçlü bir biçimde sürdüren bir ötekileştirme anlayışına dair ipuçları sunmaktadır. M. Derviş KILINÇKAYA, ideolojilerin çarpıştırılmasından öte gücün salt paylaşımı hususunu zemin alarak, Türk siyasi hayatında hayati önem taşıyan *öteki* olgusunu değerlendirmekte. Yazar, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın iktidar partisi tarafından nasıl algılandığına ilişkin örnekler üzerinden iktidar-muhalefet dikotomisine dair çözümlemelerde bulunuyor.

Zamanlı ve doğru bilgi akışının temelinde yer alan istihbarat ağı, *büyük güçler* olarak tanımlanan ve dünya politikalarını şekillendiren önde gelen ülkeler için hayati bir enstrüman olarak karşımıza çıkar. Soğuk savaş dönemiyle birlikte süper güç olarak uluslararası arenada yerini alan ABD'nin de tabiatıyla güçlü bir dış işleri ve istihbarat teşkilatı bulunmaktadır. Taylan DOĞAN, çalışmasında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sürecinde bölgedeki ABD dış işleri örgütlenmesinin ve buna bağlı olan istihbarat birimlerinin faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Yazar, Şah'ın devrilişi ve anti-Amerikan muhalefetin iktidarı ele geçişi esnasında bölgedeki ABD istihbaratının, ABD aleyhine gerçekleşmekte olan devrimi harekete geçiren dinamiklerin önceden kestirilememesi hususunun altında yatan gerçekleri analiz etmektedir.

Günümüz üretim ilişkileri ve tüketim ekonomisi kapsamında kapitalist sistemin arzda bulunduğu ürün çeşitliliği baş döndürücü boyutlara ulaşmış olsa da yakın dönem dünya tarihi şaşırtıcı derecede yokluk ve yoksunluk hikâyeleriyle doludur. Şüphesiz Türkiye tarihi de iâşe sorununa dair bir hayli örnek barındırmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında ekmeğin, çocuk, yetişkin ve işçiler için belirlenmiş günlük

özel gramajlarla karne aracılığıyla satılması, gramajların şartlara göre yılbeyıl azaltılması ve hatta işçiler için verilen ekmek karnelerinin yüksek gramaj oranından dolayı kara borsada satılıyor olması günümüz tüketim ekonomisinde idrakı güç birer tarihsel olgu olarak karşımıza çıkar. Sevilay ÖZER, çalışmasında II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan buğday yetersizliği ve buna bağı olan ekmek kıtlığı hususlarını değerlendirerek ülke genelinde gerçekleştirilen ekim seferberliğinin detaylarını aktarıyor.

Bu sayımızda, Katolik ve Protestan misyon örgütlerinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirmiş oldukları geniş çaplı misyonerlik faaliyetlerinin bölgesel ve örgütsel ölçekte aydınlatılmasına katkı sağılayan iki ayrı makale yer alıyor. Ayten SEZER, çalışmasında hem Osmanlı, hem Cumhuriyet dönemlerindeki Fransız, İtalyan, Alman, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerini İstanbul ölçeğinde ele almakta. Şahsım tarafından gerçekleştirilen çalışma ise Amerikan Bord Örgütü'nün Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş yıllarında tecrübe ettiğı misyon ve strateji değışikliğine odaklanarak, sözü edilen misyon ve strateji değışikliğinin Amerikalı misyonerlerin cumhuriyet yıllarında ortaya koyacağı faaliyetlerin anlaşılmasındaki yerine dair ipuçları aramaktadır.

Nurgün KOÇ, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo* başlıklı çalışmasında, cumhuriyetin erken dönemlerindeki iletişim araçlarından radyonun sosyo-kültürel, siyasi ve hatta ekonomik bakımlardan oynadığı role odaklanarak, radyo kurumunun çalışmalarını birincil kaynaklara dayalı olarak analiz etmektedir. Son olarak, Seyfi YILDIRIM arşiv belgeleri ışığında Macar uzmanların cumhuriyet modernleşmesindeki yerine değinirken, Mehmet ÖZDEN, aynı dönemin düşünsel dünyasına ve fikir hareketlerine dair, Sadri Etem merkezli bir biyografi incelemesinde bulunuyor.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi

Derviş KILINÇKAYA

Hacettepe Üniversitesi

KILINÇKAYA, Derviş, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 3-18.

Meşrutiyetin yeniden ilânıyla başlayan süreçte gelişen partileşme ve partiler arası iktidar mücadelesi Türk siyasal hayatını oldukça derinden etkilemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmek ve bunu sürdürmek için kullandığı yöntemler daha sonraki dönemde iktidar partilerinin, muhalif olarak algıladıkları siyasal parti ve akımlar karşısındaki tavırlarını şekillendiren dışlayıcı bir anlayışa da kaynaklık etmiştir. İttihat ve Terakki mirasını reddeden Cumhuriyet dönemi siyasetçileri ve siyasal partileri esasında II. Meşrutiyet döneminde inşa edilmiş olan bu anlayışı sürdürmekten kurtulamamışlardır. Bu çalışma, birbirine benzer siyasal tabana sahip olmalarına karşın iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının “muhalif” olarak gördüğü Serbest Cumhuriyet Fırkasını nasıl algıladığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın dayanağını CHF Genel Sekreterinin talimatıyla fırkanın il ve ilçe örgütleri tarafından derlenerek Ankara'ya gönderilen raporlar oluşturmaktadır. Bu raporların değerlendirilmesi Türkiye'nin kuruluş yıllarındaki “siyaset algısı”nın ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin açıklanmasında önemli ipuçları sağlamaktadır. Makale bu ipuçlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Siyasal Partiler

KILINÇKAYA, Derviş, Social Base of the Liberal Republican Party and its relation with the Republican People's Party. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 3-18.

Establishment of political parties and power struggle between these political circles following the constitutional period had a profound impact on the Turkish political history. The Union and Progress Party's exclusionist methods for getting the power and keeping it in hand were mostly inherited by the successive political parties. Although this inheritance was denied by the leading political figures in the republican era, it can be said that most of the politicians and political parties simply followed the example of political texture formed during the Second Constitutional Era. This study aims to bring an understanding on the leading Republican People's Party's perception

of the Liberal Republican Party as “the opposite side” notwithstanding the similar social structure between each other. Study is mainly based on reports prepared by peripheral officials on account of the orders of Republican People’s Party’s general secretary. Evaluation of the aforementioned reports gave clues not only on the political life during the early years of the republic but also on the relation between power and opposition.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Ali Fethi Okyar, Free Republican Party, Republican People’s Party, Political Parties.

Giriş

Türkiye’deki ilk Parlamenter Rejim uygulaması 1876 yılında ilân edilen Kanun-ı Esasî ile başladı. Geriye dönüp baktığımızda 135 yılı aşan bir demokrasi tecrübesi ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir ve bu sürecin incelenmesi için oldukça yeterli bir birikim sağladığı da izahtan varestedir. Esasında 19. Yüzyılın eseri olan modern demokrasi “ulus devlet” kavramı ile paralel bir seyir izlemiştir. Meşruiyet temelinin “ulus” kavramı üzerine oturtulması ve bu temel üzerinde yükselen demokrasilerin şekillenmesi esin kaynakları eski Yunan site devletlerine kadar giden bir arka planla açıklanmaya çalışılsa bile insanoğlunun tarihi macerası içinde “yeni” bir olgu olarak kabul edilebilir. Bir bakıma, Eski Yunan ve “barbarların/ötekilerin” yönetim anlayışları ve toplumsal dokularının benzer tarihi süreçten geçtiklerini kabul ederek yapılacak bir izah daha baştan “Avrupa merkezli medeniyet tanımının” dışında kalmayı kabullenmek anlamına gelmektedir. Barbarlık, etnosantrik bir kavramdır. Habernas’ın hediye ettiği kavramı kullanırsak her toplumun kendi kültür evreninden idrak ettiği dünyada farklı farklı barbarlardan söz etmek daha doğru olacaktır. Ama yine de bir gerçeği kabullenmek gerekiyor: “demokrasi”nin bu gün yüklediğimiz anlamı batılı değerler üzerine kuruludur ve batı dışında kalan toplumlar “demokratikleşmede” hep ciddi sarsıntılar geçirmişlerdir. Çünkü demokrasi salt “kurumlarla” bağlantılı bir şey değildir, aynı zamanda “değerlerle” de bağlantılıdır. Sorunların başında ise demokratik kurumların taklit edilmesinin, değerlerin taklit edilmesinden daha kolay olduğu gerçeği gelmektedir. Bu makale Türklerin “demokrasi”yi kurmaya ve yerleştirmeye çalışırken, değerler dünyasının yarattığı engellerden birini açıklamaya yöneliktir. Çalışmanın ağırlık noktasını, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ve feshedilmesi ile ilgili sorunlara değinmekten ziyade, CHF Umumi Kâtibi Erzincan Mebusu Saffet (Arıkan) Bey’in talebi üzerine yerel parti örgütlerinin gönderdiği bilgilerden hareketle Serbest Cumhuriyet Fırkasının toplumsal tabanının nasıl algılandığı oluşturmaktadır.

Söz konusu süreçte Türklerin, demokrasi gemisini uluslararası siyaset denizinde; bir imparatorluğun tasfiyesi, yeni ve bağımsız bir devletin kurulması, peşpeşe gelen bu sarsıntıları yaşamış bir toplumun özgüvenini yeniden kazanması gibi devasa dalgalar arasında yüzdürmeye çalıştıkları gerçeğini de göz ardı etmek pek doğru olmasa gerektir.

Sürecin ilk göze çarpan tarafı şüphesiz oldukça yoğun kesintilerle geçtiği gerçeği olacaktır. Kanun-ı Esasi'nin ihdas ettiği rejim 23 Aralık 1876'dan 1878 Mart'ına kadar yaşayabilmiş, bu tarihten 24 Temmuz 1908'e kadar 30 yıl devam eden bir kesintiden sonra yeniden tecrübe edilmiş, 1908'den 1913'e kadar Anayasa'da belirlenmiş olan kurallara hiç değilse şeklen bağlı kalınarak, "*parti ve particilik*" kavramının yasal temelleri de oluşturularak uygulanmış; bu arada ülkenin yarısı kaybedilmiş ve bir "*askeri yönetim*" ile yeniden; ama bu defa farklı biçimde kesintiye uğramıştır. Karşı fikir algısı da 1908-1913 arasında kalıplaşan biçimiyle "*bizim fırkadan olmayanların zararlı fikirleri*" olarak siyaset yapanların zihninde yer etmiştir ¹.

I. Dünya Savaşı şartlarında ülkede İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemen olduğu bir "*Tek Parti Yönetimi*"nden sonra, yine söz konusu anayasal ve yasal çerçeve üzerine bina edilerek ² "*particilik*"ten çok "*milli irade*" kavramı üzerine oturtulmuş bir geçiş dönemi olarak TBMM ve O'nun "*Reis*"i Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen İstiklâl Harbi ile Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur.

Keza; "*demokrasi*"nin aracı olarak siyasal partilerin yeniden oluşması da 1922'den başlayarak ülke gündemine girmiş, "*Halk Fırkası*" halk iradesini temsil eden Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin varisi olarak kurulmuştur.

Türkiye'de Parlamenter Demokratik rejimin Anayasaların çizdiği kural ve kurumlarla işlediği toplam süreyi belirlemek için birkaç noktaya temas etmek gerekmektedir. Söz konusu 135 yılın 50 yılı şu veya bu sebeple "*Olağanüstü Dönem*" olarak tanımlanan sınırlama/kısıtlamalarla geçmiştir³. Hiç şüphe yok ki bu rakama ilişkin ciddi itirazlar ileri sürülebilir yahut farklı rakamlandırmalar ortaya konulabilir. Ancak bütün bunlar söz konusu kesintilerin varlığı gerçeğini

¹ Bu algıya ilişkin pek çok örnek verilebilir. Ancak hemen hatırlatmalıyız ki, bu sadece iktidar partilerine özgü bir algı olmaktan çok "*siyaset yapanlara özgü*" bir algı olarak düşünülmelidir.

² Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra "millet iradesini temsil eden "yeni bir organ olarak "TBMM'nin seçilmişlerle oluşturulması" 20 Ocak 1921'de "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun kabulüne ve TBMM'nin "Yasama, yürütme ve yargı" yetkisi taşımasına rağmen Kanun-ı Esasi'nin yürürlükten kaldırılmadığına dikkat çekmek isteriz.

³ 1878-1908 arasındaki kesinti 30 yıl, 1908-1918 İttihat ve Terakki Fırkasının egemenliğinde Tek parti yönetimi ve I. Dünya Savaşı kısıtlamaları 5 yıl, 1918-1919 Parlamentonun Feshi yaklaşık 1 yıl, 1920-1923 İstiklâl Mücadelesi yaklaşık 3 yıl, 1925-1946 CHF egemenliğinde Tek Parti yönetimi, 1960-1963 27 Mayıs Dönemi yaklaşık 3 yıl, 12 Mart Dönemi Baskı altındaki Parlamento yaklaşık 2 yıl, 12 Eylül dönemi yaklaşık 4 yıl olmak üzere aşağı yukarı 50 yıllık bir dönemde siyasal partilerin veya parlamentonun faal olmadığı veya yasaklandığı bir zaman diliminden söz ediyoruz.

ortadan kaldırmaz. Burada asıl vurgulanmak istenen olgu “*bu kesintilerin neden ortaya çıktığı*” sorunundan ziyade, salt kesintilerin kendisidir.

Diğer bir nokta, İktidarın niteliğine ilişkin sorundur. Türkiye, çok köklü bir geçmişe dayanan “*yönetim geleneği*” itibarıyla, batıda gelişen “*demokrasî*”nin tarihi arka planından farklı bir “*demokratikleşme*” süreci yaşamıştır. Bu noktada çalışmanın sınırları içinde kalmak endişesinden ötürü geniş bir tartışmaya girmek anlamsızdır. Ancak, Türkiye’deki batılılaşma süreci esas itibarıyla diğer sonuçlarının yanı sıra salt demokratikleşme bağlamında “*hükümdarın egemenliği*”nin “*yönetici elitler*” lehine sınırlandırılması ve bunun yasal temellerinin oluşturulması çabası ile çerçevelendirilebilir. Bu sav tartışmaya açık olmakla birlikte bize bir başlangıç noktası da vermektedir. Sınırları tanımlanmamış ve kuralları konulmamış bir yönetim anlayışı ancak “*keyfî*” olarak tanımlanabilir. Bu düşünce birçok itirazı davet eder nitelikte olmakla birlikte; burada salt “*yasal olarak sınırları tanımlanmamış bir iktidar anlayışını*” ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla, hükümdarın egemenliğini sınırlandıran ve bunu şarta bağlayan ve şartları da yasayla belirlenen bir yönetim biçimi olarak “*Meşrutîyet ve Kanun-ı Esasî*” demokratik bir toplum ve rejim oluşturma geleneğinin oluşması sürecinde ancak bir kilometre taşı olarak anlam kazanmaktadır.

Meşrutî bir rejim en basitleştirilmiş biçimiyle : “*egemenliğin şartlı olarak kullanımı*” anlamına gelmektedir. Egemenlik, yasaların tanımladığı çerçevede Halk ve Hanedan arasında paylaşılmaktadır. Hanedan, egemenliğini korumak ve sürdürmek için yeni meydan okuma karşısında “*egemenliği paylaşma*”yı kabul etmekte ve bu paylaşımın biçimi ve sınırları “*Kanun-ı Esasî*” ile belirlenmektedir. Söz konusu paylaşım ile ilgili meydan okumaların küresel çerçevesi “*Batı*”da ortaya çıkmıştır. Bu yapının ortaya çıkmasını sağlayan temel güç ise “*Aydınlanma Çağı*”nın “*devrimci*” sınıfı olan “*Burjuvazî*”dir. Burjuvazi bu taleplerini “*Halk*” adına dile getirmiştir. Ancak hemen hatırlamak gerekir ki, Osmanlı toplumunda iktidarı temsil eden “*Padişah*”a karşı bu gücün paylaşılmasını hem teorik olarak özgün biçimde ifade etme geleneğine sahip olan bir “*burjuvazî*”, hem de iktidarı padişahla birlikte yürüten bir “*aristokrasî*” yoktur. Bu rolü Türkiye’de “*eğitimli seçkinler*” üstlenmişlerdir. Diğer bir tabirle Batı’da modern demokrasinin yükselişi “*burjuvazî*”nin öncülüğünde, Türkiye’de ise eğitimli-seçkinlerin talepleriyle mümkün olabilmektedir. Türkiye’de Saltanatın kaldırılmasıyla iktidarın niteliğinde o zamana kadarki en radikal dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu suretle meşruiyetin yegâne kaynağının “*halk*” olduğu bir zemin 1922’de oluşturulmuştur.

Burada bir başka sorun devreye girmektedir: meşruiyetin kaynağını oluşturan “*halk egemenliği*”nin kullanılmasını sağlayan mekanizmaların oluşumunda “*halk*”ın etkinliği nedir? “*Yasaları yapma*” ve bunları “*Yürütme*” ve “*Denetleme*” süreçlerine, meşruiyetin kaynağı olan “*halk*” ne ölçüde ve nasıl katılacaktır?

Milletin yani halkın iradesini siyasi gerçek olarak ortaya koyan araç “*siyasal temsil*” ilkesidir. Nitekim temsili makamlar olmaksızın halkın ortaklaşa iradesi belirlenemeyeceği gibi, halk siyasi faaliyette de bulunamaz. Birbirine zıt ve çok sayıda fert iradesini belirli müşterek bir irade haline sokmak ise ancak temsil mekanizmaları ile mümkündür.⁴

Bu katılıma ilişkin diğer sorunlar bu makalenin konusu dışında kalmaktadır. Partiler işte bu noktada devreye girmektedir. Dolayısıyla bir “*katılım aracı*” olarak Parti sorununa da kısaca temas etmek gerekiyor.

Bu anlamda temsili demokrasi, halkın, belirli bir süre zarfında görev yapmak üzere belli sayıda temsilci seçmesine ve kararların, halk adına bu temsilciler vasıtasıyla alınması yöntemine dayanır.⁵

Bu bağlamda 19. Yüzyıl demokrasileri kişisel temsil ve milletvekillerinin bağımsızlığı esası üzerine kurulmuştu. 20. Yüzyıl ve bugünün demokrasileri ise seçmenlerin ve seçilenlerin sıkı şekilde örgütlenmesine dayanmaktadır. Yani günümüz demokrasilerinin yeniliği sıkı bir şekilde örgütlenmiş siyasal partilerin bulunmasındadır.⁶ Bu bağlamda günümüz demokrasi ölçütlerinden biri ve belki de başlıcası siyasal partilerin varlığıdır. Çünkü geniş ve karmaşık bir toplumda siyasal partilerin aracılığı olmaksızın halkın yönetime katılması, diğer bir ifadeyle yöneticilerin belirli aralıklarla serbest seçimler yoluyla halk tarafından belirlenmesi güçtür.⁷ Bunun yanı sıra Duverger’e göre partisiz rejim, tutucu bir rejim olmak zorundadır. Böyle bir rejimde, oy hakkı ya mülkiyete dayanır, ya da halka kendi içinden gelmeyen liderler empoze etmek suretiyle “*genel oy*”un felce uğratılmasına çalışılır. Yani böyle bir rejim doğuş, servet veya mevki bakımından sivrilmiş yönetici elitlerin sürekliliğini sağlar.⁸ Bu bağlamda siyasal partiler toplumun geniş kesimlerinin artan siyasal katılma ihtiyaçlarından doğmuşlardır, diyebiliriz. Bu şekilde siyasal partiler, demokrasinin gelişimi ile birlikte oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı olarak gelişme göstermişlerdir. İşte bu çerçevede yani siyasal meclislerin fonksiyonları ve bağımsızlıkları artıp genişledikçe, meclis üyeleri de eylemlerinde bir birliktelik sağlayabilmek için ortak niteliklerine göre guruplaşma eğilimi duymuşlardır. Diğer taraftan oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça, adayları tanıtabilmek ve oyları bu adaylara yöneltebilmek için oluşturulacak komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu da partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte seçim ve parlamento dışında da

⁴ B. Nuri Esen, *Anayasa Hukuku*, Ankara, 1970, s. 352 ; Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Türkçesi, Ergun Özbudun, Ankara, 1974, s. 453.

⁵ *Demokrasi Nedir*, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1992, s. 36.

⁶ Duverger, *age*, s. 335.

⁷ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, 1977, s. 162

⁸ Duverger, *age*, s. 541

partilerin oluşması söz konusu olmuştur. Bu anlamda geniş halk örgütleri olarak kamuoyuna biçim veren ve siyasal iktidarı ele alıp kullanmaya çalışan gerçek siyasal partiler yukarda da belirtildiği gibi çok yakın zamanlarda ortaya çıkmışlardır.⁹

Bu şekilde ortaya çıkan siyasal partiler, günümüzde parti üyeliği vasıtasıyla alt sınıflar bakımından siyasal katılmayı arttırıcı bir işlev gördüğü gibi, aynı zamanda üst ve alt sınıflar arasındaki siyasal katılma farkını azaltıcı bir mekanizma işlevini de görmektedir. Bu da siyasal partilerin, özellikle alt sınıfların siyasal katılımının ve sosyal eşitliğin sağlanması bakımından önemli bir fonksiyonunu ortaya koymaktadır.¹⁰ Ayrıca siyasal partiler seçilecek adayları belirlemekte, bu adayların seçilmeleri için kampanyalar düzenlemekte, seçimler sonucunda çoğunluğu almaları halinde hükümetin uygulayacağı politikalarla ilgili program oluşturmakta, muhalefette ise iktidara karşı eleştiri ve alternatif politikalar üretebilmektedir. Bunun yanında aynı zamanda partiler farklı çıkar gurupları arasında ortak politikalar için destek sağlamakta, kamuoyunu sorunlarla ilgili bilgilendirmekte ve toplumun siyasal konuları tartışmasını belirli yapı ve kurallar çerçevesinde düzenlemektedirler.¹¹ Partilere dayalı demokrasi ise tek partili, iki partili veya çok partili sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede tek parti sistemi genellikle 20. Yüzyılın büyük siyasal yeniliği olarak kabul edilmektedir. Esasında tek parti sistemi demokrasi çerçevesi içinde doğmuş olan genel bir yöntemin, yani parti sisteminin diktatörlüğe uydurulmasıdır. Bu bakımdan 20. Yüzyılın büyük siyasal yeniliği esasında tek parti değil, partinin kendisidir. Diğer taraftan tek partilerle, demokratik rejim içerisindeki partiler arasında yapı bakımından temel bir fark yoktur. Nitekim hem felsefeleri hem yapıları hem de uygulamaları bakımından gerçek anlamda totaliter olmayan tek partiler bulunduğu gibi, çok partili rejimlerde de totaliter partiler bulunabilmektedir ve her totaliter partide tek parti haline gelme yolunda bir eğilim vardır. Bu çerçevede uygulamada bir değil birçok tek parti sistemi ortaya çıkmıştır.¹²

Günümüz gerçek demokrasilerinde birden fazla parti bulunmaktadır. İki partinin üstünde partilerin bulunduğu sistemlerde çok parti sistemi hâkimdir. Genelde seçim sistemlerinde uygulanan ve yeni partilerin oluşmasına zemin hazırlayan nispi temsil sistemi ile iki turlu çoğunluk sistemi çok partili sistemi teşvik eder.¹³ Çok partili sistemde her siyasi parti, farklı düşünce ve menfaatlerin gerçekleşmesi gayesiyle hareket etmektedir. Böyle bir durumda halk da tercihini

⁹ Duverger, *age.*, s. 15-16.

¹⁰ Özbudun, *age.*, s. 167.

¹¹ *Demokrasi Nedir*, s. 62.

¹² Duverger, *age.*, s. 335-336 ; ayrıca parti sistemleri hakkında bilgi için bkz. : Özbudun, *a.g.e.* , s. 111.

¹³ Duverger, *age.*, s. 315.

kendisine en yakın bir siyasi parti lehine kullanabilmektedir. Bu itibarla siyasi partilerin çokluğu, bir rejimin demokratik olduğunu gösteren en önemli ölçütlerden biri olarak görülmektedir. Tabii ki bir rejimin demokratik bir nitelik kazanması için sadece bu yeterli değildir. Tam bir demokratik rejimde bu ölçütün yanı sıra, iktidar partisi veya partileriyle muhalefetteki partiler arasında hukuki bir eşitlik olması gerekir. Ayrıca muhalefetteki partilerin iktidara gelmesini engelleyen sınırlar da olmamalıdır. Bu anlamda demokrasiler, çok ve çeşitli kurumların, siyasi partilerin, örgütler ve derneklerin oluşturduğu bir toplumsal dokuya benzer. Böyle bir yapıya çoğulculuk adı verilir. Bu yapı da halkın yönetime anlamlı bir şekilde katılımını en geniş ölçüde sağlar.¹⁴

Bu çerçeve göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığında ortaya çıkan "*çok partili parlamenter*" bir rejim oluşturma çabaları, bir bakıma "*batılı*" anlamıyla bir demokrasi kurma çabasının ürünü olarak algılanmaktadır. Ancak burada sorun tamamen "*batılı*" kavramlar çerçevesinde ele alınmakta, Cumhuriyet döneminin "*ideolojik*" çerçevesi çoğunlukla terminoloji tartışmaları arasında kaybolup gitmektedir.

Yukarıda kısa ve yüzeysel olarak temas edilmiş olan bir noktaya tekrar atıfta bulunmak gerekiyor: Türkiye'deki sistem değişikliği toplumsal bir talep olarak ortaya çıkmamış, seçkinlerin gerçekleştirdikleri bir değişim olarak gelişmiştir. İktidarın "halk" tarafından temsil edilmesi, egemenlik kavramını aydınlanma dönemi fikirlerinin tanımlamaları çerçevesinde benimsemiş olan ve Türkiye'deki modernleşme hareketinin de öncülüğünü bu sebeple doğal olarak üstlenmiş olan "*egitimli-seçkinler*", egemenliği paylaşan geleneksel iktidarı 1922'de alaşağı ettikten sonra; iktidar denilen "*güç*"ün kullanılması konusunda elit-içi bir rekabete girişmişlerdir. İşte, bu rekabette, söz konusu gücün kaynağı olarak gösterilen "*halk*", bir "*araç*" olarak, bir referans unsuru olarak öne çıkmıştır. Bu meşruiyet kaynağının iktidarını -*Russo'nun sosyal mukavelesini batırlamak gerekiyor*- kime devredeceği konusunda da yukarıda sözünü ettiğimiz yapılar, yani siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir muhalefet partisi olarak "*iktidarı*" temsil eden Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında varlığını sürdürememiştir. TPCF'nin yaygın bir parti örgütünün olmaması bu konuda geniş bir tahlil yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gerek kuruluşu ve gerekse kapanması konusunda elimizde görece daha fazla malzeme vardır¹⁵.

¹⁴ *Demokrasi Nedir?*, s. 12.

¹⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin ciddi bir birikim oluşmuş bulunmaktadır. Mesela: Taner Beyazıt, "İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, C. XVII, Sayı: 98, Şubat 1992, s. 118-120, ; Muhammet Güçlü, "Antalya'da Serbest Fırka'nın Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.: IX, İzmir, 1994, s. ? ; Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının İzmir Vilayeti'nde

Türkiye tarih yazıcılığında çok partili bir rejimin kurulması konusunda; bir ölçüde geleneksel “*karizmatik kişilik*” anlayışının bir sonucu olarak Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın istekliliği hep ön planda tutulmaktadır. Ancak, bizatihi Mustafa Kemal Paşa’nın bu tarz bir yaklaşımdan esasında rahatsız olduğunu gösteren argümanların varlığı da biliniyor.¹⁶ H. R. Soyak’ın anlattıklarına bakılacak olursa Cumhurbaşkanı’nın 1930’da yeni bir muhalif fırka kurulması için harekete geçmesi bir takım temel ilkelere dayanmaktadır. Bunlar:

“1-İnkılâpların ruhu mesabesinde bulunan laiklik üzerinde, yeni fırkanın eskisi ile tam bir mutabakat halinde bulunması ve bunu ilân etmesi

2-Yeni fırkanın uzunca bir müddet, hiç değilse bir-iki seçim devresi zarfında, yalnız Büyük Millet Meclisi’nde, esaslı siyasî, malî, ekonomik meseleler üzerinde, dedikodulara değil, gerçeklere ve ilme dayanan nezhîb, ağırbaşlı ve bilhassa çok sabırlı bir murakabe unsuru olarak çalışması.

3-Halk arasında galeyanlara, kavgalara, netice itibarıyla da daha vahim karışıklıklara sebep olabilecek geniş teşkilât ve gürültülü faaliyetlerde bulunulmaması”¹⁷

olarak ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanı’nın böyle bir karara varmasında başka unsurların da etkili olduğunu gösteren hayli ipucu vardır. 1930 yılının başlarında ülkede iktidar partisine karşı ciddi bir muhalefetin varlığı Dahiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Parti Umumi Kâtibi Saffet Bey’e gönderilen bir yazıda “... bazı işsizlerin kahvelerde ve sair toplantı yerlerinde kötü ruhlu adamların propaganda ve dedikodularına alet oldukları...emsaliyle sabittir. Geçen sene...mukabil propagandalar yaptırılmış ve bu hususta fırkamız teşkilâtından çok istifade edilmişti...” hatırlatması yapıldıktan sonra, bu sene de aynı şekilde fırka teşkilâtının uyarılması talep edilmekteydi.¹⁸ Bu talebin akabinde Saffet Bey, bütün Fırka müfettişlerine gönderdiği yazıda “...menfi ve muzır tabrikin en ziyade revaç bulduğu zamanın Ramazan ayı olduğu...”nu hatırlattıktan sonra , “...hükümet ve teşkilatla el ele verilerek bu gibi tabrikâtın önüne geçilmesi...” lüzumuna işaret etmektedir.¹⁹ İlgili dosyadaki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal Paşa’nın yurt gezisine çıkması da Cumhuriyet Halk Fırkası’na karşı ülkede yükselen hoşnutsuzluğun

ki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.VII, İzmir, 1993, s. 183-202, Cem Emrence, “Ödemiş’te Serbest Fırka”, *Toplumsal Tarih*, S. 72, Aralık 1999, s. 28-33, Bilgin Çelik, “Aydın’da Serbest Fırka”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 84, Aralık 2000, s. 13-24.

¹⁶ Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul, 2006, s. 388-390.

¹⁷ H. R. Soyak, *age.*, s.394. Benzer düşünceler için Bkz.: Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay*, Ankara , 1981, s. 11 vd.

¹⁸ BCA, 490.1.1/3/21, 5.2. 1930 tarihli yazı ve eki.

¹⁹ BCA 490.1-1/3/21.

sebeplerini anlamak ve belki de hafifletmekti ki; Ahmet Hamdi Başar da hatıralarında aynı noktaya vurgu yapar.

Ülkedeki ekonomik durumun dünya buhranının da etkisiyle giderek kötüleşmesi ve halkın bu konudaki şikâyetlerinin yükselmesi Gazi Paşa'yı harekete geçirmiştir. Aynı dönemde ekonomik bakımdan ciddi arayışların başlamış olması bu fikri güçlendirmektedir.²⁰ Sebeplerini bir kenara bırakarak 1930 yılında Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Başbakan ve CHF Başkanvekili İsmet Paşa arasında bir gerginliğin yaşanmaya başladığı da biliniyor.²¹ Buna rağmen Cumhurbaşkanı'nın İsmet Paşa'yı ikna ederek bu konuda mutabakat sağladığı anlaşılmaktadır. Başbakan defterine 20 Nisan 1930 Pazar akşamı Gazi ile muhalif fırka sorununun görüşüldüğüne dair bir not düşmüştür.²² Gazi Paşa, Başbakan'ın onayını aldıktan sonra Ali Fethi Bey'le sorunu tartışmıştır.²³

CHP'nin kurucusu ve başkanı olan Atatürk, Serbest Fırka kuruluşu öncesinde Fethi Okyar'a

“ Bu günkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıta bir meclis vardır. Fakat dâhilde ve hariçte bize diktatör nazarıyla bakıyorlar... Halbuki Ben Cumhuriyeti şahsi menfaatlerim için yapmadım. Hepimiz faniziz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız.” diyecektir.²⁴

SCF'nın kuruluşuna ilişkin gelişmeler üzerinde durmayacağım. Fırkanın örgütlenme sürecinin şaşırtıcı bir hızla gerçekleşmesinde Cumhurbaşkanı'nın yeni Fırka'ya verdiği desteğin rolü açıktır. Ancak, bu hız CHF'nın “iktidar”ını tehdit edebilecek bir noktaya ulaştığında ortaya çıkan gelişmelerin irdelenmesi, demokrasi tarihimiz açısından da bazı sorunların anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Fırka 12 Ağustos'ta resmen faaliyete geçmiş ve yurt içinde ciddi bir örgütlenme faaliyetine girişmiştir. Bu durumun CHF yöneticilerini daha baştan tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim CHF Umumi Kâtibi Saffet (Arıkan) Bey

²⁰ Ekonomik duruma ilişkin olarak Bkz.: M. Derviş Kılınçkaya, *Tasarrufların Verimliliği : Bir Kavramın ve Bir Kurumun Tarihi*, Ankara , 2006, s. 35 vd. Keza; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, İstanbul , 1994, s. 471 vd.

²¹ Soruna ilişkin ilginç gözlemler olması itibarıyla Bkz.: Joseph C. Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları* : Yeni Türkiye, Çev.: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 1999, s. 2, s.162-163 ve 180-183.

²² İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. I, Yay. Haz.: Ahmet Demirel, İstanbul , 2001, s. 148.

²³ Ayrıntılar için Bkz.: Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Kapatıldı*, İstanbul , 1987, s. 17-18.

²⁴ Okyar, *age.* , s. 393.

daha 22 Ağustos'ta hazırladığı ve 2 Eylül'de Parti Müfettişlerine gönderdiği bir genelgede SCF'nin kurulup faaliyete geçtiğinden bahisle, yeni fırkanın Cumhuriyetçilik ve lâiklik prensiplerinde kendileriyle aynı düşündüğüne temas ettikten sonra CHF teşkilâtından ve müfettişlerden *"...yukarıdaki prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruben mürteci insanlar da bu fırkaya müracaat ederek tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve emellerini propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya memleket zararına olan bu hareketi muarızımız fırka da terviş etmiyeceğinden ve bizat teşkilâtımız bu gibi kara ruhların taazzuuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan Serbest Cumhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde zıttalileri vasıtasıyla²⁵ derhal makamı acizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblağını ..."* istemişti.²⁶ Bu talimatın gereklerinin derhal yerine getirildiği ve SCF'nin yerel teşkilatlarının kurucuları ve faal üyeleri hakkında bilgi toplanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Yeni Fırka'nın kuruluşundan sadece 10 gün sonra ortaya çıkan bu gelişme CHF'nin durumu nasıl algıladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Öte yandan daha başlangıçtan itibaren SCF'nin ülke içinde bazı yörelerde örgütlenmeyeceğine ilişkin bazı pazarlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 3 Eylül'de İbrahim Tali (Öngören) Bey'e yazdığı bir teskerede bu durumu oldukça muğlak biçimde ifade eder:

"...Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Beyefendi Umumi Müfettişlik muntakasında teşkilat yapmayacaklarını CHF Kâtib-i Umumisi Saffet Beyefendi'ye şifaben vait ve temin etmişlerdir..."

Bu teminata rağmen SCF'nin teşkilâtlanmasına bir mani çıkarılmayacağı da eklenir ama, her şeye rağmen bu hususta bir bilgi alınacak olursa *"...Vekâletin haberdar buyurulması..."* da rica olunur.²⁷ SCF'nin programı ve örgütlenmesi şekillenmeye başladıkça *"... bir taraftan sofit rublu mürtecilerin ve diğer taraftan komünistlerin..."*²⁸ harekete geçmelerine yol açmıştır. Genelgede tehdidin

"...Mürtecilerin güya şapka yerine fes, yeni Türk harfleri yerine Arap harfleri ikame olunacakmış, memlekette bibakkın koğulan saltanat ailesi tekrara memlekete gelecekmış; hülâsa şimdiye kadar tabakkuku ettirdiğimiz bütün inkılâbat alt üst edilerek saltanatla köhne müesseseleri ve ananeleri tekrara tesis edilecekmiş yolunda yaptıkları propagandalara..."

²⁵ Belgenin bu bölümünde *"evvel emirde oradaki mümessillerinin nazarı dikkatlerinin celbolunması ve bu müracaat semere vermediği takdirde..."* ibaresi varsa da bunun üzeri çizilerek metinden çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

²⁶ BCA, 490.01,1.4.12. Evrakın arkasındaki nota göre genelge: Ankara, Sivas, Giresun, Erzurum ve Erzincan, Konya, İzmir, Balıkesir bölgeleri müfettişlerine ve Hilmi, Sami Beylere ve Şinasi Paşa'ya gönderilmiştir.

²⁷ BCA, 490.01,1.4.12. "Umumi Müfettişlik Bölgesi"nden Şeyh Said Ayaklanması çıktığı vilâyetler ve Dersim Bölgesi kastedilmektedir.

²⁸ BCA, 490.01,1.4.13.

dikkat çekilerek parti teşkilatının bu gibileri “ *ıcap eden hükümet makamına bila merhamet ihbar etmesini ehemmiyetle...*” istenmişti.²⁹ Fırka’nın güçlenmesi karşısında CHF ileri gelenleri son derece sert biçimde harekete geçmiş ve Fırka hakkında gerekli bilgilerin toplanması için bütün vilayetlere bir tamim göndermiştir. Bu belgelerin bile başlı başına ortaya koyduğu temel yaklaşım, CHF’nin kendi dışındaki herhangi bir siyasal grubun faaliyetlerini derin bir şüpheyle karşıladığı ve bu grubu inkılâpları ortadan kaldırmaya hazır “*hain ve kara ruhlu*ların” ele geçirecekleri şeklinde özetlenebilir. Devleti kuran, inkılâpları gerçekleştiren ve eski devrin “*köbne zihniyetini*” ortadan kaldıran CHF, elbette onu korumayı da sürdürecekti ve tabii CHF’ye muhalefet Türk inkılâbına muhalefet olarak algılanıyordu. Bu vesayetçi yaklaşım başlangıçta kendine güvenli görünen CHF’nin gelişen olaylar karşısında soğukkanlılığını kaybetmesine ve SCF’nin da faaliyetine son vermesine yol açacaktır.

İki fırka arasındaki ilişkilerin niteliğinde ortaya çıkan değişme Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın özellikle Batı Anadolu’da ciddi bir örgütlenmeye girişmesi ve fırkanın burada halk tarafından büyük kalabalıkların katıldığı mitingler düzenlemesidir.³⁰ Fethi Bey, 9 Eylül 1930’da Manisa’da düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada ³¹ temkinli bir dil kullanmakla birlikte idari makamların fırka üzerinde kurduğu baskılara temas etmekten kaçınmamıştır.

SCF’nin kurucusu ve Reisi Ali Fethi Bey’in İzmir, Aydın, Manisa Vilayetlerine yaptığı gezinin hemen akabinde daha SCF’nin resmen kuruluşunu takip eden günlerden başlayarak teyakkuza geçirilen CHF yerel teşkilatları bölge müfettişleri aracılığıyla örgütten derlenen bilgileri genel merkeze aktarmaya başladılar. Bu belgelerin değerlendirilmesi karşımıza ilginç bir manzara çıkarmaktadır. Bu raporlardaki kayıtlar SCF’nin toplumsal tabanına ilişkin bazı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

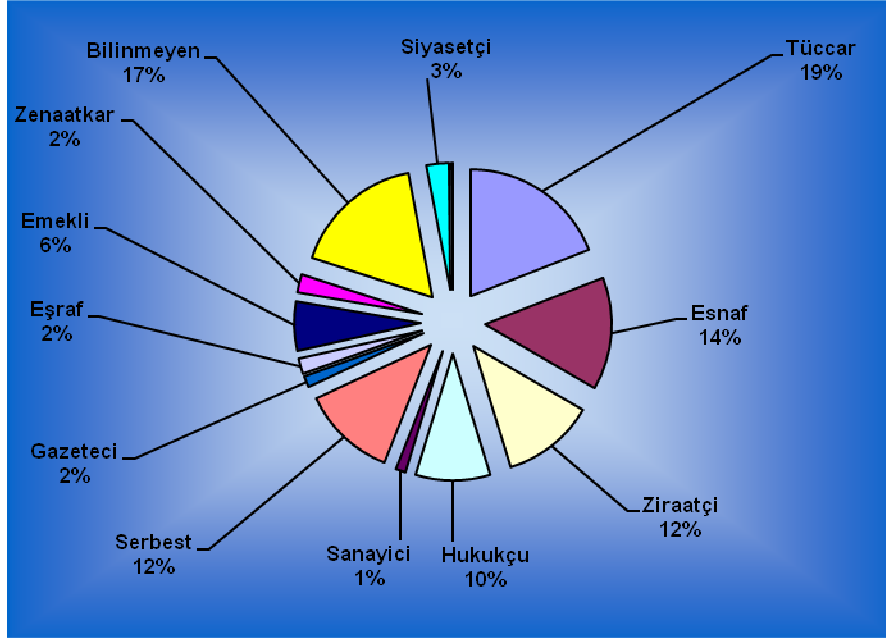
²⁹ BCA, 490.01,1.4.13. Ankara Müfettişi Ali Nazmi Bey’e gönderilen 22 Ağustos 1930 tarihli yazı. Aynı yazı 2 Eylülde diğer müfettişlere de gönderilmiştir.

³⁰ Konuya ilişkin haberler için Bkz.: Hizmet, 5 Eylül -18 Kasım 1930. İzmir’de yayınlanan bu gazetenin anılan tarihler arasındaki yayınında SCF’nin İzmir ve Manisa Vilâyetlerindeki faaliyetleri ile ortaya çıkan gelişmelere ilişkin oldukça yoğun haberler vardır. Fırkanın Batı Anadolu’daki örgütlenmesine ilişkin olarak Bkz.: Günver Güneş, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, S. 39, Ankara, 2007., s.117-147 ; Muhammet Güçlü, “Antalya’da Serbest Fırka’nın Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.: IX, İzmir, 1994,s. 2; Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının İzmir Vilayeti’nde ki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.VII, İzmir, 1993, s. 183-202.

³¹ Konuşmanın tam metni için Bkz.: Hizmet, 9 Eylül 1930, s. 1. Keza ; SCF ve CHF arasındaki ilişkilerin genel seyrine ve SCF’nin parlamento içindeki muhalefetine ilişkin olarak Bkz. : Çetin Yetkin, *SCF Olayı*, İstanbul, 2004, s. 3.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı

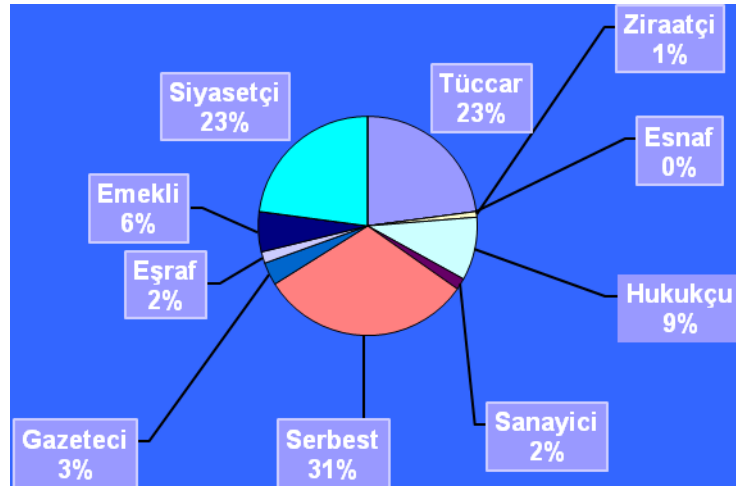
Söz konusu belgelerden elde edilen verilere göre SCF'nın yerel yöneticilerinin mesleklere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanının Mesleklere Göre Dağılımı³²

Yukarıdaki grafiğin daha iyi anlaşılması için aynı kategoride düzenlenmiş olan CHF toplumsal tabanının niteliklerine bakıldığında durum şudur:

³² Tablo, mesleklerin belirtildiği raporlara göre hazırlanmıştır. Bazı raporlarda sadece yöneticilerin meslekleri belirtilmiş, yönetim kurulu üyelerinin isimleri verilmekle yetinilmiştir. Bkz, BCA,490.01/435.1804.1. Bu bilgiler müfettişlere gönderilen talimatlardan sonra CHF örgütü tarafından derlenmiştir.

1929 Yılında CHP Toplumsal Tabanının Mesleklere Göre Dağılımı³³

Görüldüğü gibi meslekî dağılım açısından CHF kısmen daha üst sosyo-ekonomik bir tabana sahip görünmektedir. SCF ise, gayrimemnun halk kitlelerinin yoğun ilgi gösterdiği bir siyasal parti görünümündedir. Esasen bu durum iktidar yandaşı olan gazetelere yansıyan demeçlerde ve CHF mebuslarının TBMM’de yaptığı konuşmalarda da gayet ilginç ve aşağılayıcı ifadeler kullanılarak vurgulanmaya çalışılmaktadır. Meselâ CHF İzmir Mebusu Vasıf (Çınar) Bey “...*üzerinde kravat ve yakalık olmayan, ayağında kundurası bile bulunmayan birtakım adamlar...*”³⁴ olarak tavsif ettiği SCF taraftarlarına ve seçimlere ilişkin bilgi verirken CHF Balıkesir mebusu Hayrettin Bey “...*işçi kadınlar, müritler, mürideler, esnaf çırakları, amele...*” diye hatibe destek vermiştir. Bu duruma sinirlenen Ağaoğlu Ahmet Bey yerinden kalkarak Hayrettin Bey’in sözünü keser ve “...*Sefiller , perişanlar...*” diye bağırarak aslında ülkede halkın ihmal edilmişliğine atıfta bulunmaya çalışır. Gazetelerde ise meselâ “*Partiye girmek için hamallardan bir grup dün Nuri Bey ile görüştüler*” başlığı atılarak yeni fırkaya katılanların niteliklerine ilişkin imalarda bulunmaktadır.³⁵ Fethi Bey bu durumdan oldukça muğberdir. TBMM’nde 2 Ekim 1930 günü yaptığı konuşmada “...*anlayamadığım bir zihniyet var: Amele Halk Fırkasına mensup olunca iş yolundadır! Vakta ki bu amele Halk Fırkasına girmek bakkını Serbest Fırka lebine kullanmaya başlar; o zaman iş değişir...*”³⁶

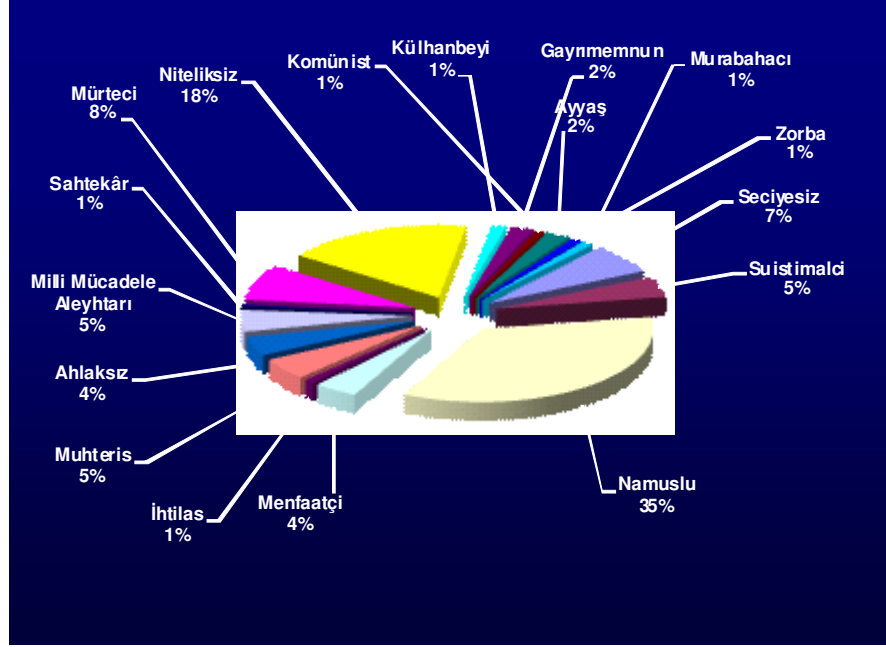
³³ BCA, 490.01/284.1138.2.

³⁴ TBMM ZC’den nakleden Yetkin, *age.*, s.176.

³⁵ Yetkin, *age.*, s. 177.

³⁶ Yetkin, *age.*, s. 178.

Fakat, oldukça kibar sayılabilecek bu tanımlamalar CHF'nin yerel örgütleri tarafından derlenen raporlarda kısmen daha ağır ifadelerle dönüşmektedir. CHF örgütlerinin derlediği bu bilgilerde kullanılan ifadelerle dayanarak SCF yerel yöneticilerinin nitelikleri aşağıda gösterilmektedir:

CHF Yerel Örgütlerine Göre SCF Yerel Yöneticilerin Nitelikleri

Grafikte kullanılan ifadelerin tamamı bu raporlardan derlenmiştir. Raporların içeriklerine göz attığımızda karşımıza çıkan manzara ilginçtir. Mesela Gaziantep ve Denizli vilayetlerinden gönderilen ve SCF yönetimlerini tahlil eden raporlarda, söz konusu Yönetim Kurulu üyelerinin daha çok Millî Mücadele dönemine atıfta bulunularak değerlendirildiği; Trakya bölgesinden oldukça dengeli tahlillerin geldiği; Mersin, Adana gibi Akdeniz illerindeki değerlendirmelerde etnik aidiyetlerin kısmen öne çıkarıldığı; Malatya ve Sivas gibi Doğu Anadolu vilâyetlerinde Ermenilerle münasebetin dile getirildiği görülmekte, buna karşılık İç Anadolu'dan derlenen bilgilerde oldukça hissî davranıldığını düşündüren ifadelerle rastlanmaktadır. Meselâ Konya'dan gönderilmiş olan raporlar oldukça dengeli ve etraflı bir araştırma eseri olarak algılanırken Niğde'den gönderilmiş olan listede hiçbir yorum yapılmaksızın meslekler ve yönetim kurulundaki görev ayrımı belirtilmekle yetinilmiştir. Ancak, meselâ Aksaray'dan gönderilmiş olan listede SCF Yönetim Kurulundaki

şahıslara ilişkin enteresan ifadelere rastlanmaktadır.³⁷ Karadeniz bölgesinden gönderilmiş olan raporlarda ise katı bir “fırkacılık” yaklaşımının diğer bölgelere nazaran daha egemen olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık meselâ Bursa’dan gönderilen listede herhangi bir yorum yapılmaksızın sadece adlı dosyaların sayı ve tarihleri belirtilmekle yetinilmiştir.

Sonuç

SCF’nin toplumsal tabanı ile CHF’nin toplumsal tabanı arasında birbirinden çok farklı görünmese de, CHF’nin “karşı taraf” olarak algıladığı muhalif SCF’ye karşı tavrı çok kısa süre içinde değişmiş görünmektedir. En azından yöneticilerin meslekleri bakımından karşılaştırılması bu konudaki rakamların yakınlığını ortaya koymaktadır. Esnaf, işçi, zanaatkar gibi toplumsal kesimlerin CHF örgüt yapıları içinde etkin oldukları söylenemez. Bu noktada SCF’nin bu kesimlerle oluşturduğu ilişki iktidar partisinin Anadolu’daki örgütünün SCF’yi çok hafife alması sonucunu beraberinde getirmiştir. Asıl vaveyla İstanbul, İzmir gibi gelişmiş bölgelerdeki seçim sonuçlarının yarattığı şaşkınlık sonucunda kopacaktır ki; bu gelişme başlı başına detaylı bir çalışma gerektirir.

Kendilerini “istiklal” ve “asrileşme” hareketinin doğal öncüsü olarak algılayan CHF’nin yönetici kadrolarının bu duyguyu Türkiye sathına yayılmış örgüt yöneticileriyle birlikte içselleştirmiş oldukları açıktır. Dolayısıyla “iktidar”ın sağladığı “güç”ün bu yapı tarafından kullanılması da yine “partililer” için doğal bir “hak” olarak algılanmaktadır. Bu sebeple “muhalif fırka”dan olanlar çoğu zaman “güç”ü ele geçirmeye çalışan “ötekiler” olarak sunulmaktadır ve CHF’ye ait olduğu kabul edilen değerlerin “karşısında” olduklarının kanıtlanması gayreti söz konusu raporlarda gayet açık olarak görülmektedir. Tabiatıyla, SCF’nin Umumi Merkezi’ndeki isimlere ilişkin doğrudan suçlamalar yerine; SCF’nin yerel örgütlerine yönelik “endişeler”in beslenmesi ve öne çıkarılması daha uygun bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan bir toplumda, eğer “güç ve servet”in kaynağı “devlet” ise, iktidar aracı olarak siyasi parti, servetin ve güç’ün dağılımında etkin bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla, “iktidar tekel”inin sürdürülmesi ve sağlanması bu bağlamda oldukça belirleyici hale gelmektedir. Rakip olma ihtimali bulunanların

³⁷ Meselâ Aksaray’dan gönderilmiş olan listelerdeki bir yönetim kurulu üyesi için şöyle bir hikâye aktarılmaktadır : “...sermayesini bile ve desise ile çoğaltmıştır. Kuraklık senesinde kilesi 12 liraya buğday satmış ve satın aldığı buğdayı fazla şinikle ve sattığı buğdayı noksan şinikle sattığı ve hatta kullandığı büyük ölçeğe (Suphanallah) ismini verip satın alırken ölçekçisi sual ettiği zaman Suphanallah ayol ölçekceksin gibi işaretle büyük ölçekle ölçtürdüğü, sattığı zaman da kullandığı küçük ölçeğe (Lailabe illallah) ismini verip bunu söylediğinde onunla ölçtürdüğü gazetelerde teşbir edilmiştir. Ve muhtekirane alışverişte bulunduğu dairece icra kılınan tabkikattan anlaşılmış fazla ve noksan şinikler evrakile (aynen) mahkemeye verilmiştir...” anlatım bu tarzda sürüp gitmektedir. İç Anadolu bölgesinden gönderilen evrak hayli ilginç hatta zaman zaman eğlencelidir. Cevat Fehmi Başkut’un “Paydos” piyesindeki karakterlerinden birinin bu olayla benzerliği ise ilginçtir.

“*muhtemel suçlular*” olarak tanımlanması “*iktidar ideolojisi*”nin oluşmasında özel bir rol oynamaktadır. CHF’nin Umumi Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa’nın SCF’nin kapatılmasından sonra CHF’yi ideolojik bir belirsizlikten kurtarma girişimleri aslında sorunu dar bir paylaşım sorunu olmaktan çıkarıp CHF’yi bir “*demokrasi okulu*” haline getirme çabası olarak da değerlendirilmelidir. Fırka’nın bu niteliği inkâr edilemez, ama sorun bu çerçevenin bir “*fırka*” çerçevesi olmaktan çıkıp bir “*devlet çerçevesi*” haline getirilmesiyle nitelik değiştirmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, 490.01/284.1138.2

BCA,490.01/435.1804.1

BCA, 490.01,1.4.12

BCA, 490.01,1.4.13

BCA, 490.1.1/3/21

Kitap ve Makaleler

BAŞAR Ahmet Hamdi (1981) *Atatürk’le Üç Ay*, Ankara.

Demokrasi Nedir, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1992

DUVERGER Maurice (1974) *Siyasi Partiler*, Türkçesi, Ergun Özbudun, Ankara. 1974

EMRENCE Cem (1999) "Ödemiş'te Serbest Fırka", *Toplumsal Tarih*, S.: 72, s. 28-33.

ESEN Bülent Nuri (1970) *Anayasa Hukuku*, Ankara.

GREW Joseph C. (1999) *Amerika’nın İlk Türkiye Büyükelçisi’nin Anıları* : Yeni Türkiye, Çev.: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul.

GÜÇLÜ Muhammet (1994) “Antalya’da Serbest Fırka’nın Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.: IX, İzmir,s. 327-337.

İNÖNÜ İsmet (2001) *Defterler (1919-1973)*, C. I, Yay. Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KILINÇKAYA M. Derviş (2006) *Tasarruftan Verimliliğe: Bir Kavramın ve Bir Kurumun Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara.

OKYAR Fethi (1987) *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Kapatıldı*, İstanbul.

ÖZBUDUN Ergun (1977) *Siyasal Partiler*, SBF Yayınları, Ankara.

SOYAK Hasan Rıza (2006) *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TABAK Serap (1993) “Serbest Cumhuriyet Fırkasının İzmir Vilayeti’ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.VII, İzmir, s. 183-202.

TEZEL Yahya Sezai (1994) *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, İstanbul.

YETKİN Çetin (2004) *SCF Olayı*, İstanbul.

Rethinking the American Era: A Historical Perspective of Iranian Islamic Revolution and the U.S. Intelligence Community (IC)

Taylan DOĞAN

Hacettepe Üniversitesi

DOĞAN, Taylan, Rethinking the American Era: A Historical Perspective of Iranian Islamic Revolution and the U.S. Intelligence Community(IC). CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 19-30.

The Iranian revolution of 1979 that occurred as a result of Ayatollah Rouhoullah Khomeini leading the overthrow of Shah's regime is an Islamic revolution. The revolution was viewed partially as a way for Iranian conservatives to counter the Pahlavi who was so attached to the West, especially the United States. Before the Revolution, all foreign intelligence services believed that the Shah was strong and decisive and would not shy away from what he needed to do. The role of nationalism and its twin in Iranian domestic politics, anti-Americanism, was missed and misunderstood by the CIA station in Tehran. The CIA could not foresee the Revolution because they had no connection with the streets, bazaars, and mosques. After taking the oath of office as president, Ronald Reagan ordered a covert action directed by National Security Council (NSC) to support Iranian paramilitary and political exile groups. This study aims to develop our understanding of how a country's foreign policy and its decisionmakers was affected by an intelligence agency.

Keywords: Iranian Islamic Revolution, U.S. Foreign Policy, CIA, Intelligence Community, Covert Action.

DOĞAN, Taylan, İran İslam Devrimi ve Amerikan İstihbarat Topluluğu'nun Faaliyetleri. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 19-30.

Ayetullah Humeyni'nin, İran Şahı Rıza Pehlevi'yi 1979 yılında devirmesi ile gerçekleşen İran Devrimi, İslami özellikler taşıyan bir devrimdir. İran İslam Devrimi, özellikle ABD olmak üzere, Batılı güçler ile yakın ilişkileri olan Şah'a karşı, İslami

özellikleri ağır basan İran muhafazakârlarının bir tepkisi olarak görülmüştür. Devrimden önce bütün yabancı istihbarat birimleri, İran Şahını güçlü, kararlı ve yapması gerekeni yapmaktan çekinmeyen bir lider olarak değerlendirmişlerdir. Ancak, İran iç politikasında birbiriyle neredeyse aynı anlama gelen ulusalcılık ve Amerikan karşıtlığı hesaba katılmamış ve/veya yanlış anlaşılmıştır. Sonuçta, CIA İran İstasyon Şefliği, İran halkının nabzını tutmakta yetersiz kalmış ve devrim önceden tahmin edilememiştir. Devrimden hemen sonra göreve gelen ABD Başkanı Ronald Reagan, devrim karşıtı paramiliter ve siyasi grupları destekleyebilmek adına örtülü bir operasyon yapılması için Ulusal Güvenlik Konseyi'ne talimat vermiştir. Bu çalışma, bir ülkenin dış politikasının, o ülkenin istihbarat kurumunca nasıl etkilendiğini ve bu durumun olumsuz sonuçlarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: İran İslam Devrimi, ABD Dış Politikası, CIA, İstihbarat Topluluğu, Örtülü Operasyon.

Introduction

During the 20th century, two revolutions and several political movements have taken place in the Farisî land to eradicate despotism and establish rule of law and democracy. The first revolution started with the “Constitutional Revolution” in 1906 and continued with the arising of Tudeh Party (National Front) and the eventual taking over of the democratic government of Dr. Mossadeq on August 19, 1953. The activities of different political groups with distinct attitudes such as the Second National Front, Freedom Movement, the communist People’s Fadaian, and People’s Mujahedin of Iran led to the 1979 Revolution of Iran. It can be ideologically claimed that the 1979 Revolution was the third in the world after the French and the Russian revolutions.¹ The significant point of the 1979 Revolution is how it led to theocracy and religion taking over as the fundamental political structure of Iran where the United States, the most powerful intelligence community in the world, could not foresee this dramatically unique revolution.

The Iranian Revolution of 1979 is commonly referred to as the Islamic Revolution. The “revolution” refers to events that led up to and occurred as a result of Ayatollah Rouhoullah Khomeini leading the overthrow of Shah’s regime. This event would mark the end of Pahlavi monarchy, which would be replaced by Khomeini’s Islamic regime. The revolution was viewed partially as a way for conservative Iranian people to counter the Pahlavi who was so attached to western culture.

¹ Micheal D. Richards, *Revolutions in World History*, Taylor&Francis Press, New York, 2004, pp. 40-41. For a detailed analysis and historical facts of the Iran Islamic revolution see: Amir Ahmad Fakri (2011) *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul; Serkan Taflıoğlu (2009) *Humeyni—İran İslam Devrimi (Şah Nasıl Mat Oldu?)*, Kripto Yayınları, İstanbul; Ervand Abrahamian (2011) *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

All revolutions are, to some extent, unexpected and contain elements of originality, nor do they challenge established political theory. The Iranian revolution is no exception. The most obvious aspect is the religious content of the revolution—the dominance of Islamic values in the rhetoric and program of the revolution, and the leading role played by the ulema, the Islamic clergy, in the upheaval and post-revolutionary order. It is still an open question as to what extent the Islamic value system caused the revolution and to what extent it was caused by more material, socio-economic factors. It is also important to remember that protest movements guided by religion have been seen in other countries and other epochs.² This religious character of the Iranian Revolution has three other important ideological consequences, which make it distinct from other modern revolutions.

First, it is a revolution that formally rejects any idea of material well-being or progress. Khomeini has stressed the need for economic austerity. The post revolution government aspires to be of the Prophet Mohammed and of his designated successor Imam Ali in the seventh century AD. This invocation of the early Muslim period has a second consequence: that while strong nationalistic and 'anti-imperialist' sentiments clearly played a part in the Iranian upheaval, the ideology of the movement is not nationalistic. Khomeini himself usually talks about 'the nation of Islam', rather than Iran. While in the face of the Iraqi attack of September 1980 he was forced to acknowledge Iranian nationalist sentiment, and he still places the greater emphasis upon a religious internationalism. This ideological choice yields a third element that the Iranian revolution eschews historical legitimation: since the only true precursors are in the seventh century.³

Despite the religious and, in a certain limited sense of the word, traditionalist orientation, the Iranian revolution is distinct from other contemporary revolutions by the modern form and context in which it took place. Whereas most contemporary Third World revolutions have taken place through mobilization of the rural population and forms of military resistance, the Iranian revolution did so in the cities and through forms of resistance conventionally associated with developed societies, such as mass protests and political strikes. Moreover, on certain significant indices, Iran was a more developed society than any other in which a modern revolution occurred. In 1979, Iran was 50 per cent urbanized, and had a per capita income of over \$2,000.⁴ Whether the revolution occurred because of this apparent modernity, or despite the event, poses central analytic questions. Given these features and

² Fred Halliday, "The Iranian Revolution", *Political Studies*, Vol. XXX, No. 3, Blackwell Publishing Limited Press, London, 1980, pp. 437-438.

³ Fred Halliday, "The Iranian Revolution...", pp. 437-438.

⁴ *Ibid.*

the modern means by which the revolution triumphed to see that the Iranian revolution can be viewed as the first modern one.

This revolution was especially surprising because of the apparent strength of the regime it overthrew. The Shah's regime, at the time, appeared to be endowed with many advantages: it had large supplies of money, international support, and one of the best-armed military apparatuses in the world. Many people had benefited from the oil boom. In the light of what had happened in Chile or Indonesia, it was to be expected that authoritarian regimes could not be overthrown by internal resistance alone. Yet this resistance is what happened in Iran: the Shah's army was not defeated in a foreign war; the opposition did not receive substantial assistance from abroad—be it materialistic or ideological. The question arises as to why such a unique result was achieved, and why the Shah's state was so weakened it fell after a few months of political protest. Although the Iranian revolutionary movement had clear leadership with an equally clear agenda, the element of confusion, terror, and economic disruption were common in the post-revolutionary situation. Iran has been unprecedented, and at the time of writing, it shows no sign of abating. The pattern of events in post-revolutionary Iran has been distinguished by a degree of fragmentation and disorder unique in the annals of modern revolutions. The economy has spiraled downwards, despite the availability of oil revenues.⁵

Since 1979, revolts have broken out in the provinces, and the new regime has been unable to conduct a coherent foreign policy agenda, embroiling itself in costly disputes with the United States and Iraq. The revolutionary coalition itself has broken up and a low-level civil war has been waged in the same major cities where the revolution occurred. The very unity of the initial revolution has yielded to a murderous disunity. Some attribute this to the nature of the Islamic political project—its totalitarian intent, or its straightforward incompetence. Alternatively, it can be seen as an inevitable result of the revolution's triumph, the achievement of that one goal upon which all were united, namely the eviction of the Shah. Whatever interpretation is accepted, this post-revolutionary disorder is an important, revealing, and distinguishing feature of the Iranian revolutionary process as a whole.⁶

The Shah and the White Revolution

Mohammad Reza Shah's reform program called the "White Revolution" was initiated in 1963 to strengthen the classes that supported the traditional system. The Shah promulgated the White Revolution as a step towards westernization, but there is little doubt that he also had political motives, to

⁵ Ervand Abrahamian (2011) *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, pp. 28-29.

⁶ Abrahamian, pp. 38.

include legitimizing the Pahlavi dynasty. Part of the reason for launching the White Revolution was so that the Shah could minimize landowners' influence and create a new base of support among the peasants and working class. The bulk of the program was aimed at Iran's peasantry, a class the Shah hoped to gain as an ally to thwart the threat of the increasingly hostile middle class in order to legitimize the White Revolution. The Shah called for a national referendum in early 1963 in which 5,598,711 people voted for the reforms, with only 4,115 voting against them.⁷

As a political leader, the Shah not only was repressive but also sought major economic and social changes with his reform program. A fundamental cause of the revolution was that the Shah's project was a dangerous one that intelligence and other observers should have grasped at the time. Both losers and winners were created by economic change, as well as individuals and groups who were quick to blame the Shah for their misfortunes. Although the power of the revolution was simplified and exaggerated by social scientists during the period when modernization theory flourished, rising expectations were hard to meet. At the time, President Carter called Iran an "island of stability"⁸, a common perspective held by outside observers.

These reforms were part of an all-encompassing program that envisaged enfranchising the women, continuing the implementation of land reforms, nationalizing forests and the state industries, beginning a profit-sharing scheme for industrial workers, and setting up literacy corps for rural populations.⁹ In the late 1970s, the Shah instituted a series of political reforms to supplement economic ones, which allowed an opposition to surface. More important than American pressure to liberalize was the Shah's belief that greater civic participation, if not Western-style democracy, was a central part of development that would increase support for him and his policies. After all, these policies were for the good of the country and so would receive widespread assent. But revolutions from above are notoriously difficult to execute, and neither the Shah nor foreign observers fully took this into account.¹⁰

Another important handicap for the Shah was his association with American dominance. American officials who served in Iran in the late 1970s perceived the Shah as an important ally deserving of full support, but far from a puppet.

⁷ "Iran: The White Revolution", *Time Magazine*, 11 February 1966.

⁸ Robert Jervis, *Why Intelligence Fails: Lessons from the Iranian Revolution and the Iraq War*, Cornell University Press, Washington D.C., 2010, pp. 29-30. For the term of "island of stability" see also; Mark Thiessen, *An Island of Stability: The Islamic Revolution of Iran and the Dutch Opinion*, Sidestone Press, Leiden, 2008.

⁹ Michael M.J. Fischer, "Imam Khomeini: Four Levels of Understanding", *Voices of Resurgent Islam*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1983, p. 152.

¹⁰ Fischer, "Imam Khomeini: Four Levels of Understanding", p.152.

Although the United States and the United Kingdom, in conjunction with a significant segment of Iranian society, had protected his throne in 1953, a generation later he continued to be perceived by westerners very much his own man. Many Iranians, conversely, saw the Shah as a tool of the Americans, and this meant that nationalism could be enlisted in a revolutionary cause.¹¹

The Central Intelligence Agency (CIA) and the Fall of the Shah

Any specific instance of intelligence failure will, by definition, seem unusual, but the fact of the failure is itself quite ordinary. This may be unfortunate, but is not mysterious. Intelligence is a game between hidere and findere, and the former usually have the easier job.¹² The most obvious sense of intelligence failure is a mismatch between the estimates and what later information reveals. This is simultaneously the most important and least interesting sense of term. It is most important because, policy, to some extent, depends on accurate assessments.¹³

When the opposition led by Ayatollah Rouhoullah Khomeini grew, the Shah used measured force, but never instituted full-scale repression. Until the final months of the regime the army would have carried out such orders. It is possible that, like foreign intelligence services, the Shah simply misjudged the situation. But unlike them, he could not have relied on the belief that the situation must be stable because if it had not been, he would have used force. After the fact, the Shah said that “*a sovereign may not save his throne by shedding his countrymen’s blood*” a view he said he expressed to the British and American ambassadors in the fall and winter of 1978.¹⁴

It is still unclear that much of the answer lies in three main factors involving the Shah. The first was his personality. Although most contemporary CIA analysts believed that he was strong and decisive, historical analysis proves otherwise. Intelligence from the collectors had characterized him correctly in the decade following the 1953 coup, but in the subsequent years his efforts to appear in charge of himself as well as the country partly because of his unwillingness to brook any opposition.¹⁵ Had CIA and other observers

¹¹ Mansur Rafizadeh, *Witness: From the Shah to the Secret Arms Deal: An Insider’s Account of U.S. Involvement in Iran*, William Morrow and Company Press, New York, 1987, p. 167.

¹² Ralph White, “Why Aggressors Lose”, *Political Psychology*, UCLA Press, New York, 1990, pp. 227–42

¹³ Robert Jervis, “Reports, Politics, and Intelligence Failures: The Case of Iraq”, *The Journal of Strategic Studies*, Taylor&Francis Group Press, Vol. 29, No. 1, 3 – 52, New York, February 2006, p. 10.

¹⁴ William H. Sullivan, *Mission to Iran; Parsons, The Pride and the Fall*, W. W. Norton & Co Inc Press, Washington D.C., 1981, p. 167.

¹⁵ Marvin Zonis, *Majestic Failure: The Fall of the Shah*, Chicago University Press, Chicago, 1991, p. 181.

understood the Shah accurately, they would not have been so certain that he would act boldly to save his regime. The United States might also have been more careful to speak with one voice, although it is far from clear that this would have been possible or made a difference. A second factor is the Shah's serious illness. He had been under treatment for some years from a form of cancer, which led to his death shortly after the revolution. It is possible that the disease or its treatment affected his reasoning. The CIA knew nothing about the Shah's illness, however it is now clear that the Shah's French doctors did not even tell their own government.¹⁶ In retrospect, there were signs of the Shah's illness, but this was mainly in the context of his changing moods, and no diplomat or intelligence service even entertained the hypothesis that the Shah's behavior was traceable to an ailment or its treatment.

Was the CIA able to foresee the fall of the Shah?

In the late 1970s, some of the central beliefs held by intelligence were disconfirmable. One of the major reasons why CIA analysts did not think the situation was tenuous because the Shah had not cracked down. If it were tenuous, they reasoned, he would do so. The very absence of a massive response then led them to conclude that the situation, although unpleasant, remained under control. Indeed, a good social scientist would have argued that revolutions cannot succeed in the face of functioning and effective security forces, and it was not until months after the revolution that crucial facts came light. That might have explained why the Shah did not use them. What the analysts failed to realize was that they could discover that this belief was incorrect only if the crisis became very severe.¹⁷

Indeed, all foreign intelligence services believed that the Shah was strong and decisive and would not shy away from what he needed to do. American and other diplomats saw the Shah as a self-confident, even arrogant, leader who would not waive. But also some scholars painted a different picture of the Shah, drawing on his youth and behavior in the 1953 coup.¹⁸

On the other hand, no one in or out of the Shah's government understood the role of religion and Khomeini. The senior Iranian political analyst from the CIA had a great interest in the religious establishment and had conducted thorough research on this subject, but he did not perceive the beginnings of

¹⁶ John, D. Stempel, *Inside the Iranian Revolution*, Indiana University Press, Indiana, 1981, p. 289.

¹⁷ Jervis, "Why Intelligence Fails...", pp. 24-25.

¹⁸ Ibid.

what we would now call radical or fundamentalist Islam.¹⁹ Surprisingly there were only two political analysts and two economic analysts in CIA who focused on Iran. Neither the Bureau of Intelligence and Research (INR) at the State Department, nor the Defense Intelligence Agency (DIA), had a dedicated expert on Iranian politics, although each did have a person who was nominally responsible for such matters. The CIA station in Tehran was not large and produced little political intelligence. During the cold war, only the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and, to a lesser extent, the People's Republic of China (PRC) were studied by more than a handful of analysts.²⁰

Some years before the Revolution, an enterprising State Department desk officer for Iran organized monthly meetings to discuss the situation in Iran, but such interactions depended on individual initiative and were ad hoc. Contact was also inhibited by the CIA's physical isolation, located outside of Washington, DC and a significant distance from other U.S. Government agencies, and the fact that at the time secure telephones were rare and cumbersome. This might not have been so bad if the analysts working on different countries had formed a peer group whose members shared ideas and reviewed one other's analyses. The hierarchical structure of the CIA, and short assignments of its analysts provided a barrier to the open discussions that could have revealed telling signs of an impending revolution.²¹

Finally, the role of nationalism and its twin in Iranian domestic politics, anti-Americanism, was missed and misunderstood by the CIA station in Tehran. The CIA associated these dynamics with terrorism, a danger that was of primary concern at the time. Analysts were aware that Khomeini had led violent protests against a status-of-forces agreement (SOFA) governing the small American military presence in Iran in 1964 and they took comfort from the fact that this pattern was not recurring. Perhaps if the U.S. Embassy and CIA officers had filled the analysts' requests for more of Khomeini's tapes or had been able to gather information by talking to people in the streets, bazaars, and mosques, intelligence would have detected this dynamic. But people were slow to understand how nationalism was functioning, especially because everyone in the United States knew that the Shah was anything but a puppet.²²

¹⁹ Erik Gartzke, "War Is in the Error Term", *International Organization*, Vol. 53, The IO Foundation and the Massachusetts Institute of Technology Press, Massachusetts, 1999, pp. 580-581.

²⁰ Jervis, "Why Intelligence Fails...", pp. 21-22.

²¹ Jervis, "Why Intelligence Fails...", pp. 21-22.

²² Jervis, "Why Intelligence Fails...", pp. 25-26.

A U.S. Intelligence Community Challenge to Iranian Revolution and Ayatollah Rouhoullah Khomeini; Covert Actions of CIA

On November 4, 1979, an angry mob of young Islamic revolutionaries overran the U.S. Embassy in Tehran, taking more than 60 Americans hostage. The hostages remained in captivity for 444 days, until minutes after Ronald Reagan took the oath of office as president. After that the hostages' release, a covert action was directed by President Reagan's National Security Council(NSC) that ended in the Iran-Contra affair. This action was highly publicized, whereas other covert operations-directed by the CIA-were not. CIA operations during the Reagan and Bush years were designed to aid Iranian paramilitary and political exile groups, counter Soviet influence in Iran, and give the United States a role of its own in the event that the Khomeini regime fell. The initial goal was to knit together a coalition of exile groups and their supporters still in Iran so that if the opportunity arose they could be a significant factor in shaping the future of Iran.²³

The covert action included providing several million dollars to units composed largely of Iranian exiles in eastern Turkey. The larger of the paramilitary groups had 6,000 to 8,000 men under the command of former Rear Admiral Ahmad Madani, the commander of the Iranian navy under the Shah, who was court-martialed for being against the government. Madani also became the first defense minister in the Khomeini regime.²⁴ The second unit, which consisted of less than 2,000 men, was commanded by Gen. Bahram Aryana, chief of staff of the Iranian army under the Shah. The paramilitary groups were intended to perform two functions: in the event of a Soviet invasion of Iran, they could harass the flanks of the Soviet armed forces, and in the event of a civil war or domestic upheaval, they would be able to enter Iran to protect and bolster any centrist forces.²⁵

The CIA also supported some other exile groups situating principally in France and Egypt. Support was made available to groups both on the Left and on the Right side but not including the monarchist factions.

The CIA established and financed a radio station in Egypt to broadcast anti-Khomeini information. In 1987, regular features included reports on long food lines, pocket of opposition and small uprisings against the clergy and revolutionary guards, torture and killings by the government, and gains made by Iranian Communists and agents of the Soviet Union. In September 1986, the CIA provided a miniaturized suitcase television transmitter for a clandestine

²³ Leslie H. Gelb, "U.S. Said to Aid Iranian Exiles in Combat and Political Units", *New York Times*, March, 7, 1982, pp. 11-12.

²⁴ Leslie H. Gelb, "U.S. Said to Aid Iranian Exiles...", p. 3.

²⁵ Lawrence E. Walsh, "Final Report of the Independent Counsel for Iran/Contra Matter in 1993)" pp. 248-249.

broadcast to Iran by the Shah's son. The broadcast disrupted two channels of Iranian television for 11 minutes at 9 p.m. on September 5.²⁶

In addition, the CIA supplied information to Iraq to aid the country in its war with Iran. The intelligence supplied by the CIA was detailed enough to assist with Iraqi bombing raids on Iran's oil terminals and power plants. In 1984, when some feared that Iran might overrun Iraq, the United States began supplying Iraq with intelligence that reportedly enabled Iraq to calibrate mustard gas attacks on Iranian ground troops.²⁷ In early 1985, Iraq began receiving regular satellite information from Washington, particularly after Iraqi bombing raids. It is still not clear whether the Iraqis were receiving actual photos or information derived from the photos at that point.²⁸ In August 1986, CIA established a direct, Top Secret, Washington-Baghdad link to provide the Iraqis with better and timelier satellite intelligence. The Iraqis would thus receive information from satellite photos "several hours" after a bombing raid in order to assess damage and plan the next attack. By December 1986, the Iraqis were receiving selected portions of the actual photos taken by KH-11 and SR-71 overhead platforms. According to one account, some of the information and images provided were incomplete or doctored—the size of the Soviet troop strength on the Iranian border was inflated—in order to further the Reagan administration's goals.²⁹

Conclusion

As indicated in this study, the CIA, an espionage organization, was not good at determining the causes or the extent of the revolutionary impulses in Iran. Neither this, nor the subsequent call for the American IC to be in better touch with mass opinion, should be surprising. For one thing, predicting revolutions is very difficult. They are not well understood by social science and almost by definition must come as a surprise to many informed observers, including CIA analysts. If the latter understood what was coming, the CIA officers would flee, use force, or make concessions.³⁰ Although intelligence organizations do not like to recognize it, they rarely have special advantages in understanding revolutions and general political developments. The CIA and its IC

²⁶ Ibid; Bob Woodward, "CIA Curried Favor with Khomeini Exiles", *Washington Post*, November 19, 1986, pp. A1-A28.

²⁷ Bob Woodward, "CIA Aiding Iraq in Gulf War", *Washington Post*, December 15, 1986, pp. A1, A18-A19.

²⁸ Jeffrey T. Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, Westview Press, Colorado, 2008, pp. 419-420.

²⁹ Stephen Engelberg, "Iran and Iraq Got Doctored Data", *New York Times*, January 12, 1987, pp. A1, A16.

³⁰ Gartzke, "War Is in the Error...", p. 575.

counterparts are in the business of stealing secrets, but the secrets are rarely at the heart of revolutions. This does not mean that confidential information is irrelevant. Better non-classified information would have helped more. Mingling with the demonstrators and talking to the rank and file in the opposition might have revealed the extent of the hatred of the Shah, the power of nationalism, and the role of religious leaders as focal points. But even with the relevant linguistic and interpersonal skills, it is still unclear how much any foreigner could have learned, although American diplomats serving in the consulates outside Tehran did provide better information because they mixed with people across much more of the social spectrum.³¹

On the other hand, the overthrow of the Shah in Iran portended the rise of anti-American force and Islamic fundamentalism. Such were the challenges facing the administration of President Ronald Reagan when it took power in 1981. Reagan responded to this situation by undertaking an array of covert operations unparalleled by that of any preceding administration. Reagan stepped up covert operations and to support any opposition of the new Iranian regime.

Bibliography

- ABRAHAMIAN Ervand (2011) *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ENGELGERG Stephen (1987) Iran and Iraq Got Doctored Data, *New York Times*, January 12, 1987.
- FAKRI Amir Ahmad (2011) *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.
- FISHER Michael M.J. (1983) Imam Khomeini: Four Levels of Understanding, *Voices of Resurgent Islam*, Oxford University Press, New York-Oxford.
- GARTZKE Erik (1999) War Is in the Error Term, *International Organization*, Vol. 53, The IO Foundation and the Massachusetts Institute of Technology Press, Massachusetts.
- GELB Lesli H. (1982) U.S. Said to Aid Iranian Exiles in Combat and Political Units, *New York Times*, March, 7, 1982.
- HALLIDAY Fred (1980) The Iranian Revolution, *Political Studies*, Vol. XXX, No. 3, Blackwell Publishing Limited Press, London pp. 437-448.
- JERVIS Robert (2008) *Why Intelligence Fails: Lessons from the Iranian Revolution and the Iraq War*, Cornell University Press, Washington D.C.
- JERVIS Robert (2006) Reports, Politics, and Intelligence Failures: The Case of Iraq, *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 29, No. 1, 3 – 52, Taylor&Francis Group Press, New York.
- RAFIZADEH Mansur (1987) *Witness: From the Shah to the Secret Arms Deal: An Insider's Account of U.S. Involvement in Iran*, William Morrow and Company Press, New York.

³¹ Jervis, "Why Intelligence Fails...", pp. 26.

- RICHARDS Micheal D. (2004), *Revolutions in World History*, Taylor&Francis Press, New York.
- RICHELSON Jeffrey T. (2008) *The U.S. Intelligence Community*, Westview Press, Colorado.
- SULLIVAN William H. (1981) *Mission to Iran; Parsons, the Pride and the Fall*, W. W. Norton & Co Inc Press, Washington D.C.
- STEMBEL John D. (1981) *Inside the Iranian Revolution*, Indiana University Press, Indiana.
- SAVORY Roger (1980) *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge.
- TAFLIOĞLU Serkan (2009) *Humeyni—İran İslam Devrimi (Şah Nasıl Mat Oldu?)*, Kripto Yayınları, İstanbul.
- THIESEN Mark (2008) *An Island of Stability: The Islamic Revolution of Iran and the Dutch Opinion*, Sidestone Press, Leiden.
- Time Magazine* (1966) Iran: The White Revolution, 11 February 1966.
- WALSH Lawrence E. (1993) *Final Report of the Independent Counsel for Iran/Contra Matters in 1993*.
- WHITE Ralph (1990) Why Aggressors Lose, *Political Psychology*, UCLA Press, New York, pp. 227–42.
- WOODWARD Bob (1986) CIA Curried Favor with Khomeini Exiles, *Washington Post*, November 19, 1986.
- WOODWARD Bob (1986) CIA Aiding Iraq in Gulf War, *Washington Post*, December 15, 1986.
- ZONIS Marvin (1991) *Majestic Failure: The Fall of the Shah*, Chicago University Press, Chicago.

II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği

Sevilay ÖZER

Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZER, Sevilay, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 31-49.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaşı sınırlarından uzak tutmak isteyen Türkiye, seferberlik ilan etmiştir. Bu durum, sadece dış tehditleri engelleyici bir milli müdafaa tedbiri olarak değerlendirilse de sonuçları itibarıyla aslında karşımıza bir iâşe meselesi olarak çıkmıştır. Seferberlikle birlikte zirai kesimde çalışan üretici kitlenin önemli bir kısmının askere alınmış olması iâşe sorununu, sadece askerin beslenmesi sorunu olmaktan çıkarak, ülkenin iâşe meselesi haline getirmiştir. Tabii ki bu noktada uluslararası ekonomik koşulların da etkisi olduğu hatırlatılmalıdır. İşte görülen bu gerçek üzerine hükümet ülkedeki iâşe sorununu çözmek için büyük bir ekim seferberliği başlatmıştır. “En Az İki Misli Ürün” parolasıyla hareket edilen bu dönemde ekim seferberliği kapsamında alınan tedbirlerle arazilerin boş bırakılmasının önüne geçilerek maksimum seviyede ürün elde edilmek istenmiştir. Milli Korunma Kanunu ile hükümete, ekonomiye müdahale edebilmek için çok geniş yetki ve görevler verilmesi de bu hususta yapılan çalışmalara büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekim Seferberliği, Ziraat, İâşe, Hububat, Zirai Kombinalar

ÖZER, Sevilay, Mobilization of Cultivation During the Years of World War 2. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 31-49.

By the beginning of the Second World War, Turkey deterred from the war and declared mobilization. This decision was taken not only due to concerns of national security against external threats but also due to a subsistence question. The recruitment of the productive masses in agricultural sector caused the emergence of this subsistence question in the entire country rather than the subsistence of the army. Besides, it should be reminded that the international economic conditions had also influence on this question. This is owing to the reason that the government started a mobilization of cultivation in order to solve the problem. With the motto “*At least double the amount of product*” measures were taken in order to obtain the maximum amount of product. Moreover the National Law of Preservation, that

authorized the government for direct intervention to the economy made serious contributions to this mobilization of cultivation.

Keywords: Mobilization of Cultivation, Agriculture, Food, Cereals, Agricultural Combines

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren harbe girmeyen diğer milletler gibi Türkiye de savaşı sınırlarından uzak tutmak için kuvvetli ve büyük bir ordu beslemek durumunda kalmıştır.¹ Savaşın memleket içindeki en büyük tesiri iâşe konusunda olmuştur. Ahmet Hamdi Başar bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir; *"İâşe davasının doğuşu çok enteresandır. Birdenbire duvara çarptıktan sonra karanlıkta yürüdüğünü anlayan insan gibi iâşe davası önümüze gelinceye kadar ne halkımızın öteden beri beslenemediğinden ve ekonomik kıfayetsizliğinden, ne de harp halinin çıkışından sonra mal yetiştirme ve harcama muvazenesini bozan şartlar dolayısıyla mal yokluğundan ve istihlak çokluğundan dolayı bir buhrana savaş yıllarında düşeceğimizden haberdar olmadık."*² Bu dönemde askere almaların artması, çift hayvanlarına ordu tarafından el konması gibi nedenlerden dolayı üretim azalmış, bunun sonucu olarak da hububata olan talep oldukça artmıştır. Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki yazısında durumu şöyle değerlendirmiştir; *"Harbin yarattığı umumî buhran: darlıklar, vasıtasızlıklar, zorluklarla doludur. Memleketi korumak için ihtiyat tedbirleri almak ihtiyacını duyduk. Bu yüzden de birtakım müstahsiller askere giderek müsteblik oldu. Zaten bol olmayan istihsal ve nakil vasıtalarından da bir kısmı askerî maksatlara ayrıldı. Yem noksanı yüzünden hayvan mevcudumuz kırıldı."*³

Aslında daha 1940 yılında iâşe durumunun hiç de iyi olmadığı anlaşılmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi, bulundurmamak zorunda olduğu stok miktarında sıkıntıya düşmüştür. Bu durum daha çok Ofis'in yeterli ürünü üreticilerden satın alamamasından kaynaklanmıştır.⁴ 1939 ve 1940 yıllarındaki buğday üretimi

¹ Benol, "Ekim Seferberliği", *Köye Doğru*, Cilt 3, Sayı 4, 15 Eylül 1942, s. 10; Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 234.

² Ahmet Hamdi Başar, *Davalarımız*, Ankara, 1943, s. 171. Ragıp Ziya Mağden o günleri şöyle anlatmıştır; *"Herkes hatırlayacaktır ki, 1939 senesini atlatıp ta 1940 senesine girildiği zaman, vaziyetin ağırlığı gittikçe artmağa yüz tutmuştu. Bir yandan balkanın, öbür taraftan, mevcudu gittikçe artmaya başlayan ordunun iâşe ve ibatesiyle mükellef bulunan memleketimizin vaziyeti gittikçe ağırlaşıyordu. Hububat, günden güne serbest piyasadan çekiliyor; bütün gıda maddeleri inanılmaz fiyatlarla satılıyor; konulan tayin usulleri geniş sızdırtıları mucip oluyor ve kimseyi memnun edemiyordu... Fakat... Her şeye ve her şeye rağmen, memleket, ordusunu ve balkanı aç bırakmamak ve beslemek mevkünde ve mecburiyetinde idi."* Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Kombinalar*, Ankara, 1949, s. 9.

³ Ahmet Emin Yalman, "Hükümet Hayırlı Bir Taarruza Geçti", *Vatan*, 17 Temmuz 1942.

⁴ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 102.

arasında büyük fark bulunmamasına karşın⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1940 yılında üreticiden aldığı buğday miktarının 1939 yılından daha az olması dikkat çekicidir. Çünkü bu süreçte hem üretici, hem de tüccar ürünlerini farklı beklentiler içinde stoklama gayreti içine girmiştir.⁶ Şevket Süreyya Aydemir yaşanan hububat sıkıntısının ne derece vahim olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir;

...Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim bakımından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hâle geldiğine ilişkin haberler alıyorduk. Mesela İzmir'de palamudun, küşpenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir'de kasasını açarak -İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!- diyerek taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti. Hulasa öyle olmuştu ki her gün en az, 1000 ton halk ve 1000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttan ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu.⁷

1941 yılı Şubat ayında hükümet, üreticilerin, ürettikleri hububattan geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli bir miktar ayırdıktan sonra kalanını Toprak

⁵ Savaş yıllarında buğday ekiliş ve istihsalı şöyledir:

Sene	Hektar	Ton
1939	3.937.133	4.204.170
1940	4.381.420	4.067.950
1941	4.394.073	3.483.147
1942	4.369.455	4.263.282
1943	3.502.204	3.509.507
1944	3.740.452	3.148.369

1945 3.742.000 2.189.000. Vamık Tayşi, "Buğday İstihsalının Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği", *Çiftçi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 33-35, Haziran-Ağustos 1948, s. 11. Ayrıca savaş yıllarındaki hububat ekim alanı ve istihsalı için bkz. *Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1962, s. 4.

⁶ Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 2004/1, s. 79. Nazmi Topçuoğlu, savaş yıllarında görülen hububat sıkıntısının en büyük sebebi olarak, maliyet ve fiyat unsurları göz önünde tutularak memleket çapında bir buğday fiyat politikasının kurulamamasına bağlamıştır. Nazmi Topçuoğlu, "İşe Durumumuz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 5, Sayı 59, 16 Mayıs 1942, s. 23.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, Cilt II, Remzi Kitabevi, 2000, s. 203-204.

Mahsulleri Ofisi'ne satmasını karara bağlamıştır. 1941 yılı itibariyle hükümetin ürünlere verdiği fiyatlar, piyasa fiyatlarının çok altında olmamakla birlikte zamanla bu fiyatlar arasında keskin farkların olduğu gözlenmiştir. Önce 17 ilde başlatılan, sonrasında 15 Mayıs 1942 tarihli kararname ile 63 ile yayılan söz konusu uygulama⁸, köylülerin geniş kesimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Büyük ve küçük üretici, mevcut durum karşısında devlet temsilcilerine daha az ürün teslim etme çabası içine girmiştir.

Devletin payını üreticiden almak için köye gelen subaşılardan köyün zenginlerinin ya da toprak ağasının evinde misafir edilmesi, ürünlere el koyma işleminde bu kişilerin kayırılmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bu uygulamadan en çok küçük ve orta üretici etkilenmiştir. Büyük üretici sakladığı ürününü daha sonra karaborsada yüksek fiyatlara satmıştır.⁹ Feridun Osman, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında stoklama yapan köylünün büyük köylü olduğunu şu sözleriyle dikkat çekmiştir; *“Kışın ve ilkbaharda stoklarımız azaldığı zaman, köylünün mahsul sakladığı kanaatine takılıp kalanlarımız çok oldu. Köylü denince bizim hatırlamıza, bir çift öküzle bepsi bepsi 40-50 dönüm çeşitli ziraat yapabilen milyonlarca fakir çiftçi gelir ki, yıllık borcunu ödemek için ekseriyetle mahsulünü harman yerinde alacaklarıyla devretmek mecburiyetinde olan bu adamların, bütün bir sene mahsul saklayabileceğini düşünmek milli bünyemizi bilmemekten ileri gelen yalnız bir zehabdır ki vatana gözünü kırpmadan varını yığını (asker, mekkâre ve erzak) veren hamiyet ve feragat sahibi koca bir kütleye karşı haksız bir töhmet teşkil ettiği gibi, asılsızlığı da tecrübelerle anlaşılmıştır. Buna mukabil büyük çiftçi veya mutavassıt tüccar pekâlâ zahire stoklamış olacak ki hala karaborsa da ateş pahasına mal satmaktadırlar.”*¹⁰

Hububatın piyasadan çekilişiyle beraber bütün gıda maddelerinin alım gücünü aşan boyutlarda satışa sunulması halkı çok zor durumda bırakmıştır.¹¹ Savaş yıllarının hububat yetersizliğinin bir sonucu olarak ekmek sıkıntısı baş göstermiştir. Bu nedenle tek tip ekmek çıkarılmasına karar verilmiştir. Alınan önlemlerin de yetersiz kalması üzerine 9 Ocak 1942 tarihinde hükümetin yaptığı açıklama ile karne uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulamaya göre herkesin bir karnesi mevcut olacaktır. Karneler büyükler, küçükler ve işçiler olmak üzere üç ayrı gruba ayrılmıştır. 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, 7 yaşından büyük olanlara 375 gram, ağır işte çalışanlara da 750 gram ekmek verilmesi uygun görülmüştür.¹² Lokantalar bile karne uygulaması dâhilinde sade

⁸ Pamuk, *age.*, s. 102-103. “1942 Mahsulü İçin Mühim Bir Tedbir”, *Vatan*, 16 Mayıs 1942.

⁹ Pamuk, *age.*, s. 103. Köylünün ürününü sakladığına ilişkin bkz. “Müstahsiller Toprak Mahsulleri Vergisi İle Mükellef Tutulmalıdır”, *Tan*, 1 Ekim 1942.

¹⁰ Feridun Osman, “Ekim Vaziyetimiz ve Mahsul Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942.

¹¹ Mağden, *age.*, s. 9.

¹² Erdoğan Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, s. 151. 14 Ocak’ta İstanbul’da başlayan karne uygulaması (Ulus 14 Sonkanun 1942; Cumhuriyet, 14 İkincikanun 1942), Ankara’da 17 Ocak 1942 tarihinde

katık satan müesseseler olarak kabul edilmişlerdir. Seyahat edenler için ise seyahat fişleri hazırlanarak bu fişle gündelik ekmeklerini almaları sağlanmıştır.¹³ Şehirlerde daha fazla ekmek almak isteyenlerin karneler üzerinde tahrifat yaptıkları ya da başkalarına ait karneleri kullanmak istedikleri gözlenmiştir. Bunun önüne geçebilmek için bu suçları işleyenlere üç yıla kadar hapis cezası verileceği açıklanmıştır. Köylerde bir kişinin günlük ekmek istihkakı 300 gram olarak belirlenmiş olmakla birlikte, uygulandığına dair bir bilgi kaydedilememiştir.¹⁴ 13 Nisan 1942'de günlük ekmek istihkakı 7 yaşından büyükler için 175 gr'a inmiş Mayıs ayında ise 150 gr'a düşmüştür.¹⁵

Metin Toker o günleri şöyle anlatmıştır; “Evlere ekmek kavgaları eksik olmazdı. Kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri, sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi; ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra, pekâlâ kabildi.”¹⁶

Bu dönemde ekmeklik ve yemeklik hububatla bunlardan yapılmış un da beyannameye tabi tutulmuştur. Ekmeği karne ile alan vatandaş evinde veya başka bir yerde bulundurduğu buğday, çavdar, mısır gibi ekmeklik ve yemeklik hububatla bunlardan yapılmış olan unu yaşadıkları yerin en büyük mülkiye amirliğine bildirmek zorundadır. Nüfus başına sadece bir kilo un beyannameye tabi değildir. Yanlış bilgi verenlerin 1000 liraya¹⁷ kadar ağır para cezası ve bir seneye kadar da ağır hapis cezası ile cezalandırılacakları belirtilmiştir.¹⁸

İşte bu ortamda alınan diğer tedbirlerle birlikte, iase sorununun çözümlenmesinde en büyük adım ekim seferberliği başlatılarak atılmıştır. Asım Us, zirai üretimin savaş yıllarındaki önemini şu sözleriyle anlatmıştır; “Harp zamanında gıda maddelerinin ehemmiyeti harp malzemeleri tedarikinden geri kalmadığına göre zirai istihsal işini de Milli Müdafaa tedbirleri sırasında saymaktan başka çare yoktur.”¹⁹ Yunus Nadi de durumun vahametini şöyle ortaya koymuştur; “Memlekette seferberliğin bizzarure eksilttiği kolların yokluğu elbette ziraatte dahi

başlamıştır. Ulus, 17 Sonkanun 1942. Karne uygulamasına ilişkin diğer haberler için bkz. “Ekmek Karneleri Hazırlanıyor”, Cumhuriyet, 11 İkincikanun 1942; “Karne ile Ekmek Tevziatı”, Cumhuriyet, 13 İkincikanun 1942.

¹³ “Karne İle Ekmek Tevziatı”, Cumhuriyet, 13 İkincikanun 1942. Hayvanlara dahi iase karneleri verileceği basında haber olarak yer almıştır. Akşam, 30 Mayıs 1942.

¹⁴ Cemil Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 410.

¹⁵ Cemil Koçak, “Karneli Yıllar”, Tarih ve Toplum, Cilt 3, Sayı 25, Ocak 1986, s. 26-27.

¹⁶ Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi..., s. 442.

¹⁷ O günün koşullarında 1000 liranın satın alma gücü hakkında bir fikir verebilmesi açısından 750 gram ekmeğin 12 kuruşa satıldığını belirtmekte yarar vardır. “Şehrimizde Ekmek Karne ile Verilecek”, Ulus, 17 Sonkanun 1942.

¹⁸ “Nüfus Başına Bir Kilo Un Beyannameye Tabi Değildir”, Vatan, 12 Şubat 1942.

¹⁹ Asım Us, “Zirai Devlet İşletmelerinde Teşkilatın Rolü”, Vakıf, 4 Birincikânun 1942.

kendilerini hissettirmekten bâli kalmıyacaktırlar. Kaldı ki geçirilen zamanın güçlüklerinden dolayı fazla ziraat yapmaya ancak her zorluğu yenmeye çalışan olağanüstü gayretlerle varılabilir. Ezciimle yalnız kol değil, hayvan eksikliği de vardır ve yer yer mevcut hayvanların kudreti kâfi gıda alamamak yüzünden az çok eksilmiştir.”²⁰

Ekim Seferberliği İçin Yayınlanan Tamimler

Ülkedeki iâşe sıkıntısının önüne geçebilmek amacıyla Başvekil Refik Saydam, daha 6 Temmuz 1940 tarihinde umumi müfettişlerin ve valilerin alması gereken önlemleri I051/3085 sayılı bir tamimle bildirmiştir.

Tamimde; Avrupa’daki zirai vaziyetin iyi olmadığından bahisle toprak mahsullerinin önemine değinilerek, Türk çiftçisinin mahsulünü zarara uğratmadan vakti zamanında ürününü kaldırmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. II. Dünya Savaşı nedeniyle memleket müdafaası bakımından silâh altına alınan er sayısının artırıldığı ve aynı zamanda hayvan ve nakil vasıtalarının satın alınmaya mecbur olduğu bu dönemde, kol ve hayvan gücünün eksikliğinden dolayı işlerin aksatılmaması istenmiştir. Aynı köyde gerekirse de yakın köyler arasında işbirliğine gitmek suretiyle işlerin yapılmasının gerekli olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca bazı vilayetlerde hasat ve harman için bütün yardımların hükümetten beklendiği, bu nedenle de Ziraat Vekâleti’nin tüm vasıtaları bu işe tahsis ettiği, hatta ihtiyacı karşılayabilmek için ABD’ye sipariş edilmiş olan hasat ve harman makinelerinin gelmiş olduğu belirtilerek, makineleri iyi kullanmanın önemine de işaret edilmiştir. Bu dönemde makinelerin mümkünse ekipman halinde çalıştırılması, makinelerin kontrol ve idareyi güçleştirecek surette dağıtılmaması, fuzuli gidip gelmelerin önlenmesi, işi iyi sıralayıp beklemlerle vakit geçirilmemesinin ne derece gerekli olduğu hatırlatılmıştır.²¹

Başbakan Refik Saydam, 6 Ocak 1941 tarihinde ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında verdiği beyanatta bu konuya da temas etmiştir; *“Arkadaşlarım, gezerken ve tetkikler yaparken, Türk köylüsünden çok amma pek çok mahsul istediğimizi bir defa da sizlerin lisanından işitmelerini rica ederim. Görüyorsunuz ki, bazen bir sel afeti yahut tam istihsale yakın bir zamanda fena bir hava vaziyeti, umduğumuz mahsulden bizi mahrum ediyor. Hükümetin çok ekim tavsiyesinin normal zamandan daha fazla, şimdi kıymeti olduğunu Türk köylüsü duymuş ve yapmaktadır.”²²* Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 1 Kasım 1941 tarihinde meclisin altıncı devre, üçüncü toplantı yılının açılış konuşmasında *“Memleketin ve ordunun ihtiyaclarının karşılanması için istihsalâtı*

²⁰ “Ziraatı Teşvik”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942.

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30. 1/ 184/ 268/ 2. Tamimin tebliğ edildiği iller; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Kars, Muş, Rize, Siirt, Tunceli, Van, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Mardin, Urfa, Çanakkale, Muğla, Denizli, Antalya, Sinop ve Hakkâri’dir. BCA 30. 1/ 184/ 268/ 2.

²² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre 6, Cilt 15, İçtima 2, 25. İnkat (6. 1. 1941), s. 314.

[üretimi] artırmaya daha çok ehemmiyet vermek zorundayız. Türk köylüsünden bu gayreti bekleriz” demiş ve tüketim konusunda da gereken hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.²³

Tüm bu alınan tedbirlerle birlikte 1942 yılına gelindiğinde ülkenin hububat sıkıntısının önüne geçilememesi üzerine hükümet, 1942 yılı yazlık ekimini iki misline çıkarmak için bir seferberlik havası yaratmıştır.²⁴ Ahmet Emin Yalman ekim seferberliği için “Bugünkü harp asıl orduların değil, bütün milletlerin harbi ise ekim işini de çiftçi işi değil, millet işi haline koyacak bir hava yaratmamız lazımdır” demiştir.²⁵ Şevket Raşit Hatipoğlu²⁶ o günleri şöyle anlatmaktadır;

...Sene 1942. Cihan Harbi, Türkiye’de bir buğday ve hububat sıkıntısı yarattı. Türkiye o sırada, öyle bir vaziyette idi ki, eğer kâfi derecede yağmur yağar, sel taşmaları olmaz, böcekler zarar yapmazsa, bütün memleket kendi yiyeceğini ancak tedarik edebilir; Lakin ortalık bir kurağa çekecek olur veyahutta herhangi bir afet ve musibet olursa, Anadolu’nun o meşum kıtlık felaketi bütün dehşeti ile karşımıza dikilebilirdi? Şehir halkının ve büyük bir ordunun iâşesi, günün en çetin meselesi olarak karşımıza dikilmiş bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında bir taraftan istihsal kampanyası tertip edildi ve birçok kimseler yurdun muhtelif yerlerine giderek istihsalin, büyük kıymet ve ehemmiyetini nazarlarda canlandırdılar...²⁷

²³ “Ziraat İşlerimiz”, *Ülkü Millî Kültür*, Cilt 1, Sayı 4, 16 İkinci teşrin 1941, s. 4-5. İsmet İnönü Ekim seferberliğine ilişkin bir başka konuşmayı İzmir’de, 17 Mart 1942’de yapmıştır. “Günün diğer esaslı bir işi de geniş ölçüde ekim meselesidir. Bazı yerlerde sert kışın yaptığı tesirleri gördüm ve acı duydum. Bu durumu yurttaşlarımızın cesur yürekle karşıladıklarını görmek insana teselli ve kuvvet veriyor. Yeni ekim yılı için hükümetin hazırladığı ve bu bakımdan halka yaptığı geniş davet her yerde iyi kabul görmüştür. Kış ekimi her yerde geniş ölçüdedir. Ve ümit kuvvetlidir. İzmir ve dolaylarında da büyük ölçüde mabsul almaya çalışmak arzusu insanı memnun edecek surette göze çarpıyor...” Benol, *agm.*, s. 11.

²⁴ “Zirai İstihsal Seferberliği”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942; “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942; “Ekim Seferberliği”, *Akşam*, 9 Şubat 1942. Yunus Nadi daha 1940 yılının sonlarında zirai seferberlik arifesinde olduğunu işaret etmiştir. Yunus Nadi, “Harb Ekonomisi”, *Cumhuriyet*, 7 Birinci kanun 1940. 1942 yılında ülkenin ekim haritası için bkz. “Zirai Seferberlik İyi Bir Netice Verdi”, *İstiklâl*, 5 Nisan 1942.

²⁵ Ahmet Emin Yalman, “Ekim Seferberliği”, *Vatan*, 12 Şubat 1942.

²⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu 9 Temmuz 1942 tarihi itibarıyla önceki Ziraat Vekili Muhlis Erkmen’in yerine göreve gelmiştir. Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s. 245. Yunus Nadi, Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu’nun alanındaki uzman kişiliğine şu sözleriyle dikkat çekmek istemiştir; “Memlekette yeni kararlardan herkes memnun oldu. Fakat acaba en çok memnun olan biri var mıdır ve varsa o kimdir diye bir sorulsa biz böyle birinin var olduğunu ve onun da bizat Ziraat Vekili olacağını tereddütsüz beyan ederiz. Mesleğinin bem aşığı, bem âlimi bir adamı çiftçiye ve çiftçiliğe faydalı hareketler kadar hangi iş memnun ve mes’ud edebilir? Bu böyle olduğu için Ziraat Vekilimizin önümüzdeki yıl zeriyyatı iyi ve daha çok yapabilmek için azami gayret sarf edeceğini de şüphesiz sayabiliriz.” Yunus Nadi, “İktisadi Meselemiz: İstihsalı Artırmak”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1942.

²⁷ Aktaran Mağden, *age.*, s. 11-12.

7 Şubat 1942’de Başvekil Refik Saydam, Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, İktisat Vekili Sırrı Day, CHP Umumi İdare Heyeti azası Afyon milletvekili Şevket Raşit Hatipoğlu, Zonguldak milletvekili Hazım Atıf Kuyucak, Toprak Mahsulleri Ofisi müdürü Ahsen Bengi’nin katıldığı bir toplantı yapılarak ekim seferberliğine ilişkin kararlar alınmıştır.²⁸ Alınan bu kararlar dâhilinde içinde bulunulan darboğazdan çıkmak, yazlık ekimin iki misline çıkarılmasını sağlamak adına bütün vilayetlere Şubat 1942’de bir tamim gönderilmiştir. Bu tamimde şu hususlara yer verilmiştir;

1- Yazlık ekimin artırılması ve en aşağı iki katına çıkarılması Başvekilin 7.2.1942 tarihli ve 1/169 sayılı tebliğleri ile emir buyurulmuş, bunun için koordinasyon sermayesinden 2 milyon 600 bin lira ayrılmıştır.

2- Vilayetlerdeki mısır, akdarı, kumdarı, patates istihsalinin iki katına çıkarılması için yeterli miktarda mısır, akdarı, kumdarı, patates tohumluğu tahsis edilmiştir. Bu tohumluklardan vilayetlere düşen tahsisat Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü tarafından mahalli ajanslara gönderilecektir. Yine vilayetlerde belirtilen miktarlardan daha fazla ekim yapılması mümkün görülüyorsa, istenilen miktarda tohumluğun tahsis edilebileceği belirtilmiştir. Bu mahsullerde ilk planda özellikle mısır ekimine önem verileceği üzerinde durulmuştur.

3- Bu tohumlukların taşıma külfetini azaltmak, iklim uygunluğunu temin etmek, zamandan kazanmak ve diğer vilayetlerin tohumluk durumlarını darlaştırmamak bakımından vilayetler dâhilinde tedarikin şart olduğu belirtilmiştir.

4- Tohumlukların tedarikine ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Bu tohumluklardan patates ve darıların vilayetçe tayin edilecek usul dâhilinde ve kabul edilecek fiyatlar karşılığında mahalli Ziraat Bankaları vasıtasıyla piyasadan satın alınması uygun görülmüştür. Tohumlukların satın alınmaları, muhafaza edilmeleri, nakilleri ve dağıtılmaları hususunda yapılacak tüm masrafların vilayetlere ayrılmış olan tohumluk tahsisatından ödeneceği ve tohumluk bedellerine zam yapılmayacağı belirtilmiştir.

5- Mısır tohumluklarının Toprak Mahsulleri Ofisi’nden temin olunacağı ifade edilerek, bu hususta Toprak Mahsulleri Ofisi ile yapılacak işbirliğine değinilmiştir. Geçirilen şiddetli kış dolayısıyla patates tohumluklarının donuk olmasına ve dağıtılncaya kadar muhafazalarına gerekli itinanın gösterilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Darı ve mısır tohumluklarının da

²⁸ “Ziraat Seferberliği”, *İkdam*, 9 Şubat 1942; “Başvekilin Reisliğinde Büyük Bir Toplantı Yapıldı”, *Son Telgraf*, 8 Şubat 1942; “Ziraat Seferberliği”, *Akşam Postası*, 8 Şubat 1942; “Zirai İstihsal Seferberliği”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1942.

yeni sene mahsulü ve sağlam olmasına, küf kokulu olmamasına ayrıca ehemmiyet gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

6- Bunların yanı sıra tohumluk ve avans dağıtımına ilişkin ayrıntılara da değinilmeden geçilmemiştir. Tohumluklar hasat zamanı aynen geri alınmak üzere çiftçiye avans olarak verilecektir. Tohumluk isteyeceklerin köy ihtiyar heyetlerine veya mahalle mümessillerine müracaat ederek, tohum istek ve borç cetvellerinin gerekli bölümlerini doldurarak, müracaat etmeleri istenmiştir. Bu cetveller ihtiyar heyetleri veya mahalle mümessillikleri tarafından tasdik edilerek vilayetlerde valilere, kazalarda kaymakamlara sunulacaktır. Vali ve kaymakamlar, bu cetvelleri inceleyerek verebilecekleri tohumluk ve avans miktarlarını cetvele yazdırarak tasdikini yaptıktan sonra Ziraat Bankası'na tevdi edeceklerdir. Ziraat Bankası bu cetvelleri aldıktan sonra sıra numarasına göre tohumlukları verecektir. Ofis teşkilatı bulunan yerlerde mısır tohumlukları için Ofis ile işbirliği yapılacağı da hatırlatılmıştır.

7- Son olarak istihsal kredisi ve prim verilmesi konusuna da açıklık getirilmiştir. Mısır, ak ve kumdarı ziraatı ile bunlardan başka fazla ekim yapacaklara bankalara borçları olsa dahi bu borçlar gözetilmeksizin çevirme kredisi verilecektir. Patates ekenlere en az bir dekar olmak üzere dekar başına 2 lira prim verilecektir.²⁹ Bu primler geri alınmayacaktır. Çiftçiye avans olarak verilen mısır, darı, patates tohumlukları ve tohumluk tedarik etmek için verilen para avansları aynen, yani mahsule göre alınacaktır. Elde edilecek mahsulden aile ihtiyacı ve tohumluk çıkarıldıktan sonra fazlası 157 ve 245 sayılı kararnamelere göre devletçe tayin edilecek fiyat üzerinden Ofisçe satın alınacaktır. İstihsalı artırmak bakımından Ziraat Bankası da üreticiye gereken kolaylıkları gösterecektir. Çiftçilere verilecek 500 liraya kadar kredilerden alınacak faiz 1.1.1942 tarihinden itibaren %8,5'den %6'ya indirilmiştir. Ayrıca belirtilen bu tarihten itibaren çiftçiye ayrılan kredi miktarı %50 artırılmıştır.³⁰

Bütün vilayetlere gönderilen bu tamim dolayısıyla iller bazında da çalışmalara hız verilmiştir. İstanbul ili bunların başında gelmektedir. İstanbul'da valinin başkanlığında 12 Şubat 1942'de bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda

²⁹ Hükümet tarafından alınan tedbirler neticesinde o güne kadar patates ekilmeyen mıntıkalarda da patates ekilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Patates ekilecek bu alanların en az tahminen 300 bin dönüm olacağı belirtilmiştir. Hâlbuki önceki yıllarda 150 bin dönüm patates ekilmekte ve 250 bin ton mahsul alınmaktaydı. "Devlete Ait Bütün Çiftlikler Ekiliyor", *Akşam Postası*, 12 Şubat 1942; "İstihsalı Artırmak İçin Yeni Tedbirler", *Vatan*, 12 Şubat 1943. Bu dönemde patates ve pirinç fiyatlarında görülen yükseliş nedeniyle bu ürünlerin pasta imalatında kullanılması yasaklanmıştır. Çünkü bazı pastanelerde bu amaçla söz konusu ürünlerin stoklandığı görülmüştür. "Patates ve Pirinç Fiyatlarında Yükseliş", *İkdam*, 17 İkincikânun 1942. Hükümet pirinç ekimini artırmak için de yeni tedbirler almıştır. Pirinç fiyatlarına 10 kuruş zam yaptığı gibi ekim için belirlenen müracaat tarihlerini de uzatmıştır. "Pirinç Ekimi", *İkdam*, 20 Şubat 1942.

³⁰ "Ziraat Vekilinin Vilayetlere Mühim Bir Tamimi", *Akşam Postası*, 14 Şubat 1942. Ayrıca bkz. "Vilayete Mühim Bir Tamim Gönderildi", *Son Telgraf*, 14 Şubat 1942; "Ekim Seferberliği", *İkdam*, 14 Şubat 1942; "Çiftçiye Müjde", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1942.

ekim seferberliğinin başarıya ulaşması için köylerde ziraat heyetleri kurulacağı dile getirilmiştir.³¹ Kaymakamların da hazır bulunduğu toplantıda vali, ekim işlerinde; toprağı hazırlamak, tohumu vaktinde ekmek gibi belirli zamanlarda yapılması icap eden gerekliliklerin olduğundan hareketle, zirai faaliyet için kırtasiye merasiminden mümkün olduğu kadar uzak durulmasının lüzumunu anlatmıştır.³² Ayrıca İstanbul'un ihtiyacı olan 25 ton patates tohumu ile 180 ton mısırın mevcut olduğu açıklanmıştır. Tüm bu çalışmaların yanı sıra sebze ekiminin artırılması için de sebzeçilik yapmaya imkânı olan üreticilere para yardımıyla bulunacağı belirtilmiştir.³³

Başvekilin emir ve direktifleri doğrultusunda İstanbul içinde çalışmalara başlamış bulunduklarını dile getiren ve halkın da bu mevzuya karşı gösterdiği büyük alakanın kendilerini çok sevindirdiğini söyleyen İstanbul Ziraat Müdürü Tahsin Dilek³⁴, bu hususta yapılan çalışmalarla ilgili olarak şu beyanatı vermiştir; “Şehrimiz hudutları dâhilinde hususi bahçe ve tarlalarda yetiştirilecek sebze ve hububat önemli bir yekûn tutabilir ve edeceğimiz istifade o nispette fazlalaşır. Bazı semtlerde çilek yerine patates, mısır yetiştirmeye başlanmış, bu kısımda hazırlıklara devam edilmektedir. Halk için lazım olan tohumları vermekteyiz, fideleri ise ilkbahara vermeyi düşünüyoruz. Bu mevsimde yetiştirilebilecek en iyi sebze patatestir.”³⁵ Dilek, bir başka konuşmasında da ekim seferberliğine ilişkin görüşünü şöyle dile getirmiştir; “Son günlerde sık sık telefonlar, mektuplar almaya başladık. Vatandaşlar hangi sebzenin nasıl, ne vakit ve nerelerde yetiştirileceğine dair bize birçok sualler soruyorlar. Kendilerine icap ettiği şekilde cevap veriyoruz. Yaz zariyatının geçen senenin aynı mevsiminde yapılan zariyatın en az iki misline çıkarılabileceği ümidindeyiz.”³⁶ Seferberlik kapsamında halka tohum ve fide dağıtılmaya başlanmış, gazetelerde konunun önemine ilişkin yazılar yayınlanmaya çalışılmıştır.³⁷

Başvekilin yazlık ekimin en aşağı iki misline çıkarılması hakkındaki yayınladığı tamim üzerine İstanbul'dan sonra Ankara'ya bağlı kaymakamlar da vilayet merkezinde toplantı yapmıştır. Valinin başkanlığında toplanan

³¹ “İstanbul'da Ekim Seferberliği Hazırlandı”, *Akşam Postası*, 13 Şubat 1942.

³² Feridun Osman da Cumhuriyet gazetesindeki yazısında konu ile ilgili görüşünü şöyle aktarmıştır; “Ziraat Vekâleti kadroları ayağındaki kırtasiye bukağlarından kurtarılır ve teşkilat saçak altlarından güneşin altına çıkarılabilirse, hükümet, ancak ondan sonra memleket ziraatı hakkında bir fikir edinmek imkânlarına kavuşacaktır.” Feridun Osman, “Ekim Vaziyetimiz ve Mahsul Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1942.

³³ “Ziraat Seferberliği”, *İkdam*, 27 Şubat 1942.

³⁴ “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942.

³⁵ “Patates, Mısır Ekimi”, *İkdam*, 6 Şubat 1942.

³⁶ “Yeni Ekim Tedbirleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1942.

³⁷ “En az İki Misli Ekim”, *Akşam Postası*, 10 Şubat 1942. Ragıp Ziya Mağden İstanbul'da yaptıkları çalışmalara ilişkin “İstihsal Seferberliği denilen o kampanya sırasında, İstanbul ilinde ve ilçelerinde vazife almış bir insan sıfatıyla, o sıralarda, çiftiği hububat, mısır ve fasulye v.s. gibi yiyecek istihsaline teşvik hususunda ne kadar sıkıntıya düştüğümüzü daima üzülerek hatırlamaktayız” demiştir. Mağden, age., s. 17.

komisyonda, Çubuk Barajı'ndan çok ucuz bedelle su vermek suretiyle Ankara çevresindeki sebze bahçelerinin ekilmesi teşvik edilmiştir. Aynı zamanda hususi ev bahçelerinde sebze yetiştirmek isteyenlere de kolaylık sağlanması kararı alınmıştır.³⁸ Bunun yanı sıra Çubuk Barajı civarındaki Sular Umum Müdürlüğü'ne ait fidanlıklarda sebze yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹

Milli Korunma Kanunu ile Alınan Tedbirler

Savaş yılları uygulamalarının genel olarak dayanak noktası olan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun ile hükümete, ekonomiye müdahale edebilmesi için çok geniş yetki ve görevler verilmiştir.⁴⁰ Söz konusu kanunun 37. ile 42. maddelerinde kırsal nüfusa yönelik olan hükümlere yer verilmiştir. 37. maddeye göre; hükümet ihtiyaç halinde tarım alanında çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartı ile oturdukları yerden en çok 15 km. uzaklıkta, devlete ya da şahıslara ait ziraat işletmelerinde ücretli olarak çalıştırılabilecekti. Kadınlar ise ancak köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılabileceklerdi. Hükümet zirai iş yükümlülüğü uygulanan bölgelerde şahsa ait olan, ancak sahibine gerekli olmayan her çeşit tarım alet ve makineleri kira karşılığı kullanabilecekti.⁴¹

38. maddede hükümetin gerekli gördüğü bölgelerde ziraatın cins, çeşit ve miktarını belirleyebileceğine, 39. maddede ise hükümetin üzerinde ziraat yapılmayan ve 500 hektardan büyük olan araziye bir bedel karşılığında işletebileceğine yer verilmiştir. Bir diğer madde olan 40. maddede de, hükümetin sekiz hektardan daha geniş arazisi olanları bu arazinin yarısı kadar hububat ekmeye mecbur tutabileceği, 41. maddede ise ekilen her dört hektar (40 dönüm) arazi için bir çift öküzün millî savunma yükümlülüğünden istisna edilebileceği belirtilmekteydi. Ziraat alanında alınmış son karar, hükümetin her türlü ziraat aletlerini, makinelerini ve vasıtalarını zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre parasız ve ariyet veya ödünç veyahut bir kira bedeli olarak ihtiyacı bulunanlara tevzi edebilmesine ve çiftçiyi desteklemek amacıyla gerektiğinde ödünç para verilebilmesine olanak sağlayan 42. maddedir.⁴²

³⁸ “Devlete Ait Bütün Çiftlikler Ekiliyor”, *Akşam Postası*, 12 Şubat 1942.

³⁹ “İaşe İşlerini Nasıl Sadeleştirebiliriz”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942.

⁴⁰ *Resmî Gazete*, 26.1.1940, Sayı. 4417; *Düstur*, 3.Tertip, Cilt 21, s. 274-284; *TBMM Kanunların Mecmuası*, Devre 6, Cilt 21, İçtima 1, 1 Teşrinsani 1940, s. 167-175. Milli Korunma Kanunu'nun meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC.*, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnkat, (18.1.1940), s. 138-158. “Milli korunma Kanunu Derhal Tatbik Edilecek”, *Son Posta*, 19 İkincikanun 1940.

⁴¹ Milli Korunma Kanunu'nda yer alan zirai iş mükellefiyetinin de zirai istihsalı artırmak için alınmış bir tedbir olarak değerlendirilebileceği basında da yer almıştır. “Ziraat Seferberliğine Dair Yeni Kararlar”, *Akşam*, 3 Mart 1942.

⁴² *TBMM ZC.*, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnkat, (18.1.1940), s. 150-154. Ayrıca bkz. Samet Ağaoğlu, “Milli Korunma Kanunu Tatbikatı-IV Ziraat Sahasında”, *Siyasi İlimler*, Yıl 10, Sayı 116, İkinciteşrin 1940, s. 406-407; Koçak, *age.*, 376-377.

4 Şubat 1942 tarihinde yürürlüğe giren koordinasyon kararı ile muhtaç çiftçiye ziraat aleti verilmesi için Ziraat Vekâleti'ne yarım milyon lira tahsis olunmuştur. Vekâlet, bu para ile fakir çiftçiye saban, saban demiri ve diğer ziraat alet ve vasıtaları dağıtacaktır. Diğer taraftan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin sermayesi 30 milyon liraya çıkarılmıştır.⁴³ Hükümetin patates ekenlere dekar başına 2 lira prim verme kararı alması üzerine de Ziraat Vekâleti emrine 1.320.000 lira tahsis olunmuştur.⁴⁴

1941 Nisan'ında Amerika'ya sipariş edilen 5 milyon liralık ziraat makine ve yedek aksamının 4,5 milyon lira kıymetindeki en büyük kısmı 1942 baharında ülkeye girmiştir.⁴⁵ Ziraat Vekâleti köylüye tohumluk ve muhtelif bölgelerde ziraat makineleri dağıtımından sonra daha geniş ölçüde ziraat aletleri dağıtımını için çalışmalar başlatmıştır.⁴⁶ Ekim seferberliği kapsamında Adapazarı demir fabrikasının senede 10 bin pulluğu üreticilerin hizmetine sunacağı belirtilerek⁴⁷, Karabük fabrikasında da pulluk ve uç demiri imalatının hızlandırılması yönünde çalışmaların başlatıldığına yer verilmiştir.⁴⁸

Ekim Seferberliğinde Zirai Kombinaların İşlevi

Toprağın işlenmesinden mahsul alınuncaya kadar yapılan işleri ve kullanılan vasıtaların bütününe ifade eden⁴⁹ Zirai Kombina Teşkilatı, 12 Şubat 1937 tarih ve 3130 sayılı kanunla Tarım Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuştur. Bu uygulamayla traktör ve tarım makineleri bir araya getirilerek makine parkları oluşturulmuş ve çiftçinin hizmetine sunulmuş, bunun yanı sıra yeni ziraat usulleri çiftçiye öğretilmeye çalışılarak, tarlasından daha fazla verim alması sağlanmak istenmiştir.⁵⁰ İlk dönem olarak tabir edilen 1937-1940 yılları arasındaki bu dönemde kombinaların bünyesindeki ziraat alet ve makinelerin sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Zirai Kombina Teşkilatı'nın genişletilmesi amacıyla satın alınacak olan ziraat aletleri ile yedek parçaların memleketin zirai şartlarına ve hazine menfaatine uygun şekilde kliringli (takas) memleketlerden

⁴³ "Toprak Mahsulleri Ofisi Sermayesi 30 Milyon Liraya Çıkarıldı", *Akşam Postası*, 4 Şubat 1942.

⁴⁴ "Ekimi Genişletmek Üzere Yeni Kararlar", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1942.

⁴⁵ "Ziraat Seferberliği", *Akşam Postası*, 9 Şubat 1942.

⁴⁶ "Muhtaç Bütün Çiftçilere Sapan ve Sapan Demiri Dağıtılıyor", *İkdam*, 4 Şubat 1942; "Ziraat Seferberliği Başladı", *Akşam Postası*, 13 Sonkânun 1942.

⁴⁷ "Ekim Faaliyeti", *Akşam Postası*, 27 Şubat 1942.

⁴⁸ "İstihsalı En az İki Misli Çıkarmak İçin Tedbirler Alındı", *İkdam*, 21 İkincikânun 1942.

⁴⁹ Sait Tahsin Tekeli, "Zirai Kombina", *Ziraat Dergisi*, Sayı 53-54, Haziran-Temmuz 1944, s. 4.

⁵⁰ Mağden, *age.*, s. 8.

satın alınması hususunda 4 Eylül 1939 tarihli kararname çıkarılmıştır.⁵¹ Ancak gerekli ziraat aletlerinin (harman makinesi, traktör, biçerdöver makineleri ile pamuk mibzerleri) kliring yolu ile tedariki mümkün olmadığından 6 Mart 1940 tarihli kararname ile 1940 yılı döviz tahsisatından iki buçuk milyon liralık döviz ayrılarak, söz konusu makinelerin ABD'den alınmasına karar verilmiştir.⁵² 1942 yılına gelindiğinde Amerika'dan 300 kombinaya yetecek kadar traktör, traktör pulluğu, kültivatör, biçerdöver ve harman makineleri getirildiği görülmüştür.⁵³

Bu alanda yapılan çalışmalara karşın 1937 ile 1940 yılları arasında Zirai Kombinaların yaptığı çalışmalarda beklenen gelişme kaydedilememiştir. Kombinaların çok cazip fiyatla tarlayı sürme, ekme ve biçme işlemi yapması çiftçilerin birbiriyle anlaşmazlığa düşmesine neden olmuştur. Reşat Aktan bu durumu şöyle özetlemiştir; *"Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda yozlaştırıldığı, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer anlaşmazlık çıkmakta, Vekâlete mütemadiyen şikâyetler gelmekte idi. Bir taraftan da makinelerin kendi bölgelerine gönderilmesi için muhtelif bölgelerin çiftçileri ve mebusları taleplerde bulunmakta ve Vekâleti taziyik etmekte idiler. Öte yandan az bir ücretle devlet makinelerinden faydalanan kimseler bu kolaylığa alışmakta, ziraat işlerinin görülmesi için her zaman bu yardıma güvenerek tembelliğe temayül etmekte idiler."*⁵⁴ Kombinalar yoluyla köylünün modern alet ve makine satın alması teşvik edilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Çiftçiye teknik bilgi ve işletme usulleri bakımından büyük bir şey kazandırılmamıştır. Bunların yanı sıra idare makinelerinin seyyar olması, daima yer değiştirmek zorunda kalması zaman kaybına yol açtığı gibi aynı zamanda makinelerin vaktinden evvel harap olmalarına da sebep olmuştur.⁵⁵

Bu üç yıllık dönemde edinilen tecrübelerden hareketle, savaş şartlarının da etkisiyle kombinalara devlet adına ziraat yaptırılma çabası içine girilmiştir.⁵⁶ Keza Asım Us bu devreyi şöyle değerlendirmiştir; *"İşte hükümet bu şekilde bir tecrübe devresi geçirdikten sonra Ziraat Vekâleti emrindeki kombinaları balk hesabına çalıştırmaktan ise devlet hesabına ziraat yapmaya ve istihsal edilecek mahsulât ile ordu ihtiyacını temin etmeye karar vermiştir... Hulusa devlet vasıtaları ile şimdiye kadar*

⁵¹ B.C.A., 30.18.1.2/ 88/85/10. Hatta bu kararnameden daha önce 1 Nisan 1939 tarihinde Alman Gebrüder Röber fabrikasından 500 adet selektör makinesinin 1.250.000 lira tutmakta olan bedelinin yine kliring yolu ile ödenmesine karar verilmiştir. B.C.A., 30.18.1.2/ 86/ 28/11.

⁵² B.C.A., 30.18.1.2/ 90/ 20/ 18.

⁵³ Necati Turgay, "Zirai Kombinalar", *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 7, 1 İkincikanun 1942, s. 12-13.

⁵⁴ Aktaran Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 487.

⁵⁵ "Devlet Çiftlikleri", *Ziraat Dergisi*, Yıl 4, Sayı 44-45, Eylül 1943, s. 7.

⁵⁶ "Devlet Çiftlikleri", *agm.*, s. 7; "Kombinalar Vasıtası ile Ziraat" *Son Posta*, 25 Temmuz 1944.

*memleketimizin işlenmeyen topraklarında harp ziraatı yapmak Cumhuriyet hükümetinin milli iktisat hayatına getirdiği en feyizli hareketlerden biridir. Bundan sonra devlet ordunun yiyecek ihtiyaçlarını mümkün olduğu nispette kendi vasıtaları ile istihsal edecektir ve ileride harp ziraatında ordu vasıtalarından da faydalanılacaktır.”*⁵⁷

Zirai Kombinalar Kurumu elinde bulunan 300 traktörlük makine parkına ilaveten 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu kredisinden alınan 10.000.000 liralık kredi ile genellikle kurak olduğu için boş olan 1.674.150 dönümlük arazide 1942 ile 1945 yılları arasında 13 işletme kurmuştur. Bu işletmeler Ankara’da (Polatlı ve Bala), Konya’da (Altınova, Başkuyu, Gözlü ve Özden), Kırşehir’de (Malya ve Çiçekdağı), Sivas’da (Ulaş), Amasya’da (Gökhöyük), Samsun’da (Gelemen), Niğde’de (Kocaş) ve Urfa’da (Ceylanpınarı) bulunan çiftliklerdir.⁵⁸ Ragıp Ziya Mağden savaş yıllarında Zirai Kombinaların çalışmasının özellikle hububat ihtiyacının karşılanmasında büyük katkı sağladığını şu sözleriyle ortaya koymuştur; “...Bu devre esnasında çiftçilerimizin ofise senelik teslimatı 300.000.000 kiloyu ancak buluyordu. Buna karşılık Zirai Kombinaların, tek başlarına Toprak Mahsulleri Ofisine olan teslimatı 100-150.000.000 kiloya yaklaşmış bulunmakta idi. Yani, Zirai Kombinalar kendi başlarına memleket istihlakının üçte birini temin etmek durumuna geçebilmişlerdi.”⁵⁹

Ekim Seferberliğine Yönelik Diğer Faaliyetler

Hükümet zirai istihsalın hızla artırılmasını sağlamak, halkı bu konuda bilgilendirmek amacıyla profesör, doçent ve Ziraat Vekâleti uzmanlarının 30 ayrı ilde konferanslar düzenlemesi kararını almıştır. Bu konferanslar her vilayetin ortalama üç kazasında olmak üzere 90 kazada verilmiştir.⁶⁰ Diğer taraftan Ziraat Vekâleti tarafından bu mevzu üzerinde köylüyü ve şehirliyi bilgilendirecek broşürler de hazırlanmıştır.⁶¹

⁵⁷ Asım Us, “Türkiye Çiftçi Memleket”, *Vakit*, 28 Mart 1943.

⁵⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 49-50. Devlet çiftliklerinin kurulması zirai seferberliğin başarıya ulaşmasında önemli bir adım olarak görülmüştür. “Ziraat Seferberliği Başladı”, *Akşam Postası*, 13 Sonkânun 1942.

⁵⁹ Mağden, *age.*, s. 12-13.

⁶⁰ Bu konferanslarda görev alan akademisyen ve uzmanların isimleri ile konferans verdikleri yerlerin isimleri için bkz. “Cumhuriyet Halk Partisi Otuz Vilayette Konferanslar Tertip Etti”, *Son Telgraf*, 3 Mart 1942. Ziraat seferberliğinde halkın ve köylünün yapması ve dikkat etmesi gereken noktaları anlatmak için İstanbul’da bir seri konferans verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konferansların halkevinde yapılacağı duyurulmuştur. “Şehrimizde Verilecek Konferanslara Bu Hafta Başlanacak”, *İkdam*, 14 Mart 1942. Lütfi Arif Kenber de Tan gazetesindeki yazısında ekim seferberliği için oluşturulacak propaganda teşkilatının ne denli önemli olduğunu dile getirmiştir. Lütfi Arif Kenber, “Umumi Bir Ziraat Seferberliği Lazımdır”, *Tan*, 23 Nisan 1943.

⁶¹ “İşe İşlerini Nasıl Sadeleştirebiliriz”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942.

Ekim seferberliği kapsamında okullardan da yararlanılma gayreti içine girilmiştir. Maarif Vekâleti tarafından okullara gönderilen emir üzerine, müdür ve başöğretmenlerin başkanlığında toplantılar yapılarak, zirai iş programı oluşturulması kararı alınmıştır. Diğer taraftan Maarif Vekâleti köy okulları ile köy enstitülerinde kümes hayvanı, etlik hayvanlar, damızlık hayvanlar, koşum ve hizmet hayvanları ile balık yetiştirilmesini ve buralardaki yatılı talebelerin kendi yiyeceklerini kendilerinin ekip biçmesini kararlaştırmıştır.⁶² Söz konusu karar üzerine okul idarecileri kuzma, kürek, çapa gibi aletleri öğrenci velilerinden temin yoluna gittikleri gibi talebelerin de ekilecek okul bahçelerini hazırlamalarını sağlamışlardır.⁶³ Tüm bunların yanı sıra Maarif Vekâleti seferberlik kapsamında okullarda ziraat dersleri okutmaya karar vermiştir.⁶⁴

Bu süreçte mümkün olduğu kadar geniş arazide ekim yapılabilmesi için bazı ek tedbirlerin de alındığı görülmüştür. Belediye ve hususi idarelerle Ziraat Bankası'na ait çiftlik ve arazilerin satışa çıkarılması veya bu mümkün olmadığı takdirde belirlenen müddet zarfında kiraya verilerek işletilebilmesinin temini için çalışmalar başlatılmıştır. Böylece ekilecek toprak nispeti mümkün olduğu kadar artırılmış olacaktır.⁶⁵

Hükümet köylünün kumaş ve lüzumlu manifatura eşyasını temin için yaptığı hazırlıklarla da yeni bir düzenlemeye gitmiş, köylüye ve müstahsile verilecek kumaş yerine alıcıdan para alınmayacak, sadece buğday ve diğer bazı hububat kabul edilecektir. Böylelikle hem müstahsil ve köylü ihtiyaçlarını karşılamış olacak, hem de memleketin buğday ve sair hububat ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlanmış olacaktır.⁶⁶

Hükümetin zirai istihsalı iki misline çıkarmak için hazırladığı plana milli bankalar da dâhil edilmiştir. Milli bankalar arasında bir sermaye ve işbirliğine gidilmesi kararı alınmıştır. Özellikle Ziraat Bankası köylünün en büyük derdi olan ürün teslimine el atmış, bankaca satın alınacak olan zirai mahsullerin mahallinde teslim edilmesine ilişkin çalışma başlatmıştır.⁶⁷

Ekim seferberliğinde iş alacaklara ağır işçi ekmek kartı verilmesi kararlaştırılmıştır. Bahçıvanlar ve çiçek bahçelerinde çalışanlar da bu hükme dâhil edilmiştir.⁶⁸ Hükümet ekim seferberliğinden en verimli sonucu alabilmek için mahsulün mahallinde kontrol edilmesi, zamanında kaldırılması ve istihlâk

⁶² "Yatılı Köy Okulları ve Enstitülerde Talebe Kendi Yiyeceğini Kendi Ekip Biçecek", *Son Telgraf*, 26 Şubat 1942.

⁶³ "Mekteplerde Ekim Hazırlığı", *İkdam*, 9 Mart 1942.

⁶⁴ "Ziraat Dersleri Programı", *Akşam Postası*, 19 Şubat 1942.

⁶⁵ "Ekimi Artırmak İçin Tedbirler", *Akşam Postası*, 6 Şubat 1942.

⁶⁶ "Köylüye Hububat Karşılığında Kumaş Verilecek", *Vakit*, 5 Birincikânun 1942.

⁶⁷ "Ekim Seferberliği Başladı", *Akşam Postası*, 11 Şubat 1942.

⁶⁸ "Samandıra Köyünde Tetkikler Yapıldı", *Akşam Postası*, 14 Şubat 1942.

merkezlerine hızla sevk edilebilmesi için yeni uygulamalar da yürürlüğe koymuştur. Üretim alanlarında bilhassa tarlaları kontrol edecek ve mahsul kaldırılınca kadar işin başından ayrılmayacak kontrolörler bulundurulacaktır. Söz konusu kontrolörler, mahsule iyi bakılmasını, zamanında kaldırılmasını ve her hangi bir suretle ziyana uğramamasını sağlayacaklardır. Bu teşkilat gerektiğinde zabıtanın da yardım görecektir. Diğer taraftan mahsulünü daha erken kaldırmış olan küçük tarla sahipleri, komşuları bulunan büyük tarla sahiplerinin mahsulünü kaldırması için yardım etmekle mükellef kılınmışlardır. Yalnız bu suretle başkalarının tarlalarında çalışacak olanlara mahalli şartlar dikkate alınarak tespit edilecek bir ücret verilecektir. Ayrıca hükümet, mahsulün istihlâk merkezlerine veya değirmenlere nakli sırasında ve icap eden yerlerde ücretli iş mükellefiyeti tatbik edileceği gibi, icap eden yerlerde de ordu nakil vasıtalarından da istifade edilebileceğini bildirmiştir.⁶⁹

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye oldukça zorlu bir dönem geçirmiştir. Ekonominin ciddi yara alması üzerine hükümet harekete geçmiş ve savaşın sınırlarımız içindeki olumsuz etkisini olabildiğince azaltabilmek adına birtakım tedbirler almak durumunda kalmıştır. Milli Korunma Kanunu bu tedbirler arasında ilk akla gelendir. Bu kanunla hükümete, ekonomiye müdahale edebilmesi için çok geniş yetki ve görevler verilmiştir.

Savaşın ülke insanı üzerindeki en büyük dayatması, hem ordunun, hem de vatandaşın iâşe hususunda çektiği sıkıntı ile kendini göstermiştir. İâşe sadece ordunun değil, tüm halkın sorunu haline gelmiştir. Savaş şartlarının ülkedeki en ağır yansıması olarak görülen iâşe meselesinin halk üzerindeki etkisinin daha da vahim bir düzeye gelmeden çözülebilmesi için hükümet ülke çapında ekim seferberliği başlatmıştır.

Söz konusu bu seferberlikle, üretim kapasitesinin iki misline çıkarılması amaçlanmıştır. Ekim seferberliğiyle hedeflenen üretim miktarına ulaşmak için hükümet üreticiye tohumluk, zirai alet ve makine yardımıyla bulunmuş, üreticinin kredi ihtiyacını büyük oranda karşılamak için kolaylıklar sağlamıştır. Mevcutta verilen kredi miktarında da artış yapılarak faiz oranları düşürülmüştür. Bunların yanı sıra ülke topraklarının mümkün olduğu kadarıyla boş bırakılmaması sağlanmaya çalışıldığı için Ziraat Vekâletine boş devlet arazileri üzerinde devlet adına tarım yapabilme yetkisi verilmiştir. Bu süreçte kurulan 13 devlet çiftliği ile ülkenin iâşesine katkıda bulunulmak istenmiştir. Tüm bu çalışmaların dışında hükümet, mahsulün ekiminden, kaldırılmasına kadar geçen süreçte, tarlaları kontrol altında bulunduracak kontrolörler devreye sokmuş,

⁶⁹ “Ziraat Seferberliğinde Yeni Tedbirler”, *İstiklâl*, 11 Nisan 1942.

üreticinin ürün tesliminde çektiği sıkıntıların önüne geçebilmek için zirai mahsullerin mahallinde teslim edilmesine yönelik çalışmalar başlatmıştır.

Halkın bilinçlendirilmesine de en az diğer çalışmalar kadar önem verilmiş ve 90 ayrı kazada işin uzmanı olan kişiler tarafından konferanslar düzenlenmiştir. Okullar da ekim seferberliğinde faaliyet göstermiş, özellikle köy enstitülerinden hayvan yetiştirilmesi ve kendi yiyeceklerini kendilerinin ekip biçmesi noktasında destek alınmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA 30.18.1.2/ 88/ 85/ 10.

BCA 30.18.1.2/ 86/ 28/ 11.

BCA 30.18.1.27/ 90/ 20/18.

BCA 30. 1/ 184/ 268/ 2.

Kitap ve Makaleler

AĞAOĞLU Samet (1940) Milli Korunma Kanunu Tatbikatı-IV Ziraat Sahasında, *Siyasi İlimler*, Yıl 10, Sayı 116, s. 406-408.

Akşam gazetesi (1942).

Akşam Postası gazetesi (1942).

AVCIOĞLU Doğan (1984) *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2000) *İkinci Adam 1938-1950*, Cilt II, Remzi Kitabevi.

BAŞAR Ahmet Hamdi (1943) *Davalarımız*, Ankara.

Benol (1942) Ekim Seferberliği, *Köye Doğru*, Cilt 3, Sayı 4, s. 10-11.

Cumhuriyet gazetesi (1942).

Devlet Çiftlikleri (1943) *Ziraat Dergisi*, Yıl 4, Sayı 44-45, s. 5-8.

Düstur, 3.Tertip, Cilt 21, Ankara.

İkdam gazetesi (1942).

İstiklâl gazetesi (1942).

KOÇAK Cemil (1986) Karneli Yıllar, *Tarih ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 25, s. 25-35.

KOÇAK Cemil (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAĞDEN Ragıp Ziya (1949) *Zirai Kombineler*, Ankara.

NADİ Nadir (1991) *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK Erdoğan (2004/2005) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, s. 145-158.

ÖZTÜRK Kazım (1968) *Türkiye Cumhuriyetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul.

PAMUK Şevket (1988) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 91-108.

- Resmî Gazete*, Sayı. 4417.
Son Posta gazetesi (1942).
Son Telgraf gazetesi (1942).
 ŞENER Sefer (2004) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, s. 73-92.
Tan gazetesi (1942-1943).
 TAYŞİ Vamık (1948) Buğday İstihsalinin Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği, *Çiftçi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 33-35, s. 10-16.
TBMM Kavânin Mecmuası, (1940) Devre 6, Cilt 21, İçtima 1, Ankara.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1940) Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 27. İnkat, Ankara; (1941) Devre 6, Cilt 15, İçtima 2, 25. İnkat, Ankara.
 TEKELİ İlhan, İLKİN Selim (1988) Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara.
 TEKELİ Sait Tahsin (1944) Zirai Kombina, *Ziraat Dergisi*, Sayı 53-54, s. 4-6.
 TOPÇUOĞLU Nazmi (1942) İaşe Durumumuz, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 5, Sayı 59, s. 3, 18-19, 23.
 TURGAY Necati (1942) Zirai Kombinalar, *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 7, s. 12-13.
Ulus gazetesi (1942).
Vakit gazetesi (1943).
Vatan gazetesi (1942).
 Ziraat İşlerimiz (1941) *Ülkü Milli Kültür*, Cilt 1, Sayı 4, s. 4-5.
Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961(1962) Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Ek: 1942 Yılında Ekim Seferberliği Kapsamında Ülkemizde Düzenlenen Konferanslar⁷⁰

Konferansı Veren

Şeyda Kerestecioglu
 Semir Ziya
 Hüdaî Ekerman
 Bandırma
 Suphi Doğukan
 Ekrem Rüştü İzmen
 Kemalpaşa
 Zühtü Kurtulmuş
 Hüseyin Aykut,
 Osman Tosun
 Lütfi Eker

Verildiği Yerler

Afyon, Bolvadin, Dinar, Sandıklı
 Antalya, Manavgat, Elmalı, Korkuteli
 Balıkesir, Susurluk, Sındırgı, Manyas,
 Bolu, Düzce, Akçakoca, Mudurnu
 Bursa, İnegöl, Karacabey, Yenişehir, M.
 Çoruh, Artvin, Hopa
 Çorum, İskilip, Sungurlu
 Denizli, Sarayköy, Çal, Çivril, Acıpayam
 Diyarbakır, Bismil, Ergani, Çermik

⁷⁰ “Cumhuriyet Halk Partisi Otuz Vilayette Konferanslar Tertip Etti”, *Son Telgraf*, 3 Mart 1942.

Tevfik Eşberk	Edirne, Keşan, Uzunköprü
Harun Onuk	Elazığ, Maden, Palu
Remzi Ayözger	Erzurum, Karayazı, Oltu
İsfendiyar Kadaster	Eskişehir, Seyitgazi, Sivrihisar
Sait Tahsin Tekeli	İskenderun, Antakya, Reyhanîye
Fuat Kurşuncu	Mersin, Silifke, Tarsus, Anamur
Ragıp Ziya Mağden	İstanbul, Çatalca, Silivri
Halit Ev..lyar(?)	İzmir, Bergama, Menemen, Ödemiş,
Torbali	
Kazım Rıza Köylü	Kastamonu, Tosya, Taşköprü, İnebolu
Fikri Karesmen	Kayseri, Bünyan, Develi, İncesu
Nejat Berkman	İzmit, Adapazarı, Hendek
Şevket Birand	Konya, Çumra, Karaman, Ereğli,
Beyşehir, Akşehir	
Baki Tümer	Kütahya, Uşak, Simav, Emet
Vamık Tayşi	Manisa, Akhisar, Soma, Salihli
Cemil Çalgüner	Muğla, Köyceğiz, Milas, Fethiye
Necmi Yücer	Ordu, Fatsa, Mesudiye, Ünye
Asım Alp	Samsun, Çarşamba, Bafra, Terme
Kerim Ömer Çağlar	Seyhan, Kadirli, Ceyhan, Kozan
Rahmi Öke	Sivas, Hafik, Şarkışla, Divriği
Şerif Oğankulu	Tekirdağ, Çorlu, Hayrabolu, Malkara
Fikret Çağlar	Trabzon, Vakfıkebir, Of

A Missionary Society at the Crossroads: American Missionaries on the eve of the Turkish Republic

İdris YÜCEL

Hacettepe University

YÜCEL, İdris, A Missionary Society at the Crossroads: American Missionaries on the eve of the Turkish Republic. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 51-68.

During the World War I (WWI), Asia Minor experienced another historic in and out population flow, specifically through the deportation of the Armenian people in 1915 and the mutual exchange of Muslim population in Balkans and Greek population in Asia Minor throughout the 1910s and afterwards. At the end of the WWI, following its century-old missionary activities among the Armenians and Greeks in Asia Minor, The American Board of Commissioners for Foreign Missions came to the point of a vital decision regarding its future work: now the mission was to preach among Muslim population in Asia Minor through all missionary leftovers and its experience from the Ottoman past. In this paper, I aim to shed light on the massive shift of strategy towards the target groups and also the new mission of the American Board in Asia Minor by examining sheer amount of untouched archival documents, especially the Board's correspondences. Moreover, I will analyze the details of the prospective mission strategy of the Board missionaries in order to bring a retrospective understanding on the mission strategies during Ottoman past through the aforementioned archival materials.

Keywords: The Ottoman Empire, The American Board, Missionary, Turkey, Protestantism

YÜCEL, İdris, Yolayrımında Bir Misyonerlik Örgütü: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde Amerikan Bord Misyonerleri. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012),

¹ This manuscript is a reviewed form of the paper presented by the author at the World Convention of The Association for the Study of Nationalities, Columbia University, New York, 15-17 April 2010.

51-68.

1910'lu yıllar Anadolu sahasında bir diğer tarihi göç hareketine sahne oldu. I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen Ermeni Tehciri ile bölgedeki Ermeni nüfusunun önemli bir kısmı ülkenin güney eyaletlerine transfer oldu. Sözü edilen on yıllık süre boyunca benzer şekilde Balkanlar'dan Anadolu'ya kitlesel Müslüman göçleri ve Anadolu'dan Yunanistan'a Rum göçleri yaşandı. Yaklaşık bir asır boyunca Osmanlı topraklarında, yoğun olarak Ermeni ve Rum kökenli gayrimüslim nüfus arasında misyonerlik teşkilatlanması gerçekleştiren Amerikan Bord, bahsi geçen nüfus değişimi karşısında önemli bir misyon değişikliğine gitmek zorunda kaldı. Yeni misyon stratejisi, Osmanlı geçmişinden miras kalan tecrübe ve Anadolu'da halihazırda mevcut bulunan misyon teşkilatı aracılığıyla bölgedeki Müslüman nüfus üzerine yoğunlaşmaktı. Bu çalışma, Amerikan Bord misyonerlerinin Müslüman nüfus arasında gerçekleştirmeyi planladıkları misyonerlik faaliyetlerini, kendi aralarında gerçekleştirdikleri tartışmalar ve konuyla ilgili örgüt merkeziyle yürütülen yazışmalar temelinde ele almaktadır. Çalışma, çoğunlukla örgütün I. Dünya Savaşı yıllarına kadar olan süreç içerisindeki tarihçesine değinen literatürdeki mevcut araştırmalara ek olarak, Amerikan Bord'un bölgedeki faaliyetlerinin savaş yılları ve sonrasında geçirdiği dönüşümü, örgütün Harvard Üniversitesi'nde bulunan merkezi arşivindeki belgeler doğrultusunda aydınlatmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan çalışma, Bord misyonerlerinin yeni misyon stratejisini ve gerçekleştiren tartışmaları eleştirel analiz süzgecinden geçirmek suretiyle, örgütün Osmanlı dönemindeki etnisite temelli misyonerlik stratejisine dair ipuçları aramaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Amerikan Bord, Misyonerlik, Protestanlık, Propaganda

Introduction

The American Board of Commissioners for Foreign Missions (hereafter the board) was established early in the 19th century as a result of religious awakening, especially in the New England district during the second half of the 18th century,² with an objective to evangelize all heathens in different corners of the world. Since their mission was broad and challenging, not surprisingly, the motto of the society was “*the field is the world*”. Following its establishment in

² For the organization, by-laws and the legislation of the American Board in Ottoman territories; İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Master Thesis, Kayseri, 2005. For the history of the American Board in the Near East see also: James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, Pilgrim Press, Boston 1908, David Brewer Eddy, *What Next In Turkey Glimpses Of The Armenian Board's Work in the Near East*, The American Board Press, Boston 1913, James A. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, Princeton 1969, Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy in The Middle East*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, Joseph Greene, *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, New York 1916, Julius Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Oliphant, Anderson&Ferrier, Edinburg and London 1910.

1810 and the institutionalization procedures, the first American Board missionaries were sent to Palestine and Asia Minor forming some of the earliest churches of Christianity in Ottoman lands.³

Jerusalem and its neighborhood considered as *The Holy Land*⁴ have been selected as the beginning point of surveying activities by the Board, as the Holy Land is composed of principal birth places of Christianity. The first attempts by the Board were mainly aimed at discovering the country and its inhabitants. In this respect, two missionaries of the Board were sent to Jerusalem to undertake research on the region for further activities. Levy Parsons and Pliny Fisk, the Board's first two missionaries, arrived to Izmir in 1820⁵ and headed to Jerusalem right after spending some weeks there to have a general idea of the city and the Western Asia Minor. American Board missionaries Josiah Brewer, Elnathan Gridley, Jonas King, Eli Smith, Rufus Anderson, and Isaac Bird conducted similar discovery tours in the Ottoman Empire.⁶

Organization of the American Board in the Ottoman Territories and Target Groups

The Board opened its first long-term mission station⁷ in İstanbul in 1831, following the failed attempts of opening an office in Beirut as a result of political disturbances.⁸ Afterwards, the Board managed to spread across significant centers in Asia Minor such as Bursa, İzmir, Trabzon, Erzurum and Antep, and established new missionary centers within a short period.⁹ These

³ Asia Minor includes the first seven churches of Christianity in its territories. These churches are located in İzmir, Selçuk, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, and Akhisar.

⁴ Holy Land is considered sacred not only for Christianity but also for Judaism and Islam. According to Judaism, city of Jerusalem and its surroundings are given to Israelites by God. It also has some sanctified references in Qur'an. However, the term holds a political background since the Crusades as well. There are some other geographical interpretations of the term which is mapping the holy land as the broader Middle East.

⁵ William Strong, *The Story of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910. p. 80.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yay. İstanbul 1989, pp. 35-36, For the extensive tour of Eli Smith and H. G. O. Dwight in the Ottoman Empire see. Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas, Vol. I*, Published by Crocker and Brewster, New York 1833.

⁷ The term *mission station* is used by missionary societies to describe the base for missionary activities in a limited geographical region within the mission territories. The mission stations generally own a missionary compound in the city which usually includes residences of missionaries and various mission institutions such as educational, medical or industrial.

⁸ Charles T. Riggs, "History of Constantinople Station 1831-1931", Centennial of *Constantinople Station-Near East Mission of ABCFM*, The Board, İstanbul 1930, p. 52-53.

⁹ Yücel, p. 13.

early efforts resulted in the establishment of the first Protestant Church in the empire on July 1, 1846 by the support of British ambassador Stratford Canning. Following this achievement, the Board succeeded to establish seven Protestant churches and 15 preaching places until 1849.¹⁰ Finally, the Protestants were granted as an independent subject in the *millet system* by the Sublime Port in 1850.¹¹

During these early years of settlement until the 1850s, the Board strived for determining the target people in the Ottoman land. In this respect, the country is divided into various mission territories based on the target people. All of the missionary activities handled by the Board in the Ottoman Empire were conducted on behalf of the *Turkey Mission* until 1850.¹² The Turkey Mission formed the principal base for the further massive missionary activities of the Board. The Board decided to make a new shift on the mission map and changed the name of Turkey Mission to *Armenian Mission* in 1850. The Armenian Mission was divided into two sections as *the Northern and Southern Armenian Missions* in 1855. The Board made a final regulation in 1860 which divided the missions in the Ottoman Empire into five different zones.¹³ In this respect, activities in the Ottoman territories were going to be conducted by the *Syrian, European Turkey, Western Turkey, Central Turkey, and Eastern Turkey* missions. The last rearrangement on the missions in 1860 remained unmodified until the WWI except a slight change only on the Syrian Mission, which was transferred to Presbyterian Board in 1870. Activities mainly among Armenians, Greeks, and Bulgarians through educational, religious, and sanitary institutions were accelerated following the final regulation on the mission fields.

Essentially the Board was interested in almost every single community within the entire empire. In addition to the failing Jewish mission which continued until 1850, it commenced *the Assyrian Mission* in the eastern part of Asia Minor. When it comes to the territories in the Balkans, Bulgarian people were massively targeted when the European Turkey Mission was founded in 1870.¹⁴ Significant number of the Board staff was also appointed for the Greek people living in Asia Minor. However, the Armenians gradually began to be assessed as a “most favored nation” among the people in Asia Minor in the eyes of the Board. In other words, the activities and the institutions of the

¹⁰ ABCFM Papers, Reel 522, No: 6, 7, 10.

¹¹ Phillips C. Jackson, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Cambridge 1969, p. 161.

¹² ABCFM Papers, Reel 522, No: 12. The term *mission* describes the territorial division for the missionary activities mainly based on the ethnicity or religious sect of the target population.

¹³ Yücel, pp. 40-41.

¹⁴ Strong, p. 213.

Board in Asia Minor broadly focused on the affairs concerning Armenians. According to the missionaries of the Board, Armenians were 'the stars left to fade' in Asia Minor among the Muslim majority under the Turkish rule. Thus, it could be asserted that their main goal was to evangelize and revive the old Apostolical Armenian Church.¹⁵

Board's educational activities reached its higher standards in the 1880s. Robert College in İstanbul, Syrian Protestant College in Beirut, Euphrates College in Harput, and the Central Turkey College in Antep principally provided education for the non-Muslim subjects of the empire. Later, the early period colleges were followed by new schools such as *International College* in İzmir, *St. Paul Institute* in Tarsus, *Central Turkey College for Girls* in Maraş, and *the American College* in Van and they were all open until the breakout of the WWI. Students at these colleges mainly belonged to Armenian, Greek, and Bulgarian people. For instance, the graduates of *the Anatolia College* in Merzifon between the years 1880-1919 almost entirely consisted of non-Muslim Armenian and Greek students.¹⁶ Meanwhile, in addition to the non-Muslim students, there were only a very small portion of Muslim students at the colleges.

As seen in the Syrian mission, the Board cooperated with the other missionary organizations and the British Consuls in the entire empire.¹⁷ These cooperative organizations included *the Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church* (BFMPC), *Women's Board of Missions of The Interior*, *Turkish Missions Aid Society*, *Women's Board of Missions*, *Independent Church of Scotland*, *British and Foreign Bible Society*, and some of the various missionary societies from Germany and Netherlands.¹⁸

Missions of the American Board During the World War I and Its Aftermath

The WWI brought hard times for the missions of the Board in many countries, unquestionably including the Ottoman Empire. The war all through Europe and the Ottoman Empire not only caused great financial problems, but also created political challenges for the missionary activities. Abolition of the capitulations facilitated the empire to use its sovereign power through its territories and the break-off the diplomatic relations between the United States and the Ottoman Empire in 1917 restricted the activities of the missionaries. The hospitals of the Board in Harput, Talas, Antep and Konya were

¹⁵ Samuel Colcord Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey* Boston 1889, p. 2.

¹⁶ Gülbadi Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, TTK, Ankara 2008, p. 268.

¹⁷ Strong, p. 309.

¹⁸ Kocabaşoğlu, p.126.

confiscated by the military officials for the purpose of treating the sick and wounded soldiers.¹⁹ Since it was difficult to have medical care during the years of warfare and the epidemics were severe all across the country, many of the Board missionaries died. These catastrophes forced the Board to limit its work throughout the country widely and even to abandon some of the mission stations. The U.S. ambassador Abram Isaac Elkus urged the citizens and the missionaries of the Board to leave the country together with the diplomatic mission in 1917. However, missionaries refused this call and stayed at their posts, except for the ones who had private reasons to leave.²⁰

The Board conducted a big expedition to Asia Minor following the armistice at the end of the war. The Board sent 72 missionaries under the name of *Near East Relief* and maintained the work in Kayseri, Harput, Bursa, Adana, Maraş, Antep, Mardin, Merzifon, Sivas, and Trabzon.²¹ At the same time, The Anatolia College in Merzifon, the International College and the American Collegiate Institute in İzmir, St. Paul College in Tarsus, and the Central Turkey College for Girls at Maraş, were still able to conduct educational activities.

However, despite great efforts of the Board to maintain its activities in Asia Minor, the missionary power became weaker compared to the pre-war years. To illustrate the point, the number of the staff decreased to 120 as opposed to 168 prior to the war. In a similar vein, seven of seventeen stations permanently closed at the end of the war. In addition to these figures, the Board has widely lost its native worker force, which diminished to merely 324 when the war ended while the number of total native workers stood at 1204 in 1914.²²

Population Exchange in Asia Minor and Its effects on the Mission Work

The deportation of Armenians in 1915 to the provinces in the south of the empire resulted in a huge loss of the target people of the American missionaries, while Armenian population mostly in İstanbul and some of the centers in Asia Minor remained. Similarly, the second biggest target people of the American missionaries were the Greek population in Asia Minor. The migration during the war and the exchange of Greek and Muslim population between Turkey and Greece resulted in a religiously homogeneous population in both countries. This was the second loss community for the missionary activities of the Board. On the other hand, an intense Muslim migration from various provinces of the empire and regions such as the Balkans and Caucasus

¹⁹ ABCFM Papers, Reel 714, No: 659, Reel 632, No: 408.

²⁰ James Barton, *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1917-18*, Congregational House, Boston 1918, p. 4.

²¹ The New York Times, Near East Relief Expedition Leaves, February 17, 1919

²² ABCFM Papers, Henry Harrison Riggs, ABCFM History in Turkey 1910-1942 p. 42.

into Asia Minor took place during the years of warfare. Now, the heterogeneous structure consisting of different religious and ethnical backgrounds that lived side by side in the heart of the empire for many centuries gave its place to a dense Muslim population.

On the other hand, the Muslim structure of the region and the huge Muslim population attracted the Board. As a matter of fact, the beginning of consideration of the Muslims as a target society by the Board dated back to earlier years. Their goal to arrive in the region was very explicit: to evangelize all the inhabitants of the region. Yet, the environment in the region and reaction of the target people towards missionary activities postponed the evangelization of Muslims.²³ However, under the liberal circumstances that emerged as a consequence of the 1908 Revolution, the Board re-evaluated the evangelization of the Muslims by field research activities and inquiries in the beginning of the 1910s.²⁴ Until that period, the main reason for their deterrence on the activities concerning the Muslims was the risk of current privilege losses within the Empire.²⁵ Following early years of the 1910s, the Empire witnessed severe political disturbances caused by the wars against Italy and the Balkan States that unfavourably affected the Muslim work project. However, during these fluctuating years, there was another positive wave on the Muslim work project in 1914. In this year, a committee was secured to do field research on evangelistic work among the Muslim men and women through medical, educational work, and the press.²⁶

However, the significance of the Muslim work excessively increased when the war ended in 1918. James Barton, the secretary of the Board, pointed out the importance of the Muslim work and the necessity to employ two missionaries unique to Muslim work subsequent to the war in 1919.²⁷ At this point, both the Board missionaries in Asia Minor and the prudential committee in Boston were deeply contemplating the new situation to make some vital decisions. According to the secretary James Barton, the war led the Muslim world to lose its unity. The Muslim world which had been in unity since the prophet Muhammad has been disintegrated and the common ideal has been lost. The call for the jihad by the Sultan in the beginning of the war could not get any serious response. Moreover, the Sheriff in Mecca announced his

²³ E. D. G. Prime, *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell* New York 1876, p. 427.

²⁴ Riggs, p. 2.

²⁵ ABCFM Papers, Reel 668, No: 498.

²⁶ ABCFM Papers, Reel 668, No: 565.

²⁷ James Barton, *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1918-19*, Congregational House, Boston 1919, p. 29.

sovereignty to establish a kingdom on the holy lands of Islam against the Sultan. All of these developments changed the religious perception of the Muslim Turks on Islam according to the secretary Barton.²⁸ The transformation on the religious perception of the Turks was a historical opportunity for the Board. In other words, for Barton, when the event was reviewed in a broader framework, the situation that the Muslim world faced was a great opportunity for the Christian world. The Board underscored that all Christians had to work together not to waste this historical opportunity.²⁹

The Board was carefully observing the struggle between *the Nationalist Forces* and the Allies following the Armistice in 1918. The Board perceived the situation in the entire country as a great opportunity for evangelizing the Muslims.³⁰ It can be argued that compared to the past, it was the most convenient opportunity for the missionary activities against 15 million Muslims in Asia Minor. Moreover, the missionaries attached special importance to such a circumstance that they even began to make plans for restructuring the entire society. They imagined creating a new system and life by all kinds of educational institutions on the region from Dardanelles to Caspian Sea and Mesopotamia. George White, the president of Anatolia College in Merzifon stressed that the educational institutions of the American missions would solve the problems of those suffering people. According to Mr. White, it is impossible to infuse virtues such as good will, tolerance, justice, and liberty by laws and official authorities, while it is possible to infuse these virtues by education of the students through American schools.³¹

Formulating a New Mission toward Future: The Muslim Mission

Now, it was time to formulate the work among Muslim population under the name of *Muslim Mission*. One of the prominent questions to be settled was to make a decision on possible and suitable methods of approaching the Muslim population. It was obvious that new objective required new methods and a new system to be pursued. A new system meant fundamental changes on the former applications for the Christian minorities within the Empire. Language, literature, schools, social contacts, way of thinking, and the mission scheme had to be renewed and complete missionary machine had to be

²⁸ James Barton, *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1915-16*, Congregational House, Boston 1916, p. 5.

²⁹ James L. Barton, The Effect of the War on Protestant Missions, *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1. (Jan., 1919), p. 18.

³⁰ James Barton, *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1920-21*, Congregational House, Boston 1920, p. 11.

³¹ Ibid p, 7.

rearranged for the new task.³² This seemed fairly complicated and confusing for the missionaries of the Board in Asia Minor. New relations and the applications had to be cautiously designated. To clarify the uncertainties, countless numbers of questions were asked to the prudential committee in Boston. Equally the Prudential Committee addressed detailed questions to the missionaries in the field on affairs as they were known to become acquainted with the region and its people in depth.³³ Some of the questions that had to be clarified were as follows;

- The stance to be taken for remaining Armenian population in Asia Minor.
- The approaching methods to the Muslim population in the region.
- The methods to be applied for the Kurdish population.
- The operating system of the educational institutions for Muslim people.
- The future of the converted people and the environment to be prepared in the community for them to live in.
- A new missionary force designated for the Muslim mission and their education process.
- The issue of taking over the former hospitals of the Board from the Near East Relief.
- The new mission map and the regulations on the mission stations for the new mission as the border of the country experienced a massive change on its former pre-war order.³⁴

The Western Turkey Mission organized a meeting to discuss the details of the Muslim mission in 1921. The meeting was organized by the Muslim Work Committee which consisted of leading missionaries of the Board in the region such as Mrs. Crawford, Mr. Ryan, Dr. White, Mr. Birge, and Mr. Goodsell. Experienced missionaries of the Board in the field participated in the meeting and expressed their opinions. The view of Dr. Marden, who worked in Merzifon for several years as a medical missionary, about the actual situation of Asia Minor was quite interesting. Dr. Marden stressed that long years of warfare caused demoralization among Muslim Turks and their perception of Islam changed in a negative manner.³⁵ Furthermore, fighting in different battlegrounds and becoming prisoners of war in remote places caused the

³² Riggs, p, 4.

³³ ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, 1920, *Statements and Suggestions Regarding the Future work of the American Board in Turkey*, p. 1.

³⁴ ABCFM Papers, Reel 716, No: 166, 167.

³⁵ ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, *Report on Work for Moslems 1921*, p. 1.

Turks to become exposed to new liberal ideas and to bring these ideas to the country. He also pointed out that the secular system of the Turkish State would create a great opportunity for the missionary activities.³⁶

Dr. Marden's views on conversion of the Muslim people had two different aspects. First, approaching the Turks in interior parts of Asia Minor became harder after the deportation of Armenians who lived among the Muslim population. The best way to reach these interior areas could only be possible by the employment of the converted Turks in İstanbul or İzmir.³⁷ Secondly, one of the most proper ways to reach Muslim people was through medical institutions because these institutions were a tool to break down prejudices of the Muslim people who contact the Americans and/or Protestants very first time by these medical services.³⁸

The education of the Muslim students through American Protestant institutions was another subject that should be discussed in depth. First, American missionaries were aware of the prejudices of Muslim people on Christianity and the problems related with the approval of the converted people among the society. However, they had the experience of Muslim students enrolled at the Beirut Protestant College in that period. Accordingly, a small mosque had to be included in the schools and Muslim students had to be permitted to practice Friday praying. In this case, the parents of the Muslim children would be considerably convinced. In reality, the final purpose was to convert the new, upcoming generations rather than expecting a quick response on the current students. In other words, the plans were based on a long term vision. For the missionaries, every single interaction with the Muslim people and the smallest progress in breaking prejudices were the milestone to be accomplished.³⁹

Another assessment of the committee on the new mission pointed to the importance of understanding the religious beliefs of Muslims deeply. Education of a Muslim, the books and educational tools used by Muslim teachers and the

³⁶ Ibid, p. 2.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid, p. 3. American Board facilitated mission hospitals in Antep, Adana, Kayseri, Merzifon, Erzurum, Harput, Van, Diyarbakır, and Konya since the 1870s. These hospitals were soon welcomed by the local people following their establishment. Medical missions of the Board conducted a tremendous amount of work and medical missionaries were able to get in touch with almost every religious and ethnical group in the Ottoman Empire. Number of the total yearly treatments through the medical missions in 1910 was more than 130.000 cases. For the mission hospitals and the story of the medical missions of the American Board in Asia Minor see. İdris Yücel, *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Hacettepe University, Unpublished PhD Dissertation, Ankara, 2011.

³⁹ ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, *Report on Work for Moslems 1921*, pp. 4-5.

Muslim way of thinking had to be profoundly understood in order to make easy contacts on mutual references. Mutual references were crucial to approach Muslims since they were never willing to cooperate with the Christians. They did not want any sort of dialogue and always used to form a wall between themselves and Christians. Therefore, analyzing Islam and learning their way of thinking in depth had a critical importance for breaking down prejudices and creating a dialogue. Eventually, it was stated that a thorough training of the missionaries on Qu'ran and Islamic books was inevitable.⁴⁰

Another argument was on the negative missionary image that was linked with the political accusations towards missionaries on alienating and provoking people against their state.⁴¹ In this respect, the idea proposed to cooperate with the suffering Turks and help them recover from the national disaster that they faced in order to change the unfavorable missionary image. By these means, plans were raised to address nationalist feelings of the Turks for the mission work.⁴² During these debates, the fluctuating political atmosphere in the country was also significantly taken into account.⁴³

The New Strategy

The new strategy on the Muslim mission was based on the different ethnicities of the society. For instance, aside from the Sunni Turks, the Alawite Turks were considered a sect that had many common rituals with Christianity.⁴⁴ Furthermore, Kurds settled mainly in the south east part of Asia Minor were considered as a main mission goal. The American missionaries had the opportunity to get acquainted with the Kurds through the Eastern Turkey Mission which operated in the east for long years among the Kurdish population. The missionaries took into consideration the importance of some negative thoughts of Kurds towards the Turks and the Turkish state for the

⁴⁰ Ibid, p. 7.

⁴¹ Until the last quarter of the 19th Century, missionary activities conducted in the Ottoman Empire from the beginning of the 19th century were mainly considered as an internal affair of the non-Muslim societies by the Ottoman authorities since the main engagement of the aforementioned missionary societies was among Armenians and Greeks. When the outbreaks among Armenians started to spark, the Ottoman governments gave attention to the missionary societies that used to educate and introduce Armenians to nationalistic ideas. For the details on the educational activities of the American Board and other missionary societies among Armenians see. Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Bilim Basın Yay. İstanbul 2005, Seçil Karal Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Vol. 1, No: 1, (1988)., Ayten Sezer Arı, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Vol 2., Ankara 1999.

⁴² ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, *Report on Work for Moslems 1921*, pp. 11.

⁴³ Ibid, p. 13.

⁴⁴ Ibid, p. 19.

mission work at that time. Accordingly, the plan aimed at gaining the sympathy of the Kurds by teaching them their own language. Besides, there were thoughts about reaching thousands of Kurds who migrated to İstanbul away from the families to have job opportunities. Thus, activities among the Kurdish population were seriously considered within the Muslim mission.⁴⁵

The Christian leaders who had the potential to influence public opinion were going to be raised among adults in the society. Some of the earlier converts were considered to be employed for this purpose. The point for raising Christian leaders among the society and utilizing them for mission goals were determined as a crucial tool with the opinion that it would be useful to address and affect the society through previously converted people living there and foreign missionaries.⁴⁶

In addition to these decisions, it was emphasized that the missionaries would have an excellent command of Turkish and education on the Islamic studies. In addition, they should also do some literary work addressed to the Muslim people.⁴⁷ Main tools to manage these activities were chosen as educational and sanitary institutions.

The young generation was the keyword of the mission work because the future was going to be constructed by the youngsters. Therefore, the mission work was planned for the future and the new generation. In this respect, the educational institutions for the children and the Biblical studies in the schools were the principal designations for the Muslim work.⁴⁸

The hospitals and the medical work were the secondary institutions that would be utilized within the Muslim mission. As a matter of fact, the missionaries had the closest contacts with the Muslim population through the medical work in the past. The mission hospitals organized by the Board in various cities across Asia Minor had tremendous influence on the people and were visited by countless numbers of patients and their relatives.⁴⁹ The Muslims who had treatment in these institutions had the first contact with Americans or Protestants. Besides, the medical missionaries had the closest contact within the Muslim houses through the medical tours and house visits.⁵⁰ Therefore, the

⁴⁵ Ibid, p. 15.

⁴⁶ Ibid, pp. 23-24

⁴⁷ Ibid, p. 23.

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Grace Higley Knapp Clarence Douglas Ussher, *An American Physician in Turkey a Narrative of Adventures in Peace and War* Boston and New York 1898, p. 10.

⁵⁰ ABCFM Papers, Reel 667, No: 37-38.

medical work was also thought to be one of the main tools for the future Muslim work by the committee.⁵¹

It is also stated that attitude of the government had to be critically taken into account while these resolutions were prepared. Their previous experiences from the Ottoman period denoted that the flexibility of the governmental bodies and authorities were seriously required in order to take steps.⁵²

On the other side, when the missionaries were busy with the new mission strategies and the regulations on the new mission work during the Armistice period, the Nationalist Forces under the command of Mustafa Kemal could manage to push out the occupying French forces in the south and the Greeks in the west. Following this, İstanbul was taken over from the British forces. The new rulers of the country had a different point of view for the missionaries compared with the past. They did not approve the relationship between the missionaries and various ethnicities within the country. Likewise, most of the missionaries within the sphere of influence in Asia Minor were expelled by the nationalist leaders in 1921.⁵³ According to the officials and the government, the mission societies could only be associated with the Christian minorities in the country. Thus, the missionaries were perceived totally discarded after the exchange of Muslim and Christian population. Moreover, the uprising and the discomforts among the minorities in the past were generally associated with the missionary activities by the officials.⁵⁴

Missions in the Post-war Era

Following the war, the institutions of the Board around Asia Minor—except İstanbul—were idle facilities. After conducting mission work among the target societies for almost a century, the Board had lost those societies. Moreover, native workers who were Armenians or Greeks were also unavailable. The Eastern Turkey Mission was totally abandoned at the end of the war. The Western and Central Turkey Missions, the other two missions in Asia Minor were also quite weak in comparison to the pre-war period. The Central Turkey Mission covering the southern part of Asia Minor allocated its main missionary forces and financial instruments for the deported Armenians in the northern part of Syria. As a matter of fact, the Presbyterian Board that took charge of Syria since 1870 was principally conducting relief work for the Armenian

⁵¹ ABCFM Papers, 16.9.1 V. 1, *Report on Work for Moslems 1921*, p. 3.

⁵² Riggs, p. 5.

⁵³ ABCFM Papers, Charles Riggs, *History of the ABCFM in the Near East Especially in Turkey, 1819-1934*, p. 69.

⁵⁴ Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK, Ankara 2003, p. 312.

refugees and the Central Turkey Mission of the Board joined them in order to assist them temporarily.⁵⁵

The border between Syria and Turkey was determined following the Lausanne Treaty in 1923 and the establishment of the Turkish Republic at the same year. Therefore, the Central Turkey Mission reached a crucial point to regulate the mission map after operating both sides of the new border in the past for several years. The communication and the transportation between Northern Syria and cities such as Adana and Antep in the south of Turkey became considerably difficult. In addition, another missionary force of the Presbyterian Board used to function in the area. For this reason, while temporary cooperation was being performed with the Presbyterian Board in Northern Syria, cities within the Central Turkey Mission such as Adana, Tarsus, Maraş, and Antep were attached to the Western Turkey Mission. Thus, the Central Turkey Mission was abolished and the Western Turkey Mission was renamed as a general Turkey Mission.⁵⁶

The unstable state of the missionaries was continuing during these years. A law adopted by the Turkish government in 1924 furthered the deteriorating situation of the missionaries. The new law prohibited any religious propaganda at schools and medical institutions. This situation, even the prohibition of Biblical studies at schools left the missionaries in despair.⁵⁷ However, the Board was not reluctant to give up the mission work easily and forced itself to continue its mission in Turkey despite the existence of stringent conditions. The new strategy was based on establishing contacts with people through the educational and medical institutions and teaching them religious principles outside these institutions.⁵⁸

The secular state and negative attitude of officials towards the missions were the biggest obstacles for tenacious missionary activities in spite of ongoing difficulties. Similarly, educational and medical developments during the early times of the Republic could be seen as negative factors on the mission work. Therefore, trials of reopening of the institutions were mostly unsuccessful. The Anatolia College in Merzifon was transferred to Salonika in Greece and the Central Turkey College in Antep moved to Aleppo in Syria. The International College in İzmir was closed after failing revival attempts and was transferred to Beirut. The work in Harput, Van, Mardin, and Sivas was totally abandoned. Activities were limited to some certain centers such as İstanbul, İzmir, Kayseri,

⁵⁵ ABCFM Papers, Henry Riggs, *Beginning Again in the Turkey Missions, 1923-1942*, p. 4.

⁵⁶ Charles Riggs, p. 72.

⁵⁷ James L. Barton, *Status and Outlook of Missionary Work in Turkey*, ABCFM, Boston 1924, p. 2.

⁵⁸ Henry Riggs, p. 16

Adana, and Antep. In addition, economic recession in 1929 forced the Board to reduce its missionary force and even to lay off some of its staff.⁵⁹

Conclusion

Board missionaries had tough times on the face of extraordinary circumstances in the WWI and its aftermath. Considering the post war picture, they had to change the means of strategy to survive in the region radically. Likewise, change within the missions was going to construct an exact frame for the activities in the Republican period. After long term discussions for future of the mission work in Asia Minor, the Board decided to re-structure its work among the Muslim population in the region. Accordingly, this study focused on the discussions within missionary circles for setting forth a new mission during the turmoil in the region. Surveying these discussions provided hints about the details and scope of the Board's new strategy for Muslim mission in Turkey.

In this context, first of all, it is important to note that the perseverance of the Board for sustaining the mission work in the region after losing a century work legacy was remarkable. As seen in the details of discussions for constructing mission work among Muslim population in Turkey, American Board formed a mission strategy based on the ethnic and religious characteristics of the country. The strategy simply focused on the ethnical and religious differences of the populations such as teaching the Kurdish language to Kurds, and introducing a possible analogy between Christianity and the Alawite sect among people who were partisans of the caliph Ali by pointing a tentative similarity between their belief system and Christianity. In fact, the strategy of religious and ethnical indoctrination of the new mission should not be surprising when constant diplomatic complaints of the Ottoman officials to the US Embassy and Washington about disintegrating activities of American missionaries among various groups in the empire were taken into consideration.

The massiveness of the mission plan designed to shape the society was another crucial point that should be taken into account. This great project aimed to restructure the society by educating children at established primary schools and educate leading figures who had prestigious positions in the society. A good deal of the colleges, hospitals, social clubs, and industrial workshops were planned for this project. The civilization and democratization of Turks were aimed through these institutions. First, this great mission project shows us the broad vision of missionaries. On the other hand, it is evident that the new mission project of the Board was mostly inspired by the situation of a country under occupation. Likewise, the anti-mission attitude of Turkish

⁵⁹ Ibid, p. 28.

officials following the establishment of the new Turkish Republic proved the complexity of this broad mission project. Turkish government was not as hospitable as the Ottoman governments towards these mission institutions. The Board sustained some of its missions amidst toughened conditions in Turkey, although these activities were diminished to a great degree in comparison to the Ottoman past. We need further comprehensive studies of the Board's activities during the Republican era concerning its project aimed at reshaping the society by producing prestigious leaders.

Thirdly, the skill for adapting new mission strategies of the Board missionaries under changing political circumstances in Turkey is worth of noting. Being active among the local people since the first quarter of the 19th century enabled the Board missionaries to have an extensive knowledge of the region and its people. This experience gave them an opportunity to adapt to varying conditions and changing time irrespective of the status of the ruling power either as a sultan, monarchy, or a democratic government.

In the final analysis, discussions of the Board missionaries about a new mission strategy denote that in contrast to overt mission activities of the Ottoman Empire, religious propaganda would be directly performed outside the mission premises and mission institutions in the Republican future. As a result of the immoderate attitudes of the Republican governments, mission activities that were explicitly conducted among the non-Muslim societies in the past were to be implicitly carried out through non-institutional means among the Muslim population in the Turkish Republic.

References

- AÇIKSES Erdal (2003) *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK, Ankara.
- ALAN Gülbadi (2008) *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, TTK, Ankara.
- BARTLETT Samuel Colcord (1889) *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston.
- BARTON James L. (1916) *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1915-16*, Congregational House, Boston.
- BARTON James L. (1917) *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1916-17*, Congregational House, Boston.
- BARTON James L. (1918) *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1917-18*, Congregational House, Boston.
- BARTON James L. (1919) *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1918-19*, Congregational House, Boston.
- BARTON James L. (1920) *A Survey of the Missions of the American Board for the Past Year 1920-21*, Congregational House, Boston.
- BARTON James L. (1908) *Daybreak in Turkey*, Pilgrim Press, Boston.

- BARTON James L. (1924) *Status and Outlook of Missionary Work in Turkey*, ABCFM, Boston.
- BARTON James L. (1999) "The Effect of the War on Protestant Missions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1. 1-35.
- EDDY David Brewer (1913) *What Next In Turkey Glimpses Of The Armenian Board's Work in the Near East*, The American Board Press, Boston.
- FIELD James A. (1969) *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, Princeton.
- GRABILL Joseph L. (1971) *Protestant Diplomacy in The Middle East*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GREENE Joseph (1916) *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, New York.
- JACKSON Phillips C. (1969) *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Cambridge.
- KARAL AKGÜN Seçil (1988) "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Vol. 1, No: 1.
- KOCABASOĞLU Uygur (1989) *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yay. İstanbul.
- MUTLU Şamil (2005) *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Bilim Basın Yay. İstanbul.
- PRIME E. D. G. (1876) *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell* New York.
- RICHTER Julius (1910) *A History of Protestant Missions in the Near East*, Oliphant, Anderson&Ferrier, Edinburg and London.
- RIGGS Charles T. (1930) "History of Constantinople Station 1831-1931", Centennial of *Constantinople Station-Near East Mission of ABCFM*, The Board, İstanbul.
- SEZER ARIĞ Ayten (1999) "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Vol 2., Ankara.
- SMITH Eli (1833) *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol. I, Published by Crocker and Brewster, New York.
- STRONG William (1910) *The Story of The American Board*, The Pilgrim Pres, Boston.
- "Near East Relief Expedition Leaves", *The New York Times*, February 17, 1919
- USSHER Grace; KNAPP Higley; DOUGLAS Clarence (1898) *An American Physician in Turkey a Narrative of Adventures in Peace and War*, Boston and New York.
- YÜCEL İdris (2005) *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Master Thesis, Kayseri.
- YÜCEL İdris (2011) *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Hacettepe University, Unpublished PhD Dissertation, Ankara.

ABCFM Papers in Microfilm

ABCFM Papers, Reel 522, Reel 632, Reel 668, Reel 714, Reel 716.

ABCFM Papers at the Houghton Library-Harvard

ABCFM Papers, Henry Riggs, *Beginning Again in the Turkey Missions, 1923-1942*

ABCFM Papers, Henry Harrison Riggs, *ABCFM History in Turkey 1910-1942*

ABCFM Papers, Charles Riggs, *History of the Abcfm in the Near East Especially in Turkey, 1819-1934*

ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, *Statements and Suggestions Regarding the Future work of the American Board in Turkey*, 1920.

ABCFM Papers 16.9.1 V. 1, *Report on Work for Moslems 1921*

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo

Nurgün KOÇ

Karabük Üniversitesi

KOÇ, Nurgün, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 69-103.

Radyo, XX. yüzyılın başlarından itibaren insanlığın en büyük icatlarından biri olarak görülmüş ve hemen hemen her toplumda sihirli kutu olarak tanımlanmıştır. XXI. yüzyılın önü alnamayan teknolojik gelişmeleri karşısında saltanatını kaybedeceği düşünülse de böyle olmadığı radyonun hâlâ yaygın biçimde dinlendiği görülmektedir. İcat edildiğinden bu yana radyo çeşitli amaçlarla, enformasyon, eğlence, propaganda vb. kullanılmıştır. Pek çok devlet, insanlara ulaşmanın en kısa ve kolay yollarından biri olan ve bu yüzden kısa süre içinde gazete ve derginin yerini alan radyodan yararlanma yoluna gitmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında radyonun en fazla propaganda amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Türkiye’de de 1920’li yılların sonlarından itibaren dinleyicisiyle buluşan radyonun gücünden yararlanıldığı görülmektedir. Kurulan yeni devletin politikasını benimsetmesinde, rejimin yerleştirilmesi çabasında radyo önemli bir araç olmuştur. Uzun süre devlete bağlı bir kurum olan radyoda yapılan sosyal, siyasal ve kültürel içerikli yayınlarla yeni düzenin benimsetilmesi gayreti açıkça görülmektedir.

Anahtar Sözcükler. radyo, politika, kültür, sanat, propaganda.

KOÇ, Nurgün, Radio at the Early Period of the Turkish Republic. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 69-103.

Radio is seen as one of the most important inventions of mankind since the beginning of the 20th Century and called “the magic box” in the entire world. Even though it could be considered that radio has been losing its popularity against the rapid technological development of the 21st Century, it is still popular and widely used. Radio has been used for several purposes such as the instrument of information, entertainment, propaganda and so forth. Several states facilitated the radio as the easiest way to get in touch with the society rather than the newspapers and the magazines. Particularly, radio was used as the means of propaganda in times of the World War II. At the same time, the authorities also enjoyed the power of radio in Turkey from the beginning of the 1920’s. The radio was a crucial instrument for construction of the new regime and introduction of the governmental policies.

The radio as a public institution was under the state control for several years and the programmes broadcasted with political, social and cultural content were all simply served for the introduction of the new order.

Keywords: radio, politics, culture, arts, propaganda

Giriş

Radyo ve televizyonun sahnedeki yerlerini almalarıyla genel yapısını kazandığı sanılan kitle iletişim sistemleri özellikle son yıllardaki gelişmeleriyle artık tanınamaz hale gelmişlerse de¹ bu çalışma ile radyonun, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasal, sosyal ve kültürel yapıya etkilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Ülkemizde ilk radyo yayını 1927'de yapılmıştır. Radyonun teknik koşullarının uzun süre iyileştirilemediği anlaşılmaktadır. Öyle ki İstanbul ve Ankara Radyoları yanında üçüncü bir radyonun, İzmir Radyosunun kurulması 1950'leri bulmuştur. Atatürk'ün de işaret ettiği önemi özellikle devlet yöneticileri tarafından fark edildikten sonra radyo uzun süre devletin resmi yayın organı olarak varlığını devam ettirmiştir.

Radyonun İşlevi ve Beklentiler

Genel olarak bir radyo işletmesinin idari, teknik ve yayın olmak üzere üç bölümden oluştuğu söylenebilir. Bunlardan radyo yayını radyo işletmesinin görünür kısmıdır, yani idari ve teknik bölümlerin halka arz ettiği sestir. Bu ses dinleyicilerin ihtiyaçlarına, istek ve zevklerine göre şekillendirilir. Bu nedenle radyo bazen bir profesör, bir düşünür, bir politikacı; bazen bir aktrist, şarkıcı, kısacası *"harsî tesirlerden eğlendirici sese kadar her şeydir"*. Radyo yayını söz çeşitleri ile müzik çeşitlerinin radyo işletmesinden beklenen amaca yönelik olarak düzenlenmesinden oluşur. Radyo yönetiminde en modern yöntemler uygulanıp yabancı radyolar taklit edilebilecekse de radyo yayını böyle olmamalı, ulusal bir ses olmalıdır. Çünkü ona yapısını kazandıracak olan ulusal ihtiyaçlar ve zevklerdir.²

Gazeteci Yunus Nadi o dönemde radyoyu şöyle tanımlar: "Şimdi artık evinizde otururken önünüzde duran küçük makinenin düğmesini çevirerek bütün dünya şehirlerini dolaşabilirsiniz. İsterseniz Londra'daki mükemmel orkestrayı dinleyiniz, dilerseniz Paris'te olup biteni anlayınız. Şu alkışlar içinde bağırarak, adeta böğürerek nutuk veren adam M. Hitler'dir. İtalya'dan akseden

¹ Korkmaz Alemdar- Raşit Kaya, *Radyo- Televizyonda Yeni Düzen Dünya Deneyi ve Türkiye'deki Arayışlar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1993, s. 3.

² Hicri S. Sezen, "Radyo Konuşmaları", *İleri Yurt Aylık Kültür Dergisi*, C: I, Sayı: 5- 6, Ağustos-Eylül 1945, s. 14.

kocaman uğultu zafer şenlikleridir. Viyana Radyosundan on bin kişilik bir sınıfa ders veriliyor. Dilerseniz bu sınıfa siz de girin ve o dersleri siz de takip edin. Bakın. Rusya büyük inkılâbının destanını evire çevire söylüyor ve söyleye söyleye bitiremiyor. Sayılmakla bitecek gibi değil. Bin bir istasyondan bin bir ses, ve adeta diyebiliriz ki bin bir türlü ses. İşte bütün dünyayı bir tek odanın içindeki küçücük bir kutuda komprime halinde emrinize amade tutan mucize: Bu radyodur.”³

Radyo, bir kültür aracı olarak eski çağlardaki toplanma yerleriyle, agoralarla karşılaştırılır. Örneğin antik Grek medeniyetindeki site ya da şehir devletinde, devlet ve kültür işlerine halkın katılımının sağlanması agora yani şehrin meydanı ile sağlanmıştır. Radyo da dünyayı bir agoraya çevirmiştir denilebilir. Radyo sayesinde kelam yani söz, söyleyeni de dinleyeni de uçsuz bucaksız dünyada insanların toplandığı, birbirlerini dinledikleri, fikir alış verişinde bulundukları adeta bir şehir meydanı hüviyetine sokmuştur.⁴

“Radyo, modern devirlere damgasını vuran bir kültür vasıtasıdır.” Matbaanın icadı medeniyet üzerinde nasıl eşsiz bir etki yaratmışsa radyonun keşfi ve halk yığınları arasında yayılması da muasır insanlık üzerinde onun kadar belki de daha fazla etki yapmaktadır. Matbaa ile matbu yani yazılı söz yayılmış, böylece medeniyete o zamana kadar görülmemiş bir hız vererek orta çağın kasvetinin bir vuruşta yıkılması sağlanmıştı. Radyo ise yalnızca “söz”ü yaymaktadır. Fakat o kadar hızlı ve o derece doğrudan doğruya, aynı zamanda da arka arkaya ve aralıksız yapmaktadır ki, bunun yanında matbu söz bir nevi hiyeroglif gibi kalmıştır. Bu durumun sosyal ve psikolojik etkilerini en iyi biçimde İkinci Dünya Savaşı ve bu savaşın şekli ispat etmektedir. Dünyada şimdiye kadar böylesine tuhaf bir savaşın yaşanmadığına ve askeri tebliğlerde bile farklılıklar olduğuna inanılıyorsa bunun nedenini radyoda ve radyonun uluslararası değişmelere sebep olmuş önemli gücünde aramak gerekir.⁵

Burhan Belge’ye göre radyonun icadı ile insanların onu en gerekli eşyalarından görmeleri arasında çok az zaman geçmiştir. 1940’larda pek çok evde telefon, pek çok kahvehane ve lokantada buzdolabı olmamasına rağmen radyo vardı. Bir zamanların gramofon istilasına dahi radyonun yanında hiç kalmıştır. “Bunun başta gelen sebebi, radyonun, tefekkür bakımından dahi, modern insanın

³ Yunus Nadi, bu fen mucizesinin ülkede güçlü biçimde kurulmadığını ve bunun büyük bir eksiklik olduğunu ifade eder, Bkz., “Memleketi Genel İlerleyiş Yolunda Yürütecek Vasıta: Kuvvetli Bir Radyo”, *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 3, 25 İncicikanun 1936, s. 1. (Yunus Nadi’nin 20 İlkanun 1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’ndeki yazısından). Aynı eleştiri sonraki yıllarda da devam etmiş, Türkiye’de henüz normal radyo yayınlarını düzgün bir biçimde yapabilmek için uğraş verilirken dünyanın başka yerlerinde televizyon yayıncılığının dev adımlarla ilerlediği vurgulanmıştır, Bkz., “Eğlence Yerlerinin İflâsına Doğru”, *Radyo Haftası*, C: I, Sayı: 8, 15 Temmuz 1950, s. 22.

⁴ “Başlarken”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 1.

⁵ *agm.*

uzviyetine uygun olmasıdır.” Modern insan XIX. yüzyıl insanlarının tersine öğrenmek istediğini çabuk ve kolay öğrenmek ihtiyacındadır. Bilginin en kolay edinileni ise kulaktan duyulanıdır. Öyle ki bilginin bir kulaktan girip diğerinden çıkmasında bile aceleyi hayat düsturu yapmak zorunda kalan modern insan için hoş bir taraf vardır. Radyo konusunda modern insanın istediği ve ihtiyacı olan haber, bilgi ve sanattır. Modern cemiyet insanın bu gereksinimlerini radyo icat olunmadan önce de bildiğinden radyonun icadı bunlara süratle ve mükemmel bir biçimde yanıt vermeye başlamıştır. Radyonun her tarafta yayılmasının diğer bir nedeni de budur. Radyo gazetesinin birçok bakımdan yerini tuttuğundan⁶ hemen her ülkede gazeteler üzerinde köreltici bir etki yapmıştır. Radyo bu üstünlüğünü devam ettirecektir. Çünkü *“daha seyyal, daha çevik ve daha kolaydır”*. Gazetedeki bilgi kürsüdeki kadar ulamaca değildir. Radyodaki ise çok daha halka göredir. Neden ibaret olmak istiyorsa beş on dakika içinde ispat ederek kalkıp gitmelidir. Aynı zamanda bunu çok cazip bir biçimde yapmalıdır aksi halde düğme yerinden oynatılacaktır.⁷

Dönemin en kuvvetli ve verimli yayın aracı olan radyo aynı yerden ve aynı zamanda ülke içi ve dışında milyonlara hitap edebildiği düşünüldüğünde müthiş bir kuvvettir. Radyonun mesafe ve mekân tanımayan haşmetli saltanatından yararlanmayan tek bir medeni ulus kalmamıştır. Radyosu olmayanlar kendilerini şanssız saymaktadırlar. Neredeyse zorunlu gereksinimler arasına girmiştir. Öyle ki köyler arasında, radyosu olan köyün itibarı olmayana göre yüksek tutulmaktadır.⁸

Radyo dünyanın diğer ülkelerinde de en başından itibaren kültür, eğitim, politika, eğlence vb. işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Romanya’da müzik, tiyatro temsilleri ve öğretici konuşmalardan ibaret olan “Mektep Gençliği Saati” adlı bir program yayına girmiştir. Japonya’da da okul eğitimine

⁶ Benzer karşılaştırma radyo ile televizyon arasında da yapılmıştır. Televizyonun sinemayı öldüreceğini iddia edenleri doğrulayan gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan istatistiklere göre televizyon yaygınlaştıkça sinemaya gidenlerin sayısı azalmaktadır. Diğer eğlence yerleri de olumsuz biçimde etkilenmektedir. Gazete ve dergi satışları düşmektedir. Spor sahalarına bile etki etmiş, son zamanlarda futbol maçlarına gidenlerin sayısı önemli oranda azalmıştır. Bkz., “Eğlence Yerlerinin İflâsına Doğru!”, *Radyo Haftası*, C: I, Sayı: 8, 15 Temmuz 1950, s. 22. Televizyonun icadı dolayısıyla bu kez radyoya atfedilen mucizevi işlevlerin kat kat fazlası ifade edilmektedir: “Televizyon bizim için hâlâ bir masal âleminin kullandığı bir âlet, sihirli halı gibi bir şeydir. Radyonun harikulâdeliği karşısında alışan ve artık şaşmayan şuurumuz, şimdi televizyonun kilometrelerce uzakta bulunan bir adamı radyo kutumuz gibi bir kutunun önündeki camda görmek, akıl durdurucu bir şeydir. İşte bu bakımdan televizyon bizim için fevkalâde enteresan bir mahiyet taşımaktadır. Gelen haberlere göre Amerika Dışişleri Bakanlığı hariçte propaganda yapmak için televizyondan istifade etmeği düşünmüş, bunun için de Temsilciler Meclisinden tahsisat istenmesine karar verilmiş. Teklifte, Türkiye, Endonezya, Filipinler, Japonya ve Batı Almanya’da televizyon projeksiyonları yapılması vardır.” Bkz., “İzmir Radyosu ve Türkiye’de Televizyon”, *Radyo Haftası*, C: I, Sayı: 8, 15 Temmuz 1950, s. 16.

⁷ Burhan Belge, “Radyo ve Gazete”, *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 1.

⁸ Vedat Nedim Tör, “Radyonun Büyüsü”, *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 15.

dair yayınlar yapılmakta ve bu konu etrafında ülkede çeşitli şehirlerde birlikler oluşturulmaktadır. 1940 yılında başlayan çalışmalarla başta Tokyo olmak üzere ilim, edebiyat, okul temsilcileri ve çocuk yayınlarıyla ilgili programlar yapmak amacıyla özel komisyonlar oluşturulmuş, ayrıca bu çalışmaları içeren bir dergi çıkarılmıştır.⁹

Fransa sanattaki zenginliğini radyo aracılığıyla tüm dünyaya sunma fırsatını elde etmiş, Fransız Radyolarının müzik programları Avrupa radyolarında önemli bir yer tutmuştur. İtalya'da siyasal durum dolayısıyla radyo programlarındaki propagandanın arttırıldığı görülmektedir. Programlarda yabancı müziğe mümkün olduğunca az yer verilmiş ve İtalyan müziği dörtte üç oranını bulmuştur. Dinleyiciler bundan çok da şikâyetçi değildirler. Özellikle İtalyan opera müziği çok zengindir. Yaklaşık on yıl önce ilk radyo yayınına başladığında İspanyol programları bariz bir mükemmellik gösterse de sonraları İspanyol Radyosu uzun bir durağanlık dönemi geçirdi. 1935'te İspanyol radyo istasyonlarının birkaçında eski başarıları ulaşabilmek için bazı çabalar görülmüştür. Alman radyo neşriyatında da bir başka yönden olmak üzere bazı gelişmeler görülmektedir. 1934 yılında dinleyiciler arasındaki genel kanaat Nazi Almanyası'nın radyo programlarında % 78 oranında propagandaya yer verildiği şeklinde iken 1935'de propagandanın hissedilir biçimde azaltıldığı, ya da aynı oranlar korunsun bile daha belirsiz, ustalık ve milli duyguları okşayacak biçimde dinleyicilere sunulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Savaş devam ettiği sürece Almanya'da Köln, Stuttgart ve Frankfurt radyolarının başlıca görevi cephelerdeki askerlerle ilgilenmek, onlara cephe gerisindeki haberleri duyurmak ve kendileri için öğretici ve eğlendirici programlar hazırlamaktı. Diğer yandan Alman radyolarında önceden beri çocuklara yönelik olarak hazırlanan öğretici programlara daha fazla önem verilmiş, bu yayınlar, savaş yüzünden erkeklerin cephede olmasından dolayı daha çok çalışmak zorunda kalan ve çocukları topluca bakımevlerine, çocuk bahçelerine alınan kadınlara ve onların bakıcılarına yardım etme amacına yönelmiştir.¹¹

Türkiye'de de kuruluşundan itibaren¹² radyodan çok yönlü yararlanılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında radyodan kalkınma davasında önemli faydalar

⁹ "Mektep Neşriyatı", *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 28.

¹⁰ "1935 Senesine Bir Bakış", *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 1, 11 İkincikanun 1936, s. 1.

¹¹ "Harp ve Radyo", *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 28.

¹² Hükümet tarafından ilk merkezi radyo yayını yapılması kararı 1926 yılında alınmıştır. Devletin elindeki yayın yapma tekeli *telsiz telefon neşriyatı müsaadesi* olarak 10 yıllık süreyle özel bir şirkete devredilmiştir. Bu şirkete, Ankara ve İstanbul'da kurulmuş bulunan verici istasyonları ile hükümetin onaylayacağı diğer illerdeki alıcı ve verici istasyonlarının kurulması ve işletilmesi yetkisi verilmiştir. İstanbul'da önce Galatasaray'daki Büyük Postane'de, Ankara'da ise Ankara Palas'ın bodrum katında başlayan deneme yayınlarından düzenli yayınlara ne zaman geçildiği kesin olarak

beklenmiştir.¹³ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 27 Ekim 1934'te Başvekâlet'e gönderdiği yazıda 2444 no.lu radyo programlarının denetiminin Matbuat Umum Müdürlüğü'ne verildiğini, şimdilik Ankara Radyosunda ve gerekirse İstanbul Radyosunda da yayınlanmak üzere bir program hazırlandığını söylerken, bu programın hazırlanmasında;

- 1.Hükümet'in icraatının halka bildirilmesi,
- 2.Hükümet'in halka anlatmak istediği sorunların fikirler halinde ifadesi,
- 3.Kültür seviyesinin yükseltilmesinin amaçlandığını, belirtmiştir.¹⁴

Atatürk'ün 1935 yılındaki Meclis'i açış konuşmasında kültürel konularla birlikte radyonun önemine de işaret ettiği görülür: "*Aydın sayımlar! Kültür kınarımızı, yeni ve modern esaslara göre, teşkilâtlandırmaya durmadan devam ediyorsunuz. Türk tarih ve dil çalışmaları, büyük inanla beklenen ışıktı verimlerini şimdiden göstermektedir. Ulusal musikimizi, modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına, bu yıl daha çok emek verilecektir. Ulusal kültür için pek lüzumlu olduğu gibi, arsulusal ilgiler bakımından da yüksek değeri belli olan radyo işine önem vermeniz çok yerinde olur.*"¹⁵

Radyonun, güzel sanatların toplum hayatındaki yakınlaştırıcı ve birleştirici rolüne ne derecede katıldığı sorgulanarak bireyleri müzik ve edebiyatta ortak zevklere doğru götürdüğü ve toplum hayatında önemli bir yer aldığı vurgulanmıştır. Farklı uğraşların ve yaşam biçimlerinin farklılaştırdığı insanlar bir sanat eseri karşısında duydukları heyecanla nasıl birbirleriyle kaynaşırlarsa radyonun da bunu ses olarak sağladığı belirtilmiştir.¹⁶ Kültür yayınında büyük hizmetler yapan bu muhteşem aletin düşmesini her akşam çeviren binlerce ailenin eğlenceli bir biçimde bilgisinin yükseltildiği¹⁷ ülkedeki güzel ve yararlı yeniliklerin tamamı gibi radyonun da "Kamâlizm" eseri olduğu vurgulanır.¹⁸

bilinmemektedir, Bkz., Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, Ankara 1980, s. 13,30, Zıkr., Meltem Ahıska, *Radyonun Sibirli Kapısı Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s.107,111. Atatürk, 1938 yılı TBMM'nin açılış konuşmasında geçen sene yapılmasına başlanan radyo merkez stüdyosunun tamamlandığını bildirir, Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, İ: 1, C: I, 1.11.1934.

¹³ Sezen, *agm.*, s. 14.

¹⁴ BCA, 030.10.129.929.1.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, C: I, 1.11.1935.

¹⁶ Sezen, *agm.*, s. 14.

¹⁷ Radyo'dan halkın seviyesini yükseltmesi beklentisi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bir radyo programındaki (Radyonun Sesi) amaç şöyle ifade edilmektedir: "İçtimâî hayatımıza kolayca nüfuz edebilmek kuvvetini taşıyan bu muazzam icadın zevklerimizimizi inceltmesini, seviyemizi yükseltmesini ve hele günlük hayat mücadelesinde uğradığımız bin bir hayal kırıklığını tamir etmesini istiyoruz.", Bkz., Hikmet Münir, "Radyonun Sesi' Üzerine", *Radyonun Sesi*, Sayı: 1, 28 Şubat 1953, s. 1.

¹⁸ A.P., "Modern Türkiye ve Radyo", *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 1, 11 İkincikanun 1936, s. 1.

Radyo ve Politika

Propaganda, insanların duygu, düşünce ve hatta inançlarını da etkileyen bir yöntemdir. İnsanlığın var olduğu, ilk devlet biçimlerinin ortaya çıktığı devirlerden beri propagandanın var olduğu tahmin edilir. Yöntemler değişse de propaganda hep kullanılmıştır. Devletlerarası mücadelede zafere giden yolun yalnızca güç kullanmakla mümkün olmadığını gören ülkeler propagandaya önem verdiler. XX. yüzyıla kadar devletler oldukça basit propaganda yöntemleri kullanırlarken XX. yüzyılda insanlar üzerinde büyük etki yaratmış olan gazete, radyo ve televizyon gibi yaygın kitle iletişim araçlarından yararlanılma yoluna gidildi. Televizyonun, henüz gündelik yaşamı bu derece etkilemediği, okuma yazmanın yaygın olmadığı ve gazete basıp dağıtmanın da kolay olmadığı dönemlerde en etkili iletişim aracı radyoydu. Bu nedenle işitsel yayıncılıkla ilgili olarak, siyaset ve propaganda tarihinde *Radyo Savaşları*, *Paraşit Savaşları* ya da *Radyonun Altın Yılları* denmesi söz konusu olacaktır. Kendi ideolojilerini yaymak isteyen iktidarlar, bağımsızlıkları için mücadele veren ülkeler ya da çeşitli topluluklar radyonun bu gücünü kullanmışlardır.¹⁹

Türkiye’de de 1930- 40’lı yıllardaki propaganda araçlarının en etkili radyodur. Radyonun sesi bir anda tüm dünyayı sarar ve kucaklar. Bu yüzden savaş yılları içinde savaşan devletler cephede yapamadıklarını radyo ile yapmak, başarısızlığı radyo edebiyatı ile örtbas etmek, herhangi bir başarıyı da yine aynı şekilde abartarak propaganda aracı haline dönüştürmek gayretiyle hareket etmişlerdir.²⁰

Yeni Ankara istasyonunun yapılarak radyo yayınının devletin eline geçmesinden itibaren radyo günlük hayatın önemli bir parçası olmasının yanı sıra devletin halka seslenişinin önemli bir aracı olmuştur.²¹

Yunus Nadi ise, radyonun devletin en önemli araçlarından biri olması gerektiğini ama bunun başa rılamadığını söyler: “Bütün dünyada olup biteni bütün milletçe daima gözlerimizin önünde tutamamışlığımız bir eksikliktir. Fakat bu işte kendimizi bütün dünyanın konseri içine karıştırmamış olmamız daha büyük bir eksikliktir. Hele kendi memleketimiz içinde bütün milletçe bu fen mucizesinden istifade ederek hergün samimî ve canlı bir aile toplantısı haline geçememiş olmamız bu yoldaki eksikliklerimizin en büyüğüdür. Türk milletinin cumhuriyet rejiminden daima el ve kafa birliği ederek ileri götüreceği terakki hamlelerini bize temin edecek olan vasıta işte bu

¹⁹ Huriye Kuruoğlu, *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*, Nobel Yayın, Ankara 2006, s. 8, 11. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında radyonun savaşa katılan devletler tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılması hakkında Bkz., s. 12-37.

²⁰ “Radyoda Yabancı Dillerle Yaptığımız Neşriyat”, *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 14.

²¹ “Başlarken”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 1.

radydur ve şaşılacak bir ağır alışla onu biz şimdiye kadar ihmal edegeldik, ve henüz hallini ehemmiyetle göz önüne almış ta bulunmuyoruz.”²²

Her ne kadar Yunus Nadi, bu konudaki girişimleri yetersiz bulsa da radyo üzerinden rejimin yerleştirilmesi için çeşitli yayınlar yapıldığı bilinir. *Radyo Programı* dergisindeki bir yazıdan anlaşıldığına göre Recep Peker’in İnkılâp Tarihi dersleri radyodan naklen yayınlanarak halkla buluşturulmuştur: “... *inkılâpçılardan birisi de Recep Peker’dir. Böyle bir şahsiyetin inkılâpçı zihniyetini öğrenmek, inkılâbımızın millî anlayış ve insanî görüş hakkındaki hükümleriyle de alâkadarı. Radyo ile Türk milletine neşrolunan bu dokuz konferansın ders saatleri kadrosunu geçmediğini de biliyoruz. Fakat, gerek söylenmek istenilen fikirler ve gerek birer inkılâpçı nassına dayanan inanışlarda bir eksiklik de göze çarpmıyor*” denmektedir.²³

Yine aynı şekilde, CHP Genel Sekreteri adına Münir Akkaya tarafından Halkevi Başkanlığına 22 Ağustos 1936 tarihinde çekilen telgrafla, Türk Dil Kurultayı’nın 24 Ağustos’ta açılacağı, Atatürk’ün açtığı parlak devrim çalışmalarından birinin ülkenin her köşesinde layığıyla parlak ve canlı geçmesini istediklerini belirtir. Dil kurultayının açılış ve çalışmalarının halka aktarılmasında öncelikli olarak radyodan yararlanılması yoluna gidildiği görülür. Radyoların buna göre hazırlanması gerektiği bildirilmekte, yapılması gerekenler sıralanmaktadır. Radyosu olan yerlerdeki parti teşkilatı ve halkevlerinde uygun meydanlara hoparlörler koymak suretiyle mümkün olduğunca çok yurttaşın kurultayda söylenenleri dinlemesinin sağlanması, radyosu bulunmayan halkevlerinde ve parti teşkilatlarında ise bulundukları yerlerdeki özel kurumlar ve şahıs radyolarından yararlanma yoluna gitmeleri bildirilmektedir.²⁴

Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı konuşmada *‘Hükümetiniz; tatlı, acı hiçbir hakikati sizden gizlemez’* demiştir. Tatlı ya da acı bütün gerçekleri halka ulaştırmak ve bu yolda halkın kulağı, Hükümetin de ağzı olmak Ankara Radyosunun zaman zaman üstlendiği büyük ve onurlu bir görevdir.²⁵

İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar tarafından 1938 yılında verilen bilgiye göre o tarihte Ankara’da 5.016, İstanbul’da 16.933, İzmir’de 2.415, diğer vilayetlerde de 9.389 olmak üzere toplam 33.753 radyo cihazı bulunmaktaydı.²⁶ Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, yapılan araştırmalara göre 1941 yılında evlerde bulunan 66 bin kadar radyo cihazı; halk odaları, kışlalar, ordu evleri, Köy Enstitüleri, lokanta ve kahvehane gibi umumi yerlerde bulunan 34 bin kadar cihaz ile ortalama 3 milyona yakın radyo dinleyicisi bulunduğunu

²² Nadi, *agm.*, s. 1.

²³ Bkz., Habil Âdem Pelister, “Üniversiteden Naklen Radyo ile Neşredilen Recep Peker’in İnkılâp Dersleri”, *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 13, 4 Nisan 1936, s. 3-5.

²⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.3.13.15.

²⁵ Selim Sarper, “Ankara Radyosu Milletın Emrinde”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 4.

²⁶ BCA, 030.10.24.138.16.

söyler. 1943 Temmuz ayı istatistiklerine göre abone sayısının 148.488'e çıktığı, dolayısıyla bu rakama yüzde otuz daha eklenerek Türkiye'de 4 milyon radyo dinleyicisinin bulunduğunu belirtir.²⁷

Radyo cihazı sayısının hızla arttığı belirtilirken radyonun Hükümet ile halk arasındaki köprü görevini başarıp başaramadığı sorgulamasında bazı örneklerle yer verilir: radyo haberlerinin özellikle Hükümetten gelen haberlerin halk üzerinde çok açık etkilerinin gözlemlendiği belirtilmektedir. Başbakan Refik Saydam'ın ülke topraklarının imkân dâhilinde ekilmesi gerektiğine işaret eden konuşması üzerine Zonguldak'tan gönderilen telgrafta, evlerinin önündeki çiçek bahçelerini bozarak yerlerine sebze meyve vs. yiyecek mahsulü ektikleri söylenmektedir. Bu küçük fakat önemli fedakârlıkla vatandaşlar güzel çiçek bahçelerinden iktisadi savaş uğruna vazgeçmişlerdi. Konuşmanın ertesi günü, altın spekülâtörlerine işaret eden Başbakanın sözlerinin etkisiyle altının fiyatı birkaç lira birden düşmüştü. En az üç milyon yurttaş tarafından dinlenen Ankara Radyosu halkın kulağı ve Hükümetin ağzı olduğu kadar bu çeşit olumlu reaksiyonlara da vesile olmaktadır.²⁸

Hemen hemen bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de radyodan devletin amaçları doğrultusunda yararlanılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından güçlü propaganda araçları olarak görülen gazete, radyo ve sinemanın Türkiye'deki durumu irdelenirken radyo hakkında şu görüşlere yer verilir: *"Memlekette kuvvetli radyo santrali yapıldıktan sonra yalnız Halkevlerini değil bütün memleketi radyolaştırmak lazımdır. Her köyün bir radyosu olmalıdır. Bunun için radyo gümrüğünü en az hadde indirtmeğe çalışacağım. Köylerin nasıl radyolaşacağı hakkında ayrıca proje ve raporumu hazırlayacağım."*

Artık memleket mükemmel bir radyo santraline malik olduktan sonra bunun programının çizilmesi mühim bir meseledir. Bence radyolarla yapılan propaganda iki kısımdır. Biri direkt propaganda diğeri ise bilvasıta propagandadır. Direkt propagandalar insan ruhu üstünde çok defa müspet bir tesir yapmadığı gibi aksülamelleri olur (söyleyiniz mütemadiyen söyleyiniz her halde bir iz bırakır) nazariyesi her zaman ve her yerde doğru ve kabili tatbik değildir.

²⁷ BCA, 030.10.129.929.9. Ahıska, İstanbul Radyosunun yaptığı yayınlarla ilgili olarak, 1927'de Türkiye'de radyo alıcısı olan kayıtlı sadece 1.178 kişi bulunduğunu, 1935'e gelindiğinde dahi bu rakamın 6.082'ye ulaşabildiğini, yarısından çoğunun İstanbul'da bulunduğunu, bir kısmının yabancılara ait, yüzde otuz kırkının ise azınlıkların sahip olduğu radyo cihazı olduğunu belirterek İstanbul Radyosunun yaptığı yayınların büyük ölçüde millî gayeler taşımamasının gerçekçi olduğunu söyler. Teknik yetersizlikler de göz önünde bulundurulduğunda radyodan beklenen medenilik görevini yerine getirmesi planlı ve amaçlı değil şahsi çabalara bağlı kalıyordu, Bkz., *age.*, s. 119.

²⁸ Sarper, *agm.*, s. 4.

Bilâvasıta propagandaların bu meselelerde daha ziyade tesirleri olur. Bununla beraber birçok vaziyetler vardır ki doğrudan doğruya söylemek halkı tenvir eder ve çok faydalı olur. Velhasıl propaganda adı altında radyoda yapılacak propagandanın mahiyetini yaşanan zaman tayin edecektir. Radyo programlarının tanziminde her halde Genel Sekreterlik makamı alâkalı olmalıdır. Buna dair ayrıca bir talimatnamede tanzim edilmelidir.”²⁹

17 Aralık 1941’de CHP Genel Sekreterliği tarafından Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper’e gönderilen yazıda, radyo yayınlarıyla ilgili bazı noktalara işaret edilmekte, programlarda yer verilmesinin önemine değinilmektedir. Burada özellikle ziraat ile geçinen köylülere yararlı programların yapılması gereği üzerinde durulur. Tarım, ticaret ve sağlık konularında, kanun ve mevzuatla ilgili halkın bilinçlendirilmesine yönelik programlara ağırlık verilmesi istenir. Çoğunlukla halkevlerinde Perşembe ve Cuma akşamları yapılan düğün, nişan vb. gibi törenlerde halkın bir araya geldiği zamanlarda evlenme, çocuk, aile ile ilgili konular, milli marşların çalınması şeklindeki programlara yer verilmesi gerektiği belirtilir.³⁰

Radyoda yabancı yayınlara da önem verilmiştir. Basın ve Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, 4 Ağustos 1944’te, Başbakanlığa, Suriye, Irak, Mısır, Cezayir ve İran’da halkın bir arada bulunduğu yerlerde insanların Türkçe bilen bir dinleyici etrafında toplanarak Ankara Radyosunun *Radyo Gazetesi*’ni dinleyip tercüme ettirdiklerini belirtmektedir. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Almanya gibi ülkelerde de Ankara Radyosunun örnek alınarak yayınlar yapıldığının çoğu kez tespit edilmiş olduğunu ifade eder. Yine yurt dışındaki Türk vatandaşlarına ve Türk azınlıklara yapılan hitaplar ve Fransızca, İngilizce, Grekçe, Arapça, Farsça, Bulgarca ve Urduca yapılan yayınlar da hesaba katıldığında yıllardan beri yapılan yayınların hitap ettiği kitlenin büyüklüğüne işaret edilmektedir. Sarper, bu kadar güçlü bir yayın ve telkin aracının yaptığı neşriyatın özellikle savaş yıllarındaki önemine dikkat çekmektedir.³¹

Yabancı yayınların amacı şöyle belirtilir:

- 1.Ülkemize dair konu ve sorunları günü gününe bildirerek dünya kamuoyuna doğru bir şekilde sunmak,
- 2.Uluslar arası konu ve durumları tarafsız yorumlarla analiz etmek, ya da haber olarak bildirmek.³²

Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yayınlara dikkat çekilir. Ankara Radyosu’nda her gün kısa dalga üzerinden İngilizce, Fransızca, Yunanca, Farsça,

²⁹ BCA, 490.01.1391.619.2.

³⁰ BCA, 490.01.1391.619.2.

³¹ BCA, 030.10.129.929.9.

³² “Radyoda Yabancı Dillerle Yaptığımız Neşriyat”, *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 14.

Sırpça, Hırvatça, Arapça, Farsça ve Urduca olmak üzere on beşer dakika süren yayında *Radyo Gazetesi*'ndeki ana konu işlenmiştir. 3 Ağustos 1944 tarihinde 20:15- 20:45 arasında yapılan yayında önemli uluslararası konulara, Türkiye ve Almanya arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliğinin kesilmesine ve bunun ülke içindeki ve dışındaki yansımalarına yer verilmiştir:

“Sevgili dinleyiciler,

Hükümetimiz tarafından yapılan teklifin, Büyük Millet Meclisince ittifakla kabulü üzerine, Çarşamba'yı Perşembe'ye bağlayan dünkü gece yarısından itibaren, Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimiz kesilmiş bulunmaktadır.

Tarihi günlerinden birini yaşayan ve tarihi kararlarından birini veren Meclisimizin dünkü manzarası, bütün dünyaya, milletin meclise, meclisin millete olan güvenini, ve toptan, Türk milletinin Milli Şefine ve Cumhuriyet Hükümetine bağlılığını ve itimadını bir daha ispat etmiş ve canlandırmıştır.

.....

Sevgili dinleyicilerimiz,

Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerin kesilmesi kararı, İngiltere ve Amerika'da hararetle ve sevinçle karşılanmıştır. Aradaki bağların kuvvetini biraz daha sağlayan bu karar için, başta İngiltere Başvekili Churchill olmak üzere samimi sözler söylenmiş ve yazılar yazılmıştır.

.....

Sevgili dinleyiciler,

İngiliz radyoları, gerek İngilizce, gerek bütün dünya dilleriyle yaptığı yayımlarında, hükümetimizin Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerini kesmesini, önemle belirtmekte ve bunun Müttefikler için temin edeceği faydaları anlatmaktadır.”³³

Yedi dilde yapılan yayınların çoğunlukla birbirinin aynı olduğu, bu durumun özellikle önemli olduğu, çünkü yabancı radyoların yayın yaptıkları ülkelerle aralarındaki çıkarlar doğrultusunda yayın yaptıkları belirtilir. Türkiye'de ise bu yayın yabancı radyolarda olduğu gibi geniş bir teşkilatın ürünü değildir. İç ve dış siyasette açık ve uluslararası meseleler karşısında tarafsız olan ülkeler için böyle bir teşkilata gerek de yoktur. Bu yüzden yabancı dillerle yapılan yayınların Umum Müdürlük tarafından bu işlerle görevlendirilmiş bir müşavir tarafından hazırlandığı, spikerlerin aynı zamanda bu yayınların mütercimi oldukları ifade edilir.³⁴

Radyo Dergisinde yabancı yayın politikasıyla ilgili belirtilenler de şöyledir: “Memleketimize ait meselelerle haberlerin verilmesinde hiçbir propaganda izine

³³ BCA, 030.10.129.929.9.

³⁴ “Radyoda Yabancı Dillerle Yaptığımız Neşriyat”, *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 14.

rastlanamaz. Esasen bizim propaganda zoruyla inandırma ihtiyacını duyduğumuz bir davamız yoktur. ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ ana prensibimiz, dünyaca da malûm olmuş siyasetimizdir. Neşriyatımızda Türkiye’ye ait meselelerden bahsederken, olayları bütün berraklığı ile sunarız.

Arsiulusal mesele ve hadiseler gelince; mutlak bir tarafsızlık, neşriyatımızın başlıca hususiyetidir. Muhariplerin iddiaları birbiriyle karşılaştırılmak suretiyle verilir. Mühim hadiselerde, Türk matbuatının mütalaaları da neşriyatımızda yer alır ve dünya bu suretle gazetelerimizin günlük yazılarından da haberdar edilmiş bulunur. Günün en mühim hadiselerini mukayeseli bir surette yayan neşriyatımız, bütün dünyada büyük bir ilgi ile takip edilmektedir.”³⁵

Radyo ve Sosyal Yaşam

Radyoda sosyal yaşamla ilgili konulara da yer verilmiş, yapılan çeşitli programlarla vatandaşın günlük yaşamla ilgili sorunlarına kolaylıklar sağlamak ve onun genel bilgi ve görgüsünü arttırmak yoluna gidilmiştir. Örneğin bu alanda yapılan programlardan biri olan “*Posta Kutusu*”nda dinleyicilerin çeşitli sorularına cevap vermek ve onların radyo ile ilgili pek çok istek ve meraklarını karşılamak istenmiştir. Radyoyu evinde, kahvehanede, lokantada ve pek çok yerde samimi bir dost ve yol gösterici sayan Türk dinleyicisi, Posta Kutusu servisine gönderdiği mektuplarla bu sıcak ilgisini bir kez daha göstermiş bulunmaktadır. On beş günde yüzlerce mektup alan bu servisin en büyük hizmetinin birbirini kaybetmiş olan anne baba, evlat, kardeş, dost ve akrabaları karşılıklı olarak birbirlerinden haberdar etmesi olarak belirtilir. Yine benzer biçimde aile hayatına dair programlar yapılmakta, örneğin radyoda Türk Hukuk Kurumu adına yapılan konuşmalardan birinde, kayınvalidelere düşen görevler üzerinde durularak, ailede büyükler ile gençler arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenmediği durumlarda mutluluğun yerini sıkıntıların aldığı, birçok ailenin bu yüzden çöküp gittiği belirtilmektedir.³⁶ Doktor Gali Ataç tarafından hazırlanan “*Evin Saati*” programında radyo dinleyicisi aydınlatılmaktadır. Bu konuşmalardan ikisi, esnemek ve yoğurt ile ilgilidir.³⁷ Radyoda çiftçileri bilgilendirmeye yönelik programlar da yapılmakta, örneğin ziraatçı Ali Rıza Uluçam tarafından hazırlanan “*Ziraat Takvimi Saati*” programı her akşam dinleyici ile buluşmaktadır.³⁸

Radyoda çocuklara yönelik programlar da yapılmıştır. Radyo çocuk kulübü programları sadece ülke içindeki çocuklar tarafından değil yurt dışından da

³⁵ *Ağm.*, s. 14.

³⁶ İmran Öktem, “Aile Hayatında Kaynanalara Düşen Vazifeler”, *Radyo*, C: I, Sayı: 8, 15 Temmuz 1942, s. 6.

³⁷ Bkz., “Evin Saati”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 12.

³⁸ “Ziraat Takvimi Saati”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 13.

büyük bir ilgiyle takip edilmekteydi.³⁹ Örneğin “Çocuk Saati” programına İran, Irak, Suriye, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan’daki Türk çocuklarından çok sayıda mektup gelmektedir. Çocuklarla masallar, temsiller, doğa bilgisi hakkında konuşmalar, mitoloji, müzikli masallar, şüirler, şarkılar, karagöz, konserler vb. paylaşılmaktadır.⁴⁰

Radyoda ulusal bayramlar kadar mahalli bayramlara da önem verilmiş, özellikle Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla çeşitli programlar hazırlanmıştır. CHP Genel Sekreter Vekili adına M. Akkaya tarafından Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıyla ilgili olarak 26 Ekim 1936 tarihinde radyolara verilen talimatta, Cumhuriyet Bayramı günlerine mahsus olmak üzere Ankara ve İstanbul Radyolarının birlikte çalışacakları ve zengin bir programla 28, 29 ve 30 Ekim’de yayın yapılacağı bildirilmektedir.⁴¹

1947 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından Genel Müdürlüğe verilen bilgiye göre, bazı milletvekilleri ve ilgili bölgelerin yüksek öğrenim gençleri ile okutma derneklerinin mahalli törenlerle ilgili radyo programları istekleri olumlu karşılınıp cevap verilmeye çalışılmışsa da bunun daha planlı ve programlı hale getirilmesi yoluna gidileceği ifade edilmiştir. Bu konuda Matbuat Umum Müdürü tarafından Başbakanlık’tan konu ile ilgili izlenecek yol ve tutum ile ilgili emir ve direktiflerin beklendiği bildirilmekte ve şöyle devam edilmektedir: *“Yurdumuzun muhtelif bölgelerindeki folklor hayatımızın bütün memlekete aksettirilmesi itibarıyla radyo dinleyicilerinin alaka ve sevgisini topladığına şüphe olmayan bu türlü yayınların, mütemadi program değişikliklerini istilzam ettirmeyecek surette bir usul ve programa bağlanmasında, yayınlarımızın devamlılığı ve çekici olması bakımından fayda görülmektedir.”*⁴²

Anlaşıldığı kadarıyla radyolarda toplumun genel kültür, görgü, bilgi ve seviyesinin artırılması, çağdaş ve modern bir toplumun birleştirici gücü misyonuyla hareket edilmesine rağmen yine radyo dergileri aracılığıyla öğrendiğimize göre yapılan programlar ciddi biçimde eleştirilmektedir. Örneğin, Işık Lisesi öğrencileri ile radyo yayınlarına dair yapılan bir röportaj öğrencilerin çoğunun radyo yayınlarından memnun olmadığını göstermektedir. Sosyal konularda, halkın eğitimiyle ilgili yayınları eksik bulmaktadırlar. Örneğin Anadolu’da halkın cehaletinden kaynaklanan kan davasının kötülüklerine dair programlar yapılması gerektiğini söylemektedirler. Müzik yayınlarını beğenmemektedirler. Şiir saatini yöneten Behçet Kemal’in sürekli halk şiirinden söz ettiğini fakat Türk edebiyatının sadece halk şiirinden ibaret olmadığını, bunun gibi edebiyat, müzik vb. kültür sanat programlarının bir şahsın tekeline

³⁹ “Radyoda Çocuk Kulübü”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 22-23.

⁴⁰ “Radyomuzda Çocuk Saati”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 18.

⁴¹ BCA, 490.01.3.14.4.

⁴² BCA, 030.10.129.929.17.

birakılmasının yanlış olduğunu söylemektedirler. Müzik yayınlarında da kendini sanatkar olarak adlandıran herkesin bu unvana sahip olamayacağını radyonun çok seçici olması gerektiğini belirtmektedirler: *“Bu memleketin hakiki müzik sevenleri nerededir? Alaturkayı meyhane köşelerine düşüren ve sarboşlara meze yapanlardan hesap sormuyorlar. Bir musiki meyhanede balık kılçıklarıyla, hardal anason ve geçirti kokularıyla yan yanadır, radyoda okunamaz. Radyoda meyhane türküleri değil halk türküleri okunsun. Anadolu’nun saf ve temiz havasını o türkülerde arayalım, bulalım.”*⁴³

Radyonun halkın günlük hayatına seslenen programlarını Batılılaşma üzerinden değerlendiren Ahıska şu değerlendirmelerde bulunur: *“30’lardan başlayarak 40’ların sonuna kadar devam eden ve gündelik hayata seslenmeyi bedefleyen radyo konuşmalarında ele alınan temalar, Garbiyatçı fantazi hakkında düşünmek için zengin bir malzeme sağlıyor. Bu örneklerde, Batıcı bir milliyetçiliğin seçkinler için, sadece ‘biz’ ve ‘onlar’ arasında yapılan basit bir ayırmadan, ve de ‘onları’ örnek almaktan ibaret olmadığı açıkça görülebilir. Batı tarafından temsil edilen medeniyet, en karmaşık yollarla hayal edilerek Türk milletiyle ilişkilendirilmiştir. ‘Orijinal’ bir biçimde Türk olan, ama aynı zamanda Batı ile arasındaki mesafeyi hızla kapayan homojen bir milleti tasavvur etmek ve varsaymak için birçok metafor ve ‘taşınıcı kavram’ harekete geçirilmiştir. Bu varsayımlar, ‘halka’ konuşan bir ‘iletişim aracı’ olarak radyo tarafından desteklenmiştir.”*⁴⁴

Radyo ve Kültür- Sanat

Radyolarda kültür sanat ağırlıklı programlarda genel olarak müzik, temsil (tiyatro), şiir, edebiyat vb. yayınları yapılmış, gerek Türk kültürüne gerekse Batıya ait unsurlara yer verilmiştir. Türk kültür hayatına dair olarak örneğin mehter teşkilatı incelenmiş, bu konudaki araştırmasını nakleden Ruşen Ferit Kam, aynı zamanda Türk müzik tarihinin dikkate değer bir bölümünü oluşturan mehter ile ilgili şunları belirtmiştir: *“Büyük Türk milletinin, medeniyet ve kültür sahesindeki yüksek kudret ve kabiliyeti, bugün artık dünyaca bilinen ve teslim edilen bir hakikattir... Türkler arasında musikîye karşı gösterilen bu derin alâka, aile muhitinden cenk meydanlarına kadar yayılmış, Türk bakanlarının ordugâhlarında, saraylarında günün muayyen vakitlerinde muayyen köklerin (beste) çalınması (nebet vurulması), en esaslı bir an’ane halinde, bu güne kadar devam edegelmiştir.”*⁴⁵ Yine aynı konuda bilgi veren Ruşen Ferit Kam, mehter teşkilâtının, Türkler’in siyasî, askerî, sosyal yaşamları içindeki önemine değinerek, pek çok eserde yer verilen mehter teşkilatını tanıtmıştır.⁴⁶

⁴³ Vecdi Benderli, “Radyo Neşriyatını Beğenmiyoruz”, *Radyonun Sesi*, Sayı: 9, 25 Nisan 1953, s. 8-9, 51.

⁴⁴ Ahıska, *age.*, s. 243.

⁴⁵ Ruşen Ferit Kam, “Mehterler”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 19.

⁴⁶ Kam, “Mehterlere Dair”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 5.

Ulusal kültüre dair programlardan birinin Ali Rıza Uluçam'ın radyo konuşmalarının Radyo dergisinde yayınlanan metninde, “Kendisinin yerlerinde gördüğü bu kılıkları, en ince teferruatına kadar tespit edebilmesi folklorumuz için bir kazanç olmuştur” sözleriyle folklor araştırmalarının değeri üzerinde durulmuştur.⁴⁷

Radyoda mizah ve Nasrettin Hoca'yı ele alan programlar yapılırken Bedrettin Tuncel tarafından yapılan konuşmada Türk mizah sanatının hiç de yabana atılamayacağı, bu sanatı Hoca Nasrettin gibi zeki ve sevimli bir şahsiyetin parlak bir şekilde işlediği belirtilir.⁴⁸

1942'de Radyo programları arasına “Güzel Türkçemiz Saati”nin de katıldığı ve iki haftada bir yayınlanacak programa ünlü yazar Falih Rıfkı Atay'ın yazısıyla başlanacağı bildirilmekte ve bu konuşmaların önemine dikkat çekilmektedir.⁴⁹

1942'deki programlardan biri olan “Şiir Saati”nin radyo dinleyicileri tarafından büyük bir beğeniyle takip edildiği, yurt içinde ve dışında büyük beğeni topladığı belirtilmektedir. Bu saatin yöneticisi Şair Ahmet Muhip Dranas idi. Programa Vedat Nedim Tör, Baki Süha, Nurullah Ataç, Ceyhun Atuf Kansu, İbrahim Delideniz, Ruşen Eşref Ünaydın, Kemal Tözem, Behçet Kemal Çağlar da katılmışlardır. Programda okunan şiirlerden bazıları şunlardır: *Dede Korkut*’tan bir parça, Vasfı Mahir Kocatürk’ten *Attila’nın Ölümü*, Yahya Kemal Beyatlı’dan *Akıncı*, Gazi Giray’dan *Râye Meylederiz*, Koroğlu’ndan *Türkü*.⁵⁰

Güzel sanatlarla ilgili olarak özellikle tiyatro faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu konuda “Biricik Radyomuz, yetişebildiği nispette, hemen her ihtiyacı karşılamayı gaye edindiği için bu mübrem ve hayırlı işe de sarılmayı ihmal etmedi” denilmiş ve radyofonik tiyatro aracılığıyla köylere kadar yayılması umulan tiyatro hareketlerine o günden muhit ve seyirci hazırlaması amaçlamıştır. Radyofonik tiyatronun aynı zamanda şive ve lehçe birliğine de hizmet ettiği belirtilmiştir: “Radyofonik tiyatro; kitap, gazete, mecmua gibi neşir vasıtalarıyla halka anlatılmak, öğretilmek istenen millî, içtimâî ve aktüel mevzuları büyük bir kitleye daha canlı olarak sunuyor. Radyo temsillerini dinlemeye alışsaks; salonumuzun bir köşesine güldüren ve düşündüren – muhayyelemizin genişliği, zenginliği nispetinde – rengârenk dekoru ve zengin aksesuarıyla modern bir sahne kurmuş oluruz.”⁵¹

Yazılacak radyofonik tiyatrolarda dikkat edilmesi gereken noktalar şöyle ifade edilmiştir: “Muharrir, mevzu intihabında serbesttir. Fakat geniş ve büyük bir kitleye, şehirli, kasabalı ve köylü dinleyiciye hitap edecek olan bir eserin

⁴⁷ “Anadolumuzun Kıyafetlerine Dair”, *Radyo*, C: I, Sayı: 2, 15 Sonkanun 1942, s. 24-25.

⁴⁸ Bedrettin Tuncel, “Mizah ve Nasrettin Hoca”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 15.

⁴⁹ Falih Rıfkı Atay'ın dilde sadeleşme konusundaki makalesi hakkında Bkz., *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 10.

⁵⁰ “Şiir Saati”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 11.

⁵¹ Kemal Tözem, “Radyofonik Tiyatro”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 23.

mevzuu, gayesi, lisanı ve her şeyi mutlaka bizim için olmalıdır. Şehirli, kasabalı ve köylü eserin hiç bir tarafını yadırgamamalıdır. Her mevzu bizim derdimizi, bizim neşemizi terennüm etmelidir. Müspet ve münakkah yazılış esastır. Roman üslubundan, fazla mübalağalı melodram tarzından kaçınmalıdır. Eşhası uzun uzun konuşturmadan, tasannua düşmeden, telkin edilmek istenen fikre propaganda kokusu vermeden yazmak yolları ihtiyar edilirse muvaffakiyet hasıl olmuş demektir.”⁵²

Radyo tiyatrosunda Batılı klasik eserlere de yer verilmiş, Konservatuvarın Tiyatro Bölümü’nden de radyo için temsiller hazırlanmıştır. Genç sanatçılar tarafından *Madam Butterfly*, *Toska*, *Marya’nın Kaprisleri*, *Kibarlık Budalaları*, *Şair Evlenmesi* gibi önemli eserler sahnede ve mikrofondaki başarıyla temsil edilmiştir.⁵³

Radyoda kültürün en önemli öğesi sayılan bilginin paylaşılması, dolayısıyla kitaplarla ilgili programlara da geniş ölçüde yer verilmiştir. 4 Ocak 1942’den başlayarak dört ay devam edecek olan bir radyo programında yeni çıkan kitapların tanıtılması hedeflenmiştir. Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürü Adnan Ötügen tarafından hazırlanan konuşmalarla yeni çıkan değerli kitap ve dergiler tanıtılmaya başlanmıştır. Örneğin Maarif Vekilliği tarafından yayınlanan ve Paris Tıp Fakültesi Profesörlerinden Gustave Roussy tarafından yazılan ve Operatör Dr. Adnan Uraz tarafından Türkçe’ye çevrilen “*Kanser*” adlı eser hakkında bilgi verilmiştir. Tanıtılan diğer kitap, Kanaat Kütüphanesi tarafından yayınlanan Münih Üniversitesi Profesörlerinden ve Emekli General Karl Haushofer’in Galip Kemali Söylemezoğlu tarafından “*Japonya ve Japonlar*” olarak çevrilen eserdir. “*İslam Ansiklopedisi*” hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Yılbaşında İslâm Ansiklopedisi’nin yedinci fasikülü de çıkarılmıştır. Maarif Vekilliğinin çok isabetli bir karar ile tercümesine başlanılan bu değerli eser İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde kurulan bir heyet tarafından hazırlanmakta ve Maarif Matbaasında Almanca, Fransızca, İngilizce asıllarından farksız bir halde çok temiz ve düzgün olarak basılmaktadır. Birçok maddelerin bu arada bize ait olanların yeniden Türk bilgileri tarafından yazılmakta veya tamamlanmakta, tashih edilmekte oluşu esere özel bir kıymet kazandırmaktadır. İslâmiyet çerçevesi içindeki milletlerin tarih, coğrafya, etnografya ve*

⁵² Amerikan radyolarında ayda altı yüz temsil verildiği düşünülürse Türkiye’de de bu konuya daha fazla önem verilmesi gerektiği belirtilmekte, bu yüzden konuyu Matbuat Umum Müdürlüğü’nün incelemeye aldığı ve radyofonik piyasaya alacağını ilan ettiği ifade edilmektedir, Bkz., *agm.*, s. 23.

⁵³ “Konservatuvar Tiyatro Mektebi”, *Radyo*, C: I, Sayı: 1, 15 Birincikanun 1941, s. 23. Buna rağmen dönemin radyo yöneticilerinden Bedii Faik, Şevket Rado ve Burhan Belge, 8 Eylül 1953 tarihli raporda o döneme kadar radyoda verilen temsilleri “seviyesiz” olarak görmüşler ve dünya radyolarında oynanmış ve etkileri ölçülmüş radyofonik temsillerin adaptasyonlarının ve tercümelerinin yapılarak, aynı seviyede telif eserler görülünceye kadar oyunların genellikle yabancı eserlerden seçilmesini ve profesyonel tiyatro sanatçılarına temsil ettirilmesini uygun bulduklarını belirtmişlerdir, Bkz., BCA, 030.01.106.664.1.

*biyografyaları; din, hukuk ve felsefeleri, dil ve edebiyatlarıyla meşgul bütün dinleyicilerimize pek çok istifade edecekleri bu eseri tavsiye ederiz.*⁵⁴

1934 yılında dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekâlete gönderilen ve benimsenen amaçlar arasında “kültür seviyesinin yükseltilmesi” de olan radyo programı şöyledir.⁵⁵

Tablo 1:

	Birinci Hafta	
I-II	-Üç radyo dinleyicisi konuşuyor -Musiki: Ulvi Cemal (Erkin), İmprovisation, Ninni, Zeybek türküsü - Necdet Remzi (Atak) (Keman) - Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Yakup Kadri (Karaosmanoglu) Bey konuşuyor -Musiki: Pugnani, Prélude et Allegro - Korsakov, Schéhérazade F. Bach, Grave - Sarasate, Danse Espagnole - Necdet Remzi (Atak) (Keman) - Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Doktorun odasında (Tifo) -Dans Musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri	-On dakika kahkaha -Musiki: Necil Kâzım (Akses), 3 parça (Şiir) (Şakacık) (Bir yaz hatırası) - Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Çocukların on dakikası (masal, şiir) -Musiki: Bellini, La Somnambule “ , Volga Şarkısı - Verdi, Simon Boccanegra - Gomes, Salvator Rosa - Nurullah Şevket (Taşkıran) (Teganni) - Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Halk şiirleri

⁵⁴ “Kitap Saati”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 14.

⁵⁵ Yayın saatleri anlaşılamadığından yer verilmemiştir, Bkz., BCA, 030.10.129.929.1.

		-Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri
III-IV	-Bir ana, bir baba, bir hoca konuşuyorlar -Musiki: Ulvi Cemal (Erkin), Beş damla " , (Piyano) -Bir ihtiyar konuşuyor: (40 sene evvel Türkiye’de nasıl seyahat edilirdi?) -Musiki: Vivaldi, Concerto Sarasate, Romance Andalouse Necdet Remzi (Atak) (Keman) Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Demiryollarımız -Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri	-Radyo amatörlerinin öğütleri -Mehmetçik konuşuyor (Orduya nasıl girdim ve orduda neler öğrendim?) -Musiki: Bellini, muhtelif parçalar Brahms, " Ferhunde Ulvi (Erkin) (Piyano) -Tarih saati -Musiki: Bach, Prélude et Fugue Chopin, Variations -İktisat Vekaleti’nin saati -Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri
V-VI	-Doktorun odasında (Verem) -Musiki: Mozart, Sonate Necdet Remzi (Atak) (Keman) Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Çocuklar hocalarıyla konuşuyor -Musiki: Verdi, Nabucco Handel, Ombra mai fu Massenet, Hérodiade Poncielli, La Gioconda Mozart, Zauberflöte (Aria Zarastro)	-On dakika kahkaha -Musiki: Bach, Chaconne Ferhunde Ulvi (Erkin) (Piyano) -Sporcular konuşuyor -Musiki: Dvorak, Sonatine Necdet Remzi (Atak) (Keman) Ferhunde Ulvi (Erkin) (Piyano) -Ziraat Vekaleti’nin saati -Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri

	Nurullah Şevket (Taşkıran) (Teganni) Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Maliye Vekaleti'nin saati -Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri	
VII	-Genç kızlar konuşuyor -Musiki: Musa Süreyya, Şikayet A. Thomas, Mignonne (Ninna Nanna) Borodin, Romance (Keman: Necdet Remzi Atak) Nurullah Şevket (Taşkıran) (Teganni) Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Sinema tenkidi -Musiki: Borodin, Macar havaları Necdet Remzi (Atak) (Keman) Ulvi Cemal (Erkin) (Piyano) -Ofisin saati -Dans musikisi -Ajans haberleri- Ticaret ofisi haberleri	

“Yeni Türk musikisi” olarak belirtilen Türk müziğine Avrupa radyolarında daha fazla yer verilmeye başlandığı duyurulmaktadır. Yabancı radyolarda Türk bestekârlarının eserlerinin çalındığı, örneğin Breslau istasyonunda Türk müziğine ayrılmış oldukça önemli bir konser verileceği memnuniyetle bildirilmektedir.⁵⁶ Fakat Türkiye radyolarında yapılan müzik yayınlarında Türk müziğinden daha fazla oranda yabancı müziğe, Batı klasiklerine yer verildiği

⁵⁶ “Breslau Radyosunda Ulvi Cemal ve Cemal Reşidin Eserleri”, *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 13, 4 Nisan 1936, s. 5.

anlaşılmaktadır. Ankara ve İstanbul Radyoları'nın bir haftalık (29 Mart- 4 Nisan 1936) yayın akışı şöyledir.⁵⁷

Tablo 2:

	Ankara Radyosu	İstanbul Radyosu
Pazar	*Ankara Palas'tan nakil (orkestra) 20:00 sporcu konuşuyor *Karışık plak neşriyatı 20:25 Ajans haberleri 20:35 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra)	İstanbul istasyonunun Çarşamba, Cuma, Cumartesi günleri programı gönderilmediğinden neşredemedik.
Pazartesi	*Hukuk ilmi yayımı 19:45 Karışık müzik plak neşriyatı *Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra) 20:30 Ajans haberleri *Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra)	17:00 İnkılap dersi, Üniversiteden nakil (Esat Bozkurt tarafından) 18:00 Opera (plak) 19:00 Haberler 19:15 Nefesli sazlarla oda musikisi eserleri (plak) 20:00 Halk musikisi (plak) 20:30 Stüdyo orkestraları 21:20 Son haberler Saat 22:00'den sonra Anadolu ajansının gazetelere mahsus havadis servisi verilecektir.
Salı	19:30 Çocuklara öğütler, bilmeceler, ata sözleri 19:45 Hafif müzik plak neşriyatı 20:05 Sıhhi konuşma	18:00 Dans musikisi 19:00 Haberler 19:15 Muhtelif plaklar 20:00 Kuartet: Beethoven (plak)

⁵⁷ * işaretiyle gösterilen yerlerdeki saatler okunamamıştır, Bkz., *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 12, 28 Mart 1936, s. 7- 19.

	20:20 Ajans haberleri 20:30 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra)	20:30 Stüdyo orkestraları 21:30 Son haberler Saat 22:00'den sonra Anadolu ajansının gazetelere mahsus havadis servisi verilecektir.
Çarşamba	19:30 Tayyareci konuşuyor 19:46 Karışık müzik, plak neşriyatı 20:00 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra) 20:30 Ajans haberleri 20:40 Ankara Palas'tan nakil (orkestra)	İstanbul istasyonunun Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi günleri programı gönderilmediğinden neşredemedik.
Perşembe	19:30 Hukuk ilmi yayımı 19:45 Hafif müzik plak yayımı 20:00 Karpiç şehir lokantasından nakil 20:30 Ajans haberleri 20:40 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra)	İstanbul istasyonunun Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi günleri programı gönderilmediğinden neşredemedik.
Cuma	19:30 Çocuklara teknik öğütleri 19:45 Karışık müzik (plak neşriyatı) 20:00 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra) 20:30 Ajans haberleri 20:40 Karpiç şehir lokantasından nakil (orkestra)	İstanbul istasyonunun Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi günleri programı gönderilmediğinden neşredemedik.
Cumartesi	19:30 Müzik hakkında konuşma	İstanbul istasyonunun Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi günleri programı

	19:45 Plak neşriyatı 20:10 Ajans haberleri 20:20 Karpiç şehir lokantasından nakil (orquestra)	gönderilmediğinden neşredemedik.
--	--	-------------------------------------

Radyolarda Batılı sanatlara, opera ve bale eserlerine sıklıkla yer verilmiştir. Operanın Avrupa'daki ve Türkiye'deki tarihçesi üzerinde durularak, ülkemizde çeşitli sosyal sebeplerden dolayı operanın gelişiminin gecikmiş, fakat Cumhuriyet Türkiye'si'nin bu alandaki faaliyetlerinin övgüye değer olduğu ifade edilmiştir. "Milli opera hareketi"ni açmış olan Cumhuriyet maarifinin çalışmaları çok başarılı görülmektedir: *"Millî Opera hareketinin 'Yurd Sanatkârlarını sahne için yetiştirip yabancı artiste ihtiyaç safhasını kapatmak', sonra 'Memleket dilini opera dili haline getirmek', 'Milletler Arası opera edebiyatını gençliğe birer birer tanıtmak' ve nihayet 'bu repertuarı Millî Opera eserleri ile zenginleştirmek' gibi muhtelif safhaları vardır ki hepsini yürütmeğe mümkün merteye aynı zamanda başlamak doğru olur. İşte Cumhuriyet maarifimiz böyle şuurlu ve şümüllü bir devreyi açmış bulunuyor. Ne kadar övünsek yeridir."*

58

Aynı zamanda halk bilgisi çalışmaların Cumhuriyet'in halkçılık prensibinin oluşturduğu anlayışla sistematik biçimde ele alınmaya başlandığı belirtilir. Türk Halk Birliği'nin kurulmasıyla bu alandaki çalışmaların daha geniş kapsamlı yapılması yoluna girilmiştir. Bu çalışmalar "Halk Bilgisi" yöntemlerine göre halk müziğinden birçok değerli malzemenin önce nota sonra da plak ve film gibi ses yazıcı mekanik araçlarla toplanmasına olanak hazırlamıştır. Fakat toplanan malzemenin yayını ve tanıtılması düşünülmemiş ya da çok kötü biçimlerde yapılmıştır. *"Halkın kendi kendisine karşı içten gelen ilgiden istifade etmek için halk türkülerini rastgele saz takımlarıyla gramofon plâklarına alıp domates satar gibi alış veriş fırsatı arayanlar içkili ve çalgılı kahve gazinoların sahnelerinde temiz yurt melodilerini Şamram hanım kılığına sokup kantoya çıkaranlar, hatta ciddi konser vermek iddiasıyla Türk sanat kaynaklarının bu paha biçilmez incilerini tek sesli piyano refakatıyla (!) takdim etmeğe kalkışanlar görüldü. Halk türkülerini yaymak için bilerek bilmeyerek başvurulan bu yolların hepsi yanlış ve kötüdür."*⁵⁹

Bütün bu düşüncelerle radyo yönetimi yaklaşık on ay süren bir çalışma ile halk müziği repertuarı oluşturmaya başladı. Halk müziğinin en güzel ve en doğru biçimde kayda geçirilmiş örneklerini bulmak için Maarif Vekilliği Devlet Konservatuvarı'nın folklor arşivinde toplanmış olan malzemeden ve bu malzemenin aslı bozulmadan güzelleştirilip mikrofon karşısına çıkacak şekilde

⁵⁸ Mahmut R. Kösemihal, "Opera", *Radyo*, C: I, Sayı: 4, 15 Mart 1942, s. 16-17.

⁵⁹ "Radyomuzda Halk Musiki Çalışmaları", *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 21.

öğretilmesi için oradaki uzmanlardan yararlanıldı. Her halk türküsünün ülkenin hangi bölgesinden, kimin tarafından ve kimden tespit edildiği belli ve konservatuarın arşivinde kayıtlıdır. Radyo sanatçılarının gündelik çalışmalarından haftada dört gün, halk müziği çalışmalarına ayrıldı. Arşivden seçilen malzeme çalışma programlarının belirli gün ve saatlerinde topluca Radyoevinde Arşiv Şefi Muzaffer Sarısözen tarafından sanatçılara öğretildi. Teknik, üslup ve nota çalışmaları yapıldı. Ayrıca “Yurttan Sesler” adlı radyo saati için de benzer hazırlıklar yapılır ve mikrofon önüne en iyi biçimde hazırlanmış olarak çıkıldı. “Bir halk türküsü veya marş öğreniyoruz” saatlerindeki türküler de bu repertuardan seçilen çeşitli eserlerdi.⁶⁰

Bu konuda ayrıca Ankara Radyosu ile Halkevleri arasında işbirliğine gidildiği ve “Halkevleri Folklor Saati” gibi programlar yapıldığı görülür. 1942 yılından itibaren yapılan yayınların 1947’ye kadar sürdüğü görülmekte ve devam ettirileceği belirtilmektedir. CHP tarafından hazırlanan bu programların yayın saati on beş günde bir olmak üzere 30 dakikadır. Programın hazırlanmasında ve düzenlenmesinde CHP merkezi tarafından Adnan Saygun görevlendirilmiştir. Bu programlara katılacak halkevleri ve hazırlayacakları programlar önceden belirlenerek bildirilmekte ve hazırlıklarını yapmaları istenmektedir. Radyoevinde CHP adına düzenlenen programlarda yörelere ait unsurlara; türkülere, masallara, geleneklere, köy hayatını yansıtan oyunlara, çocuk oyunlarına, manilere vb. yer verildiği görülür. CHP Genel İdare Kurulu üyelerinden Konya Milletvekili Sedat Çumralı’nın 7 Aralık 1946 tarihinde Halkevleri Başkanlarına (Malatya, Tokat, Zonguldak, Gaziantep, İçel, Antalya, Tunceli- Elazığ, Çoruh- Artvin, Muğla, Giresun, Edirne, Trabzon) gönderdiği yazıda Ankara Radyosunda düzenlenmiş olan halkevi gecelerinden söz etmektedir. Bu tarz programların devam ettirileceği, belirtilen halkevlerinin de radyo için folklor ve sanat gecesi düzenlemelerinin uygun görüldüğü belirtilerek gönderilen programı incelemeleri ve buna göre gereken hazırlıkları yapmaları bildirilmektedir.⁶¹

Müzik yayınlarında ünlü bestecilerin, sanatçıların yaşam, kişilik ve sanat hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar arasında Jean Sebastien Bach gibi Batılı klasik müzik sanatçıları olduğu gibi⁶² Türk sanatçılar da tanıtılmıştır.⁶³

⁶⁰ Aqm., Yer verilen bazı eserler: Ankara Marşı, Besteleyen: Halil Bedi Yönetgen; Arabamın Atları Türküsü, Ahmet Şenses’ten Derleyen: Muzaffer Sarısözen, Bkz., “Öğretilen Marş ve Türkülerden”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 29.

⁶¹ BCA, 490.01.1039.997.1. Hazırlanan program için Bkz., EK.

⁶² “Meşhur Bestekârlar”, *Radyo Programı*, Yıl: 1, No: 13, 4 Nisan 1936, s. 6.

⁶³ Örneğin, Rauf Yekta’nın ölümünün yıldönümü dolayısıyla radyoda bir anma programı düzenlenmiştir: “Klasik Türk Musikisi nazariyatı üzerindeki çalışmalarıyla Milletler Arası bir bilgin şöhreti kazanmış olan merhum Üstat Rauf Yekta’nın ölümünün yıl dönümü münasebetiyle radyoda klâsik konserlerden birisi büyük müzikologun hatırasına ithaf edilmiş, Mesut Cemil, Ruşen Kam ve Halil Bedi Yönetken konserden evvel üstadı anmışlardır... O zamandan beri geçen her gün, bilhassa biz musiki severlere, onun yokluğunun, boşluğunun acı ve elemiini çektedir,

Radyonun müzik yayınlarında yabancı (Batılı) müziğe ağırlıklı olarak yer verilmesi halkın çoğu zaman memnuniyetsizliğine yol açmış bu durum gerek radyolara gerekse resmi makamlara yapılan başvurularla dile getirilmiştir. Bu konuda bir radyo dergisinde yer verilen dinleyici mektubu şöyledir:

“İstanbul Radyosunu çok beğeniyorum. Ankara’ya nazaran Türkçe müzik yayınları daha sık ve şarkıları da daha bol. Bilhassa akşamları Fasil Heyeti, olmadığı zamanlar şarkı ve türküler çalmaktadır. Hâlbuki Ankara Radyosu İstanbul gibi, Türk müziği neşriyatını sıklaştırsa da bizler de her iki istasyonumuzu zevkle dinlesek daha iyi olmaz mı?

Ekseri akşamlar radyomuzu kapatmak veya başka ecnebi radyo istasyonu aramak mecburiyetinde kalıyoruz. Meselâ Amerikan Radyosu fevkalâde Türkçe şarkılar çalıyor. Keza Roma Radyosu, Londra Radyosu gibi.

Ekseri akşamlar bizi tatmin etmeyen bazı müzik parçaları Mozart’ın piyano konçertosu ve bunlara benzer Türkçe olmayan müzik yayınlarıdır.

Ankara Radyosu programlarının da ıslahı cihetine gidilmek halkın anlayabileceği ve zevkle dinleyeceği şarkıları çalmasını ve bilhassa alafranga müzik neşriyatının daha az olmasını temenni ederiz. İzmir: Hüseyin Gürtuncay.”⁶⁴

durur.. Nasıl çekirtmesin ki, Farabi’lerin, İbni Sina’ların, Safiüddin’lerin ve Meragalı Abdülkadir’lerin musiki kültür ve tarihimizin en mühim ve en esaslı kaynakları, ilk defa onun himmetli, gayretli elleriyle kütüphane raflarından indirilmiş ve yine ilk olarak onun tarafından ilmi ve müspet bir görüşle incelenmişti.” Rauf Yekta’yı ölümünün yedinci yıl dönümü nedeniyle anan, Gazi Lisesi Edebiyat Öğretmeni Ruşen Kam’ın da aynı zamanda radyonun değerli kемеңçe sanatçılarından biri olduğu belirtilmiş; 1902 de İstanbul’da doğan Ruşen Ferit Kam’ın, kемеңçede ulaştığı yüksek teknik seviyesi ve Tanburi Cemil üslubuna derin nüfuzuyla öne çıktığı anlatılmıştır. Bkz., “Rauf Yekta”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 16. Ölümünün beşinci yıldönümü dolayısıyla Ankara Radyosunda “son zamanlarda yetişmiş Türk musiki sanatçılarından unutulmaz simalarından” olarak tanıtılan Udi Nevres’in hatırasına bir program hazırlanmış, plaklara çaldığı taksimlerini dinleyicilere ulaştırılmıştır. Udi Nevres tanıtılırken şu bilgilere yer verilmiştir: “Udi Nevres, şahsında, sazende, bestekâr ve musiki derleyicisi vasıflarını bir araya getirmiş, fakat bilhassa çaldığı saza hâkimiyetle ve çalışındaki ince zevkiyle ayrılmış bir sanatçıdır.... Birinci derecede vasfı olan sazendeliğe önemle ilâve edilecek bir tarafı da yorulmak bilmez bir derleyici ve onarıcı olmasıdır. Ölümünden sonra İstanbul Belediye Konservatuarının Kütüphanesi için satın alınan defterlerinde binlerce klâsik eser ve halk türküsünün titiz bir dikkatle yazılmış en iyi örneklerini buluyor ve musiki kültürümüz namına faydalıyoruz. Aslen Malatyalı idi ve halk musikimizle, bilhassa Rumeli türküleriyle ve 1914 harbi sırasında Almanya’ya gittiği zaman garp musikisiyle de meşgul olmuştu.” Hasan Ferit Alnar; “Radyo Senfonik Orkestrasının başında konserlerini dinlediğimiz Bestekâr Ferit Alnar, Devlet Konservatuarının kompozisyon muallimlerinden ve Riyaseticumhur Filarmonik Orkestrasının şeflerindendir. 1906 de doğan ve eşsiz bir kanuni olarak çocuk yaşında Türk musikisi alanında teferrüd eden Ferit Alnar, Viyana Konservatuarının iki diplomasını birden almıştır: Kompozisyon ve Orkestra şefliği” ifadeleriyle tanıtılmıştır. Bkz., “Müzik Hareketleri”, *Radyo*, C: I, Sayı: 3, 15 Şubat 1942, s. 17.

⁶⁴ “Geçen Hafta Nelerden Hoşlanmadık”, *Radyo Haftası*, C: I, Sayı: 8, 15 Temmuz 1950, s. 16.

20 Temmuz 1950'de Başbakan'a gönderilen mektupta da hemen hemen aynı şikâyet söz konusu edilmiştir.⁶⁵

“Muhterem Başbakanım

Ezanın din diliyle okunmasını temin etmekle kazandığınız sevgiye bir yenisini ilave etmez misiniz?

İki radyo istasyonumuzun açılışından kapanışına kadar hiç olmazsa sıra ile birinde Türk musikisini bulabilir miyiz?

% 99'un arzusunun bu olduğuna kaniim. Ne olur bu büyüklüğü de inkılâpçılık hastalığını şifalandırarak gösteriniz.

Sevmediğimizi zorla dinleyemiyoruz. Radyoyu kapatmaktan ve Arap istasyonlarını aramaktan kurtarınız.”⁶⁶

Bu ve benzer başka bir mektup daha değerlendirilerek radyoda daha fazla Türk müziği yayınlanması için harekete geçildiği görülür. Genel Müdür tarafından Başbakanlığa verilen bilgide Radyo Yayınları Danışma Kurulu'nun 10 Temmuz 1950'de aldığı karara göre müzik yayınlarının yüzde kırkının Türk müziğine, yüzde altmışının da Batı müziğine ayrılmış olduğu, İstanbul ve Ankara Radyolarında ayrı saatlerde olmak üzere Türk müziği yayınlarının yüzde seksene ulaşacağı, fakat halkın Türk müziği dinlemek yönündeki istekleri göz önünde bulundurarak programların yeniden gözden geçirileceği belirtilmektedir.⁶⁷

Dönemin Radyo yöneticileri Bedii Faik, Şevket Rado ve Burhan Belge, 8 Eylül 1953'de bu konuda bilgi verirlerken, o tarihe kadar radyodaki Türk müziği yayınının % 55'i bulduğu belirtirler. Kaliteli bir yayın için Türk müziği repertuarının bu ayrılan zamanı doldurmaya yetmediğini bunun için Danışma Kurulu'nun 14 Temmuz 1950'de almış olduğu karara uyularak oranın % 40'a düşürülmesini uygun görmekteydiler. Ayrıca, “..sabab yayınlarında, Türk musikisinin ekseriya bedbin ve elem verici atmosferinden sıyrılmak için kaldırılıp yerine hareketli ve canlı Batı müziğinden seçilecek parçalar konması...” önerilmektedir.⁶⁸

⁶⁵ Söz konusu mektubun uç örnek teşkil ettiği düşünülebilecekse de özellikle seçilmemiş, arşivde radyo ile ilgili sınırlı sayıda belgelerden biri olması dolayısıyla yer verilmiştir.

⁶⁶ BCA, 030.01.17.98.30. Benzer eleştirilere 1970'lerin sonlarında dahi rastlanmaktadır. Radyoda özellikle televizyonda Türk musikisine yer verilmemesinin çok üzücü olduğu ifade edilir. Milli kültürümüzü tanıtıcı ve geliştirici yayınlara ağırlık vereceğini bildiren TRT yöneticilerinin bu yaklaşımdan uzak oldukları söylenmektedir. TRT'nin repertuar kurulunun sanki Türk musikisini engelleme görevini üstlendiği, buna karşın aranjman adıyla düzenlenen parçalara radyo ve televizyonda sıklıkla yer verildiği ve “yozlaşmış Batı Musikisi” taklitlerine karşı TRT'nin gösterdiği bu farklı anlayışa işaret edilir, Bkz., Mehmet Çınarlı, “Musikimiz ve TRT”, *Hisar Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, C: XVII, Sayı: 160, Nisan 1977, s. 3.

⁶⁷ BCA, 030.01.102.630.7.

⁶⁸ BCA, 030.01.106.664.1.

Türk halkını “*medeni alemin müziği*” olan Batı müziğine alıştırmak için yanlış bir yol izlendiğini, Batı ülkelerinde bile hala güç anlaşılan müziğinin ağır örnekleri ile birdenbire karşılaştırmak yerine hafif örneklerinden başlayarak alıştırmak gerektiği belirtilmekte ve bu sayede gelecek nesillerin “*bu ileri müziği kavramaları ve benimsemeleri*”nin mümkün olacağı ileri sürülmektedir. Bu amaçla Danışma Kurulu’nun raporunda da belirtildiği söylenen aşağıdaki hususlar kabul edilmektedir:

1. Senfonik eserlerin, popüler olması kaydıyla ayda bir defaya indirilmesi,
2. Oda müziği konserlerinin kaldırılıp yerine popüler opera aryları, operet, uvertürler, lidler, romanslar, bale müzikleri gibi hafif eserlerin konulması,
3. Salon orkestrası yayınında, ağır senfonik eserler ve ağır operalar yerine valsler, hafif operetler, popüler operalar, konçertolar, uvertürlerden oluşan programlar konulması,
4. Hafif Batı müziğinin daha kolay anlaşılıp sevilebilmesi için güfteli olan eserlerin Türk sanatçılar tarafından söylenmesi, güftelerinin de özenle Türkçe’ye çevrilmesi, uygun bulunmaktadır.⁶⁹

Ahıska’ya göre, 1930’ların başından itibaren resmi ideolojinin sistematik biçimde topluma yaygınlaştırılması, Kemalizmin altı ilkesinin hâkim kılınmasıyla birlikte daha çok kişisel ve başkent odaklı olarak tartışılan milli meselelerin ulusal boyutta ve devletle sistematik ilişkili bir yapıda ele alınmasına yol açmaya başladı. Kültür ve gündelik yaşam milli sorunlar arasında görüldü.⁷⁰

Sonuç

İnsanlığın en büyük ve en büyüğü icatlarından biri olarak görülen radyonun etkisi kısa zamanda tüm dünyayı sarmıştır. Günümüzde gerçekleşen hızlı teknoloji devrimiyle radyonun devrinin kapanacağı savı gerçek olmamış, belki bazı yer ve koşullarda radyo daha da güçlenerek varlığını devam ettirmiştir. Dünyada kısa sürede çok işlevsel bir yapıya bürünen radyonun, kültürel, siyasal, sosyal, ekonomik vb. çeşitli amaçlara yönelik bir araç olarak kullanılması söz konusu olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında radyonun propaganda gücünü keşfeden ülkeler bundan mümkün olduğunca yararlanmışlardır.

Radyo yayınları Türkiye’de 1920’lerin sonunda başlamış, 1930’ların ortasından itibaren önemi daha fazla fark edilmiştir. Bunda Atatürk’ün radyonun önemine değinmesi etkili olmuş olabilir. Radyo bu dönemde hükümet icraatlarının halka bildirileceği ve halkın kültür seviyesinin yükseltileceği bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda bir propaganda unsuru olarak da kullanılmış, radyo aracılığıyla yeni rejimin gereklerinin halka benimsetilmesi

⁶⁹ BCA, 030.01.106.664.1.

⁷⁰ Ahıska, *age.*, s. 121.

mümkün kılınmak istenmiştir. Bu hususta Recep Peker'in İnkılâp Tarihi derslerinden Türk Dil Kurultayı'nın açılışı ve çalışmalarına kadar rejimin önem verdiği konular radyodan halka ulaştırılmış, yayın yapılmakla kalınmayarak yayınların halka nerelerde ve hangi yöntemlerle dinletilmesi gerektiğine kadar CHP'nin direktifleriyle hareket edildiği görülmüştür. Zaten bu tarihlerde Başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla yönetilen radyoda devletin ya da başka bir deyişle CHP'nin⁷¹ tam ve üstün etkisi söz konusudur.

Yabancı yayınların Türk dış politikası esasları çerçevesinde yani bölgesinde ve dünyada barıştan yana bir tutumu yansıttığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda yer almamasının da etkisiyle dış ülkelere yapılan yayınlar daha çok Türk vatandaşlara yönelik olmuştur. Bu dönemde savaş haberlerine de ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Radyoda gündelik yaşam, ekonomi, tarım, sağlık gibi konularda yayınlar yapılarak halkın bilinçlendirilmesine gayret edilmiştir. Türk kültürünün yükseltilmesi hedefiyle ilgili olarak da güzel sanatların radyoda teknik olarak uygulanabilecek hemen hemen bütün dallarına; radyofonik tiyatlara, temsillere, kitap okuma saatlerine vb. yer verilmiştir. Türk kültürüne ait unsurların, türkülerin, mizah anlayışının, Nasrettin Hoca'nın vb. önemine değinilerek programlar yapılmıştır. Özellikle Ankara Radyosu ile Halkevleri arasında gerçekleştirilen işbirliği sonucu yapılan programlarda, ki bu programların CHP tarafından hazırlandığını hatırlatmak gerekir, halkın içinden çıkan gelenekleri yansıtan, Türk kültürüne ait olan türkülere, oyun havalarına, ağıtlara, masallara, atasözlerine yer verilmiştir. Fakat tamamen Türk kültürünü yansıttığı anlaşılan bu programların süresinin yetersiz kaldığı görülmektedir. İki haftada bir yarım saatlik bir zamana sığdırılan programın süresinin 45 dakikaya çıkarılması talebinin geri çevrildiği görülmektedir.

Radyo, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki müzik yayınları üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olmuş hatta radyoda Türkçe müziğin yasaklandığı söylemleri söz konusu olmuştur. Özellikle Atatürk'ün 1934 yılında meclisi açış konuşmasındaki müzikle ilgili düşüncelerinin⁷² yönlendirici olduğu

⁷¹ 1940'ların sonlarında dönemin muhalefet partisi lideri Adnan Menderes'in radyodan muhalefetin de yararlanmasını şiddetle savunmasına rağmen DP iktidarı yıllarında bu kez radyonun DP'nin denetimine girdiği ve muhalefete yer verilmediği belirtilir, Bkz., Can Som, *Parazitli Demokrasi Demokrat Parti'nin Radyo Davası*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008, s. 69-78.

⁷² "Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır, Ancak, bunda en çabuk, en önde görülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bu gün dinletilmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal; ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları, bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu güzeyde, Türk ulusal musikisi yükselbilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim", Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, C: 1, 1.11.1934.

düşünülmüştür. Atatürk Türk müziğinin geliştirilmesi, çağdaş normlara kavuşturulması gerektiğine işaret ederken radyoda Türk müziğinden çok yabancı müzik eserlerine yer verilmesi son derece ilginçtir. Bu durum Atatürk'ün sözlerinin tam olarak anlaşılamadığını düşündürmektedir. Radyolarda 1950'lere kadar Türk müziği programlarının oranı yüzde kırk civarında kalmıştır. Halk bu yapıdan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş, Türk müziği yayınlarının artırılması istenmiştir. DP iktidarı sırasında halkın şikâyetlerine çözüm bulunması için birtakım çareler aranmışsa da söz konusu durumun fazla değişmediği, yüzde kırk olan oranın, İstanbul ve Ankara Radyolarında farklı saatlerde yapılan yayınlarla yüzde seksene çıkarılabileceği belirtilmiştir.

Türk müziğiyle ilgili tartışmalarda işin teknik yanı bir tarafa bırakılıp yöneticilerin yaklaşımları dikkate alındığında konu daha anlaşılabilir bir hale gelmektedir. Yapılan müzik yayınlarıyla halkın "*yüksek Batı medeniyeti*"nin müziğine alıştırılmak istendiği görülür. Hatta yapılan yayınlar eleştirilerek pek çok Batılının bile zor anladığı ağır klasik eserler, opera ve bale müzikleri yerine daha "*hafif yabancı müzik*"lerin dinletilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Sonraki yıllarda radyoda dini konulara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin 2 Kasım 1953 tarihli dönemin Diyanet İşleri Başkan Vekilinin, radyoda yapılan din ve ahlâk konuşmalarıyla ilgili kitapların satışına dair müftülüğe yazısından radyolarda bu konularda konuşmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷³ Yine dönemin Diyanet İşleri Başkanı tarafından 16 Haziran 1960 tarihli müftülüklere gönderilen yazıda, kötü niyetli ve bozguncuların, hukuken olduğu kadar dinen de meşruiyetinden şüphe olmayan milli inkılâp hareketinin getirdiği huzur ve sükûneti bozmak isteyenlerin radyoda Cuma sabahları Kur'an-ı Kerim okunmayacağı, camilerin depo haline getirileceği gibi asılsız haberler ortaya attıkları, bunların gerçek olmadığı belirtilmektedir.⁷⁴

Kısaca belirtmek gerekirse Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren radyonun geçirdiği süreç devletin ve toplumun diğer özelliklerinden bağımsız değildir. Tek parti iktidarının etkisi, baskısı ve egemenliği radyo üzerinde⁷⁵ çok açık biçimde hissedilir. Dönemin kendi içindeki paradigması; bir taraftan var oluş mücadelesi vermiş ve hâlâ vermekte olan Türk milliyetçiliğinin yakın geçmişteki büyük düşmanına yani Batıya yönelmek zorunluluğunu duyması ve bunun çelişkilerinin

⁷³ BCA, 051.V.33.4.31.43.

⁷⁴ BCA, 051.V.33.4.33.23.

⁷⁵ "Radyo kitlelere seslenmeye onları yeni oluşan 'milli hayat'ın gerekleri doğrultusunda eğitmeye ve şekillendirmeye aday olduğu ölçüde Türkiye'deki baskıcı iktidar rejimini desteklemiştir. Paradoksal olarak da nüfusun büyük bir kesimini sessizleştirmiştir. Bu nedenle 'milletin sesi'ni temsil eden radyonun basitçe Batı'nın Ötekisi olarak konuştuğunu söyleyemeyiz....Türkiye'deki milli iktidar rejimi kendini Garbiyatçılık söylemi ve fantazisiyle tahkim ederken sürekli olarak Batı ile Doğu arasındaki ayrıma gönderme yapmış, böylelikle bu ayrımı yeniden ve yeniden kurgulamıştır", Bkz., Ahıska, *age.*, s. 309.

yarattığı sancuları, korkuları, endişeleriyle birlikte devam eden modernleşme çabalarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

- BCA, 030.10.129.929.1.
 BCA, 030.10.129.929.17.
 BCA, 490.01.3.13.15.
 BCA, 490.01.3.14.4.
 BCA, 030.10.24.138.16.
 BCA, 030.10.129.929.9
 BCA, 030.01.106.664.1.
 BCA, 030.01.17.98.30.
 BCA, 490.01.1391.619.2.
 BCA, 490.01.1039.997.1.
 BCA, 051.V.33.4.31.43.
 BCA, 051.V.33.4.33.23.
 BCA, 030.01.102.630.7.
 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, C: I, 1.11.1934.
 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, C: I, 1.11.1935.

Kitap ve Makaleler

- AHISKA Meltem (2005) *Radyonun Sibirli Kapısı Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis Yayınları, İstanbul.
 ALEMDAR Korkmaz - KAYA Raşit (1993). *Radyo- Televizyonda Yeni Düzen Dünya Deneyi ve Türkiye'deki Ayrılar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
 Anadolu'muzun Kıyafetlerine Dair, *Radyo*, Cilt I, Sayı 2, 15 Sonkanun 1942.
 ATAY Falih Rıfkı (1942) Güzel Türkçemiz Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3 (15 Şubat).
 Başlarken, *Radyo*, Cilt I, Sayı 1, 15 Birincikanun 1941.
 BELGE Burhan (1942) Radyo ve Gazete, *Radyo*, Cilt I, Sayı 4 (15 Mart).
 BENDERLİ Vecdi (1953) Radyo Neşriyatını Beğenmiyoruz, *Radyonun Sesi*, Sayı 9 (25 Nisan).
 1935 Senesine Bir Bakış, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 1, 11 İkincikanun 1936.
 Breslau Radyosunda Ulvi Cemal ve Cemal Reşidin Eserleri, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 13, 4 Nisan 1936.
 ÇINARLI Mehmet (1977) Musikimiz ve TRT, *Hisar Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 160 (Nisan).
 Eğlence Yerlerinin İflâsına Doğru!, *Radyo Haftası*, Cilt I, Sayı 8, 15 Temmuz 1950.
 Evin Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
 Geçen Hafta Nelerden Hoşlanmadık, *Radyo Haftası*, Cilt I, Sayı 8, 15 Temmuz 1950.
 Harp ve Radyo, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.

- HİCRİ S. Sezen (1945) Radyo Konuşmaları, *İleri Yurt Aylık Kültür Dergisi*, Cilt I, Sayı 5-6 (Ağustos-Eylül).
- İzmir Radyosu ve Türkiye’de Televizyon, *Radyo Haftası*, Cilt I, Sayı 8, 15 Temmuz 1950.
- KAM Ruşen Ferit (1941) Mehterler, *Radyo*, Cilt I, Sayı 1 (15 Birincikanun).
- KAM Ruşen Ferit (1942). Mehterlere Dair, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3 (15 Şubat).
- Kitap Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- Konservatuvar Tiyatro Mektebi, *Radyo*, Cilt I, Sayı 1, 15 Birincikanun 1941.
- KÖSEMİHAL Mahmut R. (1942) Opera, *Radyo*, Cilt I, Sayı 4 (15 Mart).
- KURUOĞLU Huriye (2006) *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*, Nobel Yayın, Ankara.
- Mektep Neşriyatı, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- Meşhur Bestekârlar, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 13, 4 Nisan 1936.
- MÜNİR Hikmet (1953) Radyonun Sesi Üzerine, *Radyonun Sesi*, Sayı 1 (28 Şubat).
- Müzik Hareketleri, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- NADİ Yunus (1936) Memleketi Genel İlerleyiş Yolunda Yürütecek Vasıta: Kuvvetli Bir Radyo, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 3 (25 İkincikanun).
- Öğretilen Marş ve Türkülerden, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- ÖKTEM İmran (1942) Aile Hayatında Kaynanalara Düşen Vazifeler, *Radyo*, Cilt I, Sayı 8 (15 Temmuz).
- P. A. (1936) Modern Türkiye ve Radyo, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 1 (11 İkincikanun).
- PELİSTER Habil Âdem (1936) Üniversiteden Naklen Radyo ile Neşredilen Recep Peker’in İnkılâp Dersleri, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 13 (4 Nisan).
- Radyo Programı, *Radyo Programı*, Yıl 1, No 12, 28 Mart 1936.
- Radyoda Çocuk Kulübü, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- Radyoda Yabancı Dillerle Yaptığımız Neşriyat, *Radyo*, Cilt I, Sayı 4, 15 Mart 1942.
- Radyomuzda Çocuk Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 1, 15 Birincikanun 1941.
- Radyomuzda Halk Musiki Çalışmaları, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- Rauf Yekta, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- SARPER Selim (1942) Ankara Radyosu Milletın Emrinde, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3 (15 Şubat).
- SOM Can (2008) *Parazitli Demokrasi Demokrat Parti’nin Radyo Davası*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Şiir Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.
- TUNCEL Bedrettin (1942) Mizah ve Nasrettin Hoca, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3 (15 Şubat).
- TÖR Vedat Nedim (1942) Radyonun Büyüsü, *Radyo*, Cilt I, Sayı 4 (15 Mart).
- TÖZEM Kemal (1941) Radyofonik Tiyatro, *Radyo*, Cilt I, Sayı 1 (15 Birincikanun).
- Ziraat Takvimi Saati, *Radyo*, Cilt I, Sayı 3, 15 Şubat 1942.

EK : CHP Tarafından Halkevleri'nin 1936 Yılında Ankara Radyosu'nda Sunmaları Bildirilen Taslak Program:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
Ankara: 7 Aralık 1945

5
83568

Halkevi Başkanlığına

YAZILDI

Ünitedeki yıl içinde Ankara Radyosunda ara-
da bir Halkevi geceleri tertiplenmeyi düşünmekteyiz. Ge-
çen yıllarda gecesi yapılmış olan Halkevleri ancak
gelecek yıllarda tekrar sıraya konabilecektir. 1946
yılında sizin de bir sanat ve folklor gecesi tertip-
lemenizi uygun görüyoruz. Bu gecelerin umulan alaka-
yı uyandırması, istenen halk ve sanat değerlerini be-
lirtebilmesi, bağlı listede gösterilen hususlarda bül-
genize ait kısımlar üzerinde dikkatle durmanız, ha-
zırlamanız ve merkezden gönderilecek arkadaşlarla iş-
birliği ederek size ayrılacak yarım saatlik zamanı
güzelce doldurabilmeniz mümkün olacaktır. Bağlı liste-
yi iyice inceleyip program tasarınızı şimdiden yapı-
rak bize göndermenizi rica ederiz. İki ay içinde bu
hususla dair kârdıraç bir cevap veremiyen Halkevi
listeden çıkarılacaktır. Başarılar diler, gülelerinden
Üperim.

Gönderilen Halkevleri:

- 1 - Maltıya
- 2 - Zonguldak
- 3 - Tekat
- 4 - Adana - Mersin
- 5 - Antalya
- 6 - Gaziantep
- 7 - Tunceli - Elazığ
- 8 - Çoruh - Artvin
- 9 - Muğla
- 10 - Sivas
- 11 - Edirne
- 12 - Trabzon

C.H.P. Genel İdare
Kurulu Üyesinden
Konya Milletvekili

Sedad Çamralı

3

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

I- Evlenme Adetleri

- a) Kız isteme
- b) Nişan
- c) Düğün
- d) Kına

Burada gösterilen her kısmın mevzularile birlikte Türki ve mahalli adetlere göre sırasile oyunlarının tamam şekilleri

Esnaf teşkilâtı adetleri

II- Sanata giriş

- a) Çıraklık
- b) Kalfalık
- c) Ustalık

Bir Halk Sanatkarı veya iş sahiplerinin geçirmiş olduğu derece ve safhaların adet hükmündeki mevzuları: (toplantılar)

III- a) davet tarzı

- b) Oturma
- c) Sohbet başlama
- d) Türküler
- e) Oyunlar muzikli, müziksiz muhtelif.
- f) Daşılma

İçtimai ve terbiye bakımından çok değeri olan bu tarafımızın mevzularile birlikte temsili bir şekle koymak üzere ata sözleri, bilmeceler, fıkralar, hikâyeler tekerlemeler yerine göre yerleştirmek..

Adet üzere bayramlar

- IV- a) Bahar bayramları
- b) Çiftçi "
- c) Ağaç dikme ve tabiat bayramı
- d) Mevsim törenleri

Tabiate karşı

Halkın duygusunu belirten bu törenlerdeki eğlenceler de adet üzere ~~yenide~~ yapılan oyunlar, Rakslar, Terennimlerin mevzularile birlikte tatbik şekli.

Aşık Meselesi

- V- a) Karşılama
- b) Duruşma
- c) Ölçüşme (İmtihan, boy ölçme, üstünlük olma)
- d) Tartışma

Aşık, Halk Şairi Hayatının yaşama hususiyetlerine göre adetlerini belirtmek üzere temeli bir şekilde mevzularile birlikte terennum tarzları.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-2- DEVLET KÜLTÜR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 1- Harplere ve Kahramanlık üzerine musikili hikâyeler
- 2- Aşk,sevdaya dair musikili hikâyeler
- 3- Tarihi vakalara dair "
- 4- Halk içindeki tipleri canlandıran musikili "
- 5- Hayvanatı taklitten

- 6- Taklitli masallar
- 7- Hayvanlara dair masallar
- 8- Efsaneler(umumi

Aşık meclisindeki terennüm tarzları.

- 1- Medhiye(güzelleme)
- 2- Destan
- 3- Divan
- 4- Koşma
- 5- Müstezat
- 6- Semai
- 7- Kaleri: gibi muhtelif tarzda söylenen türkü tipleri.

VI- Musikili Halk temsilleri

- a) Mevzulu oyunlar
- b) " taklitli oyunlar(aynı zamanda hayvanat kılığına girerek oynanan oyunlar)
- c) Kuklalar.

Pehlivanlığa dair adetler

- VII- a)Büyük pehlivanların hayatları
- b)Nasıl yetiştikleri
- c)Yaptıkları büyük güreşlere ait hikâyeler,Bunlar hakkında övmeler
- d)Temsili şekilde adet üzere güreşler.

Bu kısımda çok mühim spor hikâyeleri ve Davul ,zurna ile çalınan Karakteristik Havalar vardır.

- 1- Pehlivan güreş havaları
- 2- Yiğitleme, Kocaklama
- 3- Cengi Harbi
- 4- Kapaştırma
- 5- Saldırışma
- 6- Övme
- gibi çok kıymetli örnekler

Halk musikisinin önemli taraflarından biri olan Şehir,Kasaba,köy ağız ile mahalli tarzlara göre söylenen , türkü tiplerinden

- 1- Maya
- 2- Hoyrat
- 3- Teçnis
- 4- Müstezat
- 5- Elezber
- 6- Kayabaşı
- 7- Kesik

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-3-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 8- Divan
9- Konuşma } Adetlere göre bu iki tip Bilhassa kadınlar
10- Mani } arasında.
11- Bayatı
12- Nevruz
13- nevilər

Yukarıda olduğu gibi nevilər.

Vilâyet hududu içinde Kaza, Nahiye, Köylerde bulunan Aşiretler-
deki adet ve gelenekler.

- IX- a) Tabiat Bayramları
b) Panayırılar
c) Pazarlar
d) Mevsim törenleri
a) Doğum
b) Evlenme
c) Ölüm

Aşiretlerde

Bu adetlerin Şehirden farklı olan tarafları vardır. Bunları
belirtmek veya önemine göre tesbiti hususu için merkeze Haber vermek
faydalı olur.

- a) Bozlak
b) Ağıt
c) Dağ havaları
a) dağ övmeleri

Sahil bölgelerimizdeki Hususiye tler

- I- a) Gemi yapımı
b) Gemicilik
d) Balıkçılık

- 1) Gemicilik Hikâyeleri
2- " türküler
3- Deniz efsaneleri
4- Menkibeler
5- Korsan türküler

Burada da bölge hususiye tlerine göre adetler ve gelenekler
vardır ki, hayat ve iklim şartlarını belirten Türküler, oyunlar önemli
sayılırlar.

Oyunlar ve havalar

Her bölgenin kendi hususiyetini belirten mahalli, muzik ve
hareket oyunları.

- XI- I- Zeybek
2- Halay
3- Bar
4- Heran

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-4-

- a) Günlük hayatı tasvir eden oyunlar
- b) Efsaneleri Kahramanlık oyunları
- c) Bölge hususiyetine göre san'atı hareket taklidi yaparak oynanan oyunlar.
- d) Hayvanatı taklid eden oyunlar
- e) Harp oyunları
- f) Karşılamalar
- g) Taklidi oyunlar
- h) Esnaf taklidi oyunları

Bilhassa Kadın ve Erkek beraber oyunları, Genel bakımından burada Türkü nevilerinden toplu hit listeyide bildiririz.

XII. I- Mersiye, Ağıtlar

- 2- Düğünlerin ve safhasına ait türküler
- 3- Merasim türküleri
- 4- Kahramanlık türküleri
- 5- Cinayetleri tasvir eden türküler
- 6- Aşk türküleri
- 7- Askerlik ve Harp Türküleri
- 8- Hasretlik ve ayrılık türküleri
- 9- Maceraları canlandıran türküler
- 10- Günlük hayatı tasvir eden türküler
- 11- Aylara dair türküler
- 12- Hayvanata dair Türküler
- 13- Çiçeklik Türküleri (Ziraate dair)
- 14- İktisadi taraflı ifade eden türküler
- 15- Kuşlara dair Türküler
- 16- Yıldızlara dair Türküler
- 17- Irmaklar, Çaylar, pınarlara dair Türküler
- 18- İçtimai Teşkillerde söylenen türküler
- 19- Mevsimlere dair türküler

- a) İlk bahar
- b) Yaz
- c) Sonbahar
- d) Kış

- 20- Mizahi Türküler
- 21- Dağlara dair Türküler
- 22- Çoban Türküleri
- 23- Çiçeklere ve ağaçlara dair türküler
- 24- Eskiya türküleri
- 25- Muhit ve memleketi mücheden türküler
- 26- Güzel övme türküleri
- 27- Yiğitliği övme türküleri
- 28- Küçük vakaları canlandıran türküler
- 29- Mevsimlere dair adetlerde söylenen türküler
- 30- Avcılık türküleri
- 31- Denizlere, göllere dair türküler
- 32- Balıkçılık Türküleri

Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri

Ayten SEZER ARIĞ

Hacettepe Üniversitesi

SEZER ARIĞ, Ayten, Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 105-119.

İstanbul, bir kültür ve medeniyet merkezi olduğu kadar, çeşitli dinlerin bulunduğu bir dünya kentidir. Bu yönüyle şehir eski çağlardan beri misyonerlerin ilgi odağı olmuştur. Osmanlı döneminde bölgeye gelen ilk misyonerler Katoliklerdir. Bunlar daha çok Fransa ve İtalya'dan gelen misyonerlerdir. Katolik misyonerlerini, 19.yüzyılın başlarından itibaren çoğunluğu Amerikalılardan oluşan Protestan misyonerleri takip etmiştir. Başlangıçta dini gayelerle gelen misyonerler zamanla dini kurumların yanında eğitim ve kültür teşkilatlarını da açarak kendi mezheplerine insan kazandırmaya çalışmışlardır. Bazıları halen İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmekte olan bu kurumların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan zaman diliminde çok sayıda öğrenci yetiştirdikleri görülür. Yenidünya düzeni kapsamında 2000'li yıllardan itibaren çeşitli Hristiyan kuruluşları tarafından gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinde de Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu çalışmada misyonerlerin İstanbul'a geliş amaçları, açtıkları okullar ve kültür kuruluşları sayılar ve örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca misyonerliğin geçmişten bugüne Türk eğitim ve kültür hayatına olan etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstanbul, Misyonerlik, Katolik, Protestan, Dinler arası diyalog.

SEZER ARIĞ, Ayten, From the Empire to the Republic Missionary Activities in Istanbul. CTAD, Year 8, Issue 15 (Spring 2012), 105-119.

Istanbul is not only a culture and civilization center but also a cosmopolitan world city which hosts different religions and ethnical backgrounds. On that account, Istanbul has been a focal point for different missionary societies. First missionaries to visit Istanbul during the Ottoman period were Catholics mainly from Italy and

* Bu yazı "Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul" 7.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'ne (5-10 Ekim 2009- Ankara) sunulan "Cumhuriyet Türkiye'si İstanbul'unda Misyonerlerin Eğitim ve Kültür Faaliyetleri" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

France. Protestant missionaries from the United States have followed Catholics in the 19th century. By aiming to convert people into their own belief, these missionary organizations have initially established new cultural and educational institutions. Still being active in today's Istanbul, these institutions educated numerous students during the Ottoman and Republican period. Besides, Turkey is one of the main missionary destinations during 2000's in terms of global missionary activities conducted by different societies. This study aims to bring an understanding on the arrival purpose of the missionaries, the established mission schools and cultural foundations by examining case events. In addition, the effect of these activities on Turkish educational and cultural life will be discussed.

Keywords: Istanbul, Missionary, Catholicism, Evangelism, Interreligious Dialogue

Giriş

Hristiyanlığı yaymak için çalışan kişilere ‘misyoner’, bunların Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata ‘misyon’, bu alanda gerçekleştirdikleri faaliyetlere de misyonerlik denilebilir.¹

Misyoner faaliyetlerinin görünen amacı dindir. Yani, kendi ifadeleriyle ‘dinsiz’ dünyayı Hristiyanlaştırarak, yeryüzünde güçlü bir Hristiyan topluluğu oluşturmaktır. Görünen bu dinî gayelerinin yanında, misyonerliğin zamanla siyasi, ekonomik, sosyal ve idari pek çok amacı da bünyesinde taşıdığı görülmektedir. Özellikle sömürgecilik çağı ile beraber bağlı bulundukları ülkelerin emperyalist politikalarına hizmette bulunmaları göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Kendilerini kiliseye adayan ve İncil’in hizmetkârı olarak gören misyonerler, amaçlarına ulaşabilmek için her yolu ve metodu denemekten kaçınmamışlardır. Onlardan istenen gidecekleri ülkenin dilini, dinini ve kültürlerini öğrenip inceleyerek eksiklikleri belirlemek ve ona göre hareket etmektir. Bu yüzden misyoner bazen bir doktor, bazen bir öğretmen, bazen de bir barış gönüllüsü veya din adamı olarak faaliyetini sürdüren bir insandır.

Misyonerler kendi din, dil ve kültürlerini yayabilmek için okul, matbaa ve hastane gibi kurumlar açma; kitap, gazete, dergi ve broşür gibi yayınlar yapma; İncil’i tanıtıcı kurslar açma; radyo televizyon gibi yayın araçlarında programlar düzenleme; seminer, konferans vb toplantılar tertip etme; izci teşkilatları

¹ Misyonerlik tarihi ve misyonerlerin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, “Misyonerlerin Faaliyeti”, *Yeni Sabah Gazetesi*, 11-12 Kanunusani (Ocak) 1939; E. Kırşchirlioglu, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul 1963; Enver Baytan, *Hristiyan Misyonerleri Nasıl Çalışıyor*, İstanbul 1965; Samiha Ayverdi, *Misyonerlik Karşısında Türkiye*, İstanbul 1969; Yusuf Uralgiray (Mütercim), *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 1977; İmamuddin Halil, *Afrika Dramı, Sömürgecilik, Misyonerlik, Siyonizm*, Çev: Mehmet Keskin, İstanbul 1985.

oluşturma ve çeşitli sportif faaliyetlerle etkili olma gibi yolları denemişlerdir. Kısacası, bütün bunlar amaca ulaşmak için kullanılan önemli araçlar arasında her zaman yerini almıştır. ² Bu çalışmada misyonerlerin geçmişten bugüne İstanbul'daki faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Döneminde Misyoner Faaliyetleri

Çok dinli ve çok etnik yapılı olan Osmanlı Devleti misyoner faaliyetleri için uygun bir zemine sahipti. Azınlıklara tanınan geniş haklar ile yabancılara verilen kapitülasyonlar da bu tür faaliyetler için uygun fırsatlar olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'a ilk gelen misyonerler Katoliklerdir. Bu şehirdeki yabancılardan ve azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere 16. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye gelen Fransız Katolik misyonerleri dinî kurumlar ile bu kurumların yanında okullarını kurmuşlardır.³ 1892'de İstanbul'daki Latin Katolik rahipleri 306, rahibeleri ise 354 kuruma sahiptiler.⁴ Cizvitlerle başlayan misyonerlik faaliyetleri, Katolikliğin diğerk tarikatları olan Dominiken, Kapuçin ve Frerler rahip ve rahibelerinin de İstanbul'a gelmesiyle devam etmiştir. Bunlar çoğunlukla kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullarını açmışlardır. 1914'e gelindiğinde Osmanlı topraklarında 59.414 öğrencinin öğrenim gördüğü bu okulların sayısının 500'e ulaştığı görülür.

İstanbul'da faaliyet gösteren diğerk Katolik misyonerler İtalyanlardır. İtalyanlara ait misyonerlik faaliyetleri Hatay, Beyrut, Selanik, Bingazi, Derne, Humus ve Trablusgarp gibi yerlerde yoğunlaşmış olup, diğerk misyonerler gibi bunlar da eğitim ve öğretim faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.

İstanbul'a gelen bir diğerk misyoner grubu Protestanlardır. Bunların çalışmaları 19.yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşmıştır. İlk gelen Protestan misyonerler Amerikalılardır ve okullarının büyük kısmı 1810'da Boston'da kurulan ve Türkçe adı *Amerikan Bord* olarak anılan *the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)* isimli teşkilat tarafından açılmıştır.⁵

² Bu konudaki bilgiler Aytan Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Kültür Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Ekim 1999, s. 171'den alınmıştır.

³ Bir görüşe göre Katolik mezhebinin çeşitli tarikatlarına mensup rahiplerin 13.yüzyılın başından itibaren Haçlı seferleriyle birlikte İstanbul'a geldikleri sanılmaktadır. Bkz. Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Cilt I, İstanbul 1952, s. 17.

⁴ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 182.

⁵ Amerikan Bord'un Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanması, Anadolu'daki önemli yerleşim birimlerinde faaliyete geçirdiği misyoner hastaneleri üzerinden gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri ve Osmanlı yetkililerinin örgüt karşısındaki tutumu için bkz. İdris Yücel, *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Bunlar İzmir ve İstanbul gibi kıyı şehirlerinden başlayarak zamanla iç bölgelere doğru yayılmışlardır. Zira onlardan istenen görev "...Bu mukaddes ve vaad edilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınmasını sağlamak" olduğundan bu konuda gerekli olan bütün çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Önceleri Yahudi ve Müslümanlar hedef kitle olarak alınmış ancak, etkili olamayacağını anlayan misyonerler daha çok Yahudi ve Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. İstanbul'da 1846'da Protestan Kilisesinin kurulması üzerine şehir, misyonerlerin serbestçe hareket edebildikleri bir merkez haline gelmiştir.⁶ Amerikan Bord misyonerleri Osmanlı topraklarını Avrupa, Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye olmak üzere dört misyon bölgesine ayırmışlardı. Bu bölgelerden Batı Türkiye Misyonunun merkezi İstanbul olup İzmit, Bursa, Merzifon ve Kayseri ile Trabzon yörelerini içine almaktaydı. En önemli Protestan kolejleri de İstanbul'da açılmıştır. Bunlar arasında 1863'te Cyrus Hamlin isimli bir misyonerin açtığı Robert Kolej anılmaya değerdir. Kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden oluşan bu Kolej'de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi, Kolej'in çok yönlü amaçlarını ortaya koyması açısından önemli bir husustur.

Ortodokslar ile Müslümanlar ve Museviler arasında yeteri kadar etkili olamayan Protestan misyonerleri Ermenilere yönelmişler ve onların Protestanlaştırılması için ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi İstanbul'da okullar açmışlar, ev toplantıları düzenlemişler ve kurdukları matbaalarda.⁷ bastıkları çok sayıda dinî eser ile propaganda yapmışlardır. 19. yüzyıl İstanbul'unda yarısı kadın olan toplam yüz misyoner çalışmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nde Protestanlaştırma faaliyetlerini sürdüren bir diğer ülke İngiltere'dir. Ortadoğu ve Anadolu'ya yönelik olarak çalışan İngiliz misyonerler 19. yüzyıldan itibaren Mezopotamya ve Ege yöresinde yoğun olarak İstanbul, Antalya, Harput, Ankara, İzmir, Erzurum, Bursa, Antep gibi şehirlerde okul açmışlardır⁹. *World Missions*'un 1914 yılına ait istatistiklerine göre İngiliz

⁶ Yusuf Uralgiray, (Mütercim), *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 1977, s. 25.

⁷ 1853'te İzmir'den İstanbul'a nakledilen matbaada özellikle İncil gibi dini yayınlar ile açılan okullarda okutulan ders kitapları Osmanlı topraklarında yaşayan cemaatlerin dillerine çevrilerek yayınlanmıştır. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", *Murat Sarca Armağanı*, İstanbul 1988, Ayrı Bası, s. 267-285.

⁸ Konstantia P., Kirkira, "19.Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri", *19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, Editör: Pinelopi Stathis, Çeviren:F.ve S.Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları Sempozyum, İstanbul 1999, s. 67.

⁹ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:3,s.653, Erol Kırşehirlioğlu, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul 1963,s. 27,30; Nahit Dinçer, *Türkiye'de Özel Okullar*, İstanbul 1978, s. 70.

misyoner cemiyetlerinin Osmanlı Devleti'nde 178 okulu ve 12. 800 öğrencisi vardı.

İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonerlik faaliyetleri kadar yaygın olmamakla beraber Alman misyonerler de Osmanlı ülkesine gelmişler ve Kudüs, Beyrut ve İzmir'in yanı sıra İstanbul'da da okullar açmışlardır.¹⁰

Osmanlı döneminde İstanbul'a gelen bir diğer misyoner grubu Mormonlardır. Amerika'da ortaya çıkan Mormonluk mezhebini temsilen misyonerler ilk defa 1840'larda Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Ancak aktif misyonerlik faaliyetlerine, 1884 yılında kilise merkezinin İstanbul'a yapmış olduğu görevlendirme ile başlamışlardır. İmparatorlukta ilk Mormon misyonerin Joseph Spori olduğu bilinmektedir. Bunlar devlet idaresi ile resmî bağlantılarını kurmalarının ardından, dil öğrenmek, dinsel yayınları çevirtmek, yayınlamak ve dağıtmakla çalışmalarına başlamışlar ancak İstanbul'da yeterli ilgi görememişlerdir. Dolayısıyla Mormon misyonerlerinin Osmanlı topraklarında kalış süreleri oldukça kısa ve etkinlikleri de az olmuştur.¹¹

Osmanlı Devleti 19.yüzyılda yoğun ve çok yönlü bir misyoner faaliyetine sahne olmuştur. Ülke adeta bir baştan bir başa misyonerler tarafından açılan okullarla donatılmıştır. Ayrıca hastane, matbaa ile çeşitli yardım kuruluşları vb. kurumlarla da bu faaliyetler çok yönlü olarak sürdürülmüştür.

Cumhuriyet Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri

Atatürk Dönemi (1923-1938)

Osmanlı döneminde yoğun olarak faaliyette bulunan misyonerler, bunu Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam ettirmek istediler. Ancak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Osmanlı'daki mevcut ortamı bulamadılar. Zira, tam bağımsızlık ilkesinden hareket eden yeni Türkiye Devleti, millî ve laik özellikler taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrası Millî Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanması üzerine 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmış ve yeni Türkiye Devleti'nin siyasi ve hukuki varlığı Batılı emperyalist güçler tarafından tanınmıştır. Azınlıkların ayrılması üzerine daha homojen bir yapıya sahip olan Türkiye Devleti'nde köklü inkılâp hareketlerine girişilerek 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birleştirilmiş ve ülkedeki bütün okullar Millî Eğitim

¹⁰ Osmanlı dönemindeki misyonerlik faaliyetleri için bkz. Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri" *OSMANLI*, C.2, Ankara 1999, s. 182-192.

¹¹ Mormonların faaliyetleri için bkz. Seçil Karal Akgün, "Osmanlı İmparatorluğunda Mormon Misyonerler", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Ankara 4-8 Ekim 1999*, III. Cilt, II. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s.886-887; Melek Çolak, "Osmanlı İmparatorluğunda Mormonlar", *Tarih ve Toplum*, Sayı 210, C.35, Haziran 2001, 23-27.

Bakanlığı'na (MEB) bağlanmıştır. Medreselerin de kapatıldığı bu dönemde eğitim ve öğretimde millilik ve laiklik esasları benimsenmiştir. Buna bağlı olarak MEB bünyesinde özel öğretim kurumları olarak çalışmalarını sürdüren yabancı okulların denetim ve kontrollerini sağlamak ve dinî propaganda yapmalarına engel olmak için yeni düzenlemeler getirilmiştir. Getirilen düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir: Binalarını onaramamaları, genişletememeleri, yeniden okul açamamaları gibi kısıtlamaların yanında, kitap ve programları ile yönetici ve öğretmenlerinin MEB tarafından denetlenmesi bu dönemdeki ciddi uygulamalar arasındadır. Ayrıca millî kültürün korunması gayesiyle Türkçe'nin, Türk tarih ve coğrafyası ile yurt bilgisi derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması mecburiyetinin getirilmesi; Türk öğretmenlerin MEB tarafından atanması; yabancı müdür yanında bir Türk müdür yardımcısının bulunması zorunluluğu dikkate değer düzenlemelerdir. Yine, 1931'de çıkarılan bir kanunla, ilkökul çağına gelmiş Türk çocuklarının sadece Türk okullarına gitmeleri sağlanmış olup, böylece onların erken yaşlarda yabancı kültürlerin tesirlerinden kurtarılmasına çalışılmıştır.

Bu dönemde Türk Hükümeti'nin yabancı okullar konusundaki tavizsiz tavırlarından dolayı, misyonerlerin faaliyetlerini devam ettirebilmek için taktik değiştirme yoluna gittikleri görülür. Yeni dönemde takip edecekleri eğitimin adını 'ahlaki eğitim' olarak nitelendirip, 'isimsiz Hristiyanlık' (unnamed christianity) parolası altında gizliden din propagandası yapmaya devam edecekleri doğrultusunda karar alırlar. Bu konuda Amerikan Bord'un 1924 tarihli bir raporunda şöyle denilmektedir. "Hristiyan öğretmenler... Hristiyan düşünce ve yaşam temelinde yatan prensipleri öğrencilere aktaracaklar, böylece misyonerlik Türk öğrencilerinin hayatına Hristiyan karakterini sokma fırsatına kavuşacaktır..."¹²

Misyonerler bu amaçlarını aile, aile hayatı, meslek duygusu, insan haklarına saygı sorumluluk, boş zamanları değerlendirme gibi konular üzerinde durarak gerçekleştirmeye çalışırlar. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında misyoner okullarındaki bu tip faaliyetlere dikkat çeken haberlere, gerek dönemin basınında gerekse misyonerlere ait kaynaklarda rastlamak mümkündür. Yine bu dönemde misyonerlerin takip etmeleri gereken taktikler konusunda James E. Dittles isimli misyoner şu tekliflerde bulunur: 1. Hristiyanlığın doğrudan doğruya bildirilmesi, 2. Açıkta dini iştirakin sağlanması... 3. Zımni dini öğretim. Burada, faaliyetlerin dinî olduğunu belli edilmeden Hristiyanlık tebliğinin daha çok ilim, çocuk bakımı yahut siyaset gibi "laik" şartlar altında yapılması istenir. Ayrıca, Türklerin arasına katılarak insani hareketlerle halkın sempatisinin kazanılması ve dinî telkinlerde bulunulması tavsiye edilmektedir. Bir diğer yol

¹² Roger R. Trask, *The United States Response To Turkish Nationalism and Reform 1914-1939* Minneapolis 1971, s. 151

ise, zımni yani dolaylı yollardan dinî öğretim tekniğinin uygulanmasıdır. Aynı yazıda bu son taktiğin Cumhuriyetin ilanından itibaren son otuz yılda takip edilen bir metot olduğu vurgulanmaktadır.¹³

Getirilen denetim ve kısıtlamalar sonucunda bu dönemde İstanbul'da faaliyetine devam eden yabancı okullardan Fransızlara ait St. Joseph, St. Michel, St. Benoit ve Notre Dame de Sion gibi ilk ve ortaöğretim seviyesindeki okullar ki 1927-32 tarihleri arasında ilkokul seviyesinde 16, ortaokul ve lise seviyesinde 6 Fransız okulu ile Amerikan Bord'a ait Üsküdar Amerikan Kız Koleji ile Gedikpaşa Karma Okulu, Bord'a bağı olmayan Robert Kolej ile Arnavutköy Kız Koleji dâhil dört Amerikan okulu faaliyetlerini sürdürmüştür. Çoğunluğu ilkokul seviyesinde olan ve sayıları 1932-33'te ilkokul seviyesinde 8, biri ortaokul biri lise olmak üzere toplam 2 orta öğretim düzeyinde İtalyan okulu; İngilizlere, Almanlara ve Avusturyalılara ait ikişer okul faaliyetine devam eden okullar arasındadır¹⁴. Daha önce binlerle ifade edilen yabancı misyoner okullarının sayısı Cumhuriyet'in ilânı sonrası onlara kadar inmiştir.

Amerikan Bord, İstanbul'daki çalışmalarını *Bible House* olarak adlandırılan merkez aracılığıyla sürdürmüştür. Bible House'nin Kitab-ı Mukaddes dağıtmak ve Protestanları aydınlatmak şeklinde yansıtılan faaliyetleri ve diğer teşkilatlarla ilişkisi 1930'lu yıllarda dikkat çekmiştir. Bu yıllarda Amerikan Hükümeti tarafından desteklenen bu kurumun misyoner ocağı olduğu ve Türk Hükümeti'nin laiklik politikasından yararlanarak yeni Türk nesline propagandaya giriştiğı doğrultusunda Emniyete yansıyan bilgilere rastlanmaktadır. Gerek bu kurumun gerekse kısa adı YMCA olan Genç Hristiyan Erkekler Cemiyeti'nin faaliyetlerinin misyonerlik yönünün engellenmesi istenmiştir.¹⁵ Emniyetin bir yazısında "Genç Hristiyanlar Cemiyetinin, bankacılık ve ticaret dersleri vermek, lisan öğretmek gibi yararlı yardımlar göstererek devamını temin ettiği gençleri eğlenceli spor aktiviteleri ile kendisine bağladıktan sonra daimi üye olarak kayıt ettiği, ekseri gençlere dinî bir takım propagandalarla Hristiyanlık telkinine çalıştığı anlaşılmıştır." denildikten sonra manen ve maddeten Amerika'ya bağı bu cemiyetin İstanbul'da bir şube daha açmak suretiyle faaliyetine devam ettiği ancak kontrol altına alındığı ifade edilmiştir.¹⁶

¹³ James E. Dittles, "The Christian Mission and Turkish Islam", *The Muslim World*, Nisan 1955, No: 2, Cilt XLV, s. 134-144.

¹⁴ Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara 1999, s. 55-113.

¹⁵ Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM Arşivi) 7.31931 tarihli. Emniyetin yazısı Dosya No:13251-1/2.

¹⁶ EGM Arşivi, 23.2.1933 tarihli İçişleri Bakanlığı'nın İstanbul Valiliği'ne yazdığı Genç Hristiyanlar Cemiyetine dair yazısı. Misyonerlik Dosyası Dosya No: 13251-1/2.

Osmanlı dönemindeki faaliyetlerini Atatürk döneminde açıkça sürdürmeyeceklerini anlayan misyonerlerin sınırlı sayıda da olsa, İstanbul'da bulunan eğitim ve öğretim kurumları ile çalışmalarını kendi ifadeleriyle "İsimli Hristiyanlık" adı altında sürdürdükleri görülmektedir.

1960'dan Günümüze Kadar Olan Dönem

Cumhuriyetin ilk yıllarında denetim altına alınan misyonerlik faaliyetleri 1960'lı yıllara kadar bir durgunluk dönemine girmiştir. 1961'den sonraki yıllarda yeniden canlanmış, bilhassa 1980'li yıllarda çok sayıda Protestan Hristiyan Türkiye'ye gelerek, dinlerini yaymaya başlamışlardır. 19. yüzyılda açılan ve Cumhuriyet döneminde kapatılmış olan Amerikan Protestan misyonerliğine bağlı eğitim müesseselerinin bir kısmı Sağlık ve Eğitim (SEV) Vakfı tarafından yeniden açılmıştır¹⁷. Patrick Johnstone tarafından hazırlanmış olan *Operation World* isimli esere göre, Türkiye'de başta Foreign Protestants ve Minority Indig. Groups olmak üzere, bilhassa dört Protestan kilisesi faaliyet göstermektedir. Bu kiliselerin toplam dört ayrı teşkilata bağlı 53 cemaat halinde 4.970 üyesi ve 12.564 kayıtsız sempatizanı vardır. Bunların yansısı, Ankara ve İstanbul'da TEE (*Theological Education by Extension*) programları ve yine İstanbul'da bir İncil okulu başlatılmıştır. Yeni Protestan kiliseleri açılmaktadır.¹⁸

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'ye gelmeye başlayan misyonerler ve açtıkları kurumlar bu yıllarda Türk basınında yer alan bazı haberlerle de gündeme gelmiştir. Bir habere göre Birleşmiş Kiliseler ve Dünya Misyonerlerinin İstanbul'daki merkezleri olan "Bible House" (İncil Evi) tarafından yayınlanan bir broşürde Hristiyanlığı Yakın Doğu'da ve özellikle Türkiye'de yaymak isteyen Misyon Teşkilatı'nın Tarsus, Üsküdar ve İzmir'deki Amerikan Kolejlerinin isimlerinden bahsedilerek, anılan eğitim kurumlarının gayelerine uygun hizmetlerinden dolayı kiliselerin yapmış olduğu sınırsız maddi yardımlardan bahsedilmiştir. Aynı broşürde devamla, son kırk yıldır misyon üyelerinin özellikle Türkiye'de Hristiyanlığı sistematik bir şekilde aşlamakta başarılı oldukları, dolayısıyla bu gaye için grup halinde çalışan öğretmen, doktor, hastabakıcı vs. misyonerlerin Dünya Kiliselerinden devamlı maddi yardım gördüğü ve amaçlarına erişmek için her türlü yola başvurdıkları ifade ediliyordu. Ayrıca Türkiye'deki okullara son bir yıl içinde yüz yirmi misyonerin sokulmuş olması 'teşkilatın büyük başarısı' olarak belirtilmiş ve üyeler bu konudaki başarılarından dolayı tebrik edilmiştir. Bible House 1966 yılındaki gizli çalışmalarını Ankara'ya nakleder ve Birleşmiş Kiliseler buraya otuz misyoner daha gönderir. Daha önce 92 milyon lira olan yıllık tahsisat 1966'da 130 milyona çıkarılır. Aynı yıllarda Hristiyan misyoner örgütünün İstanbul'daki okul ve

¹⁷ Ömer Turan, "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri" (4 Mart 2005) <http://www.turksam.org/tr/a238.html> 2. (Erişim tarihi: 14 Eylül 2009).

¹⁸ Aynı yer.

hastanelerinde görevli öğretmen, doktor ve hastabakıcı sayısı 288 olarak verilirken, Kiliseler Birliği'nin Bible House'a 50 milyon Türk Lirası ek yardımda bulunulacağı da belirtilmiştir.¹⁹

Türkiye'de ve dünyada meydana gelen iç ve dış gelişmelerin etkisiyle 1960'lı yıllarda Türkiye'ye gelmeye başlayan misyonerlerin çalışmaları 1980'li yıllarda Anayasa'dan dinî faaliyetleri yasaklayan 163. maddenin kaldırılmasının da etkisiyle başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin diğer bölgelerinde hız kazanmıştır. Bu dönem hakkında gerek Emniyet raporları gerekse internet kaynaklarından önemli bilgiler edinilmektedir. Emniyet raporlarına göre misyonerler daha çok üniversite öğrencilerini, kimsesiz ve yoksul aile çocukları ile dinî bilgilerden yoksun, doğal afete maruz kalmış kimseleri hedeflemişlerdir. Misyonerler açısından Türkiye Ortadoğu'nun ve Asya'nın anahtarı durumunda olmuştur. Ev, otel vb. yerlerde toplantılar yapmaları, inanç turizmi bağlamında gezi programları düzenlemeleri, çocuk köyleri kurmaları, yaz kampları açmaları, iletişim (radyo, televizyon ve internet) yoluyla propaganda yapmaları dikkat çekmiştir.

Emniyetten edinilen bilgilere göre, bu faaliyetler sonucunda gayri resmi rakamlara göre İslam dininden Hristiyanlığa ve diğer inanışlara geçen vatandaşların sayısının 10.000 civarında olduğu bunlardan 3.000'nin Yehova Şahidi, 2.000'inin Bahai, 5.000'inin Protestan olduğu tahmin edilmektedir.²⁰

Toplumsal gelişmelere paralel olarak temelde siyasi ve dünyevi amaca yönelik, genelde dış kaynaklı olarak ortaya çıkan ve kendilerini Katolik ve Protestanlar (İsa Mesih Cemaati, Mesih İnancılılar), Yehova Şahitleri, Bahailer olarak adlandıran grupların: özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Gaziantep, Bursa, İçel, Adana ve Hatay illerinde resmi olarak tanınmış ibadet yerleri dışında apartman katları, iş yeri olarak ayrılan dükkanları kiralamak ve satın almak suretiyle ibadet yeri (ev kilisesi) olarak kullandıkları, buralarda ibadet, dinî ayin, tören yaptıkları gözlenmiştir.

Misyonerlik faaliyetlerinin artmasına paralel olarak, son üç yıl içerisinde İslam dininden 185 kişinin Hristiyan dinini, 1 kişinin de Yahudi dinini seçerek din değiştirdiği Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünce tespit edilmiştir.

Türkiye genelinde, başta İstanbul, İzmir, Ankara illeri olmak üzere 47'si Protestanlara, 9'u Bahailere, 19'u Yehova Şahitlerine ait toplam 69 adet resmi olarak tanınmayan ibadet yeri bulunmaktadır.²¹

¹⁹ Rauf Tamer, "İslam Camiasındaki Hristiyan Casuslar", *Yeni İstanbul*, 22-23 Eylül 1966.

²⁰ EGM Arşivi, Misyonerlik Dosyası, Dosya No:13251-1/2

²¹ İsmail Çalışkan, "Misyonerlik Faaliyetleri Ve Bu Konudaki Yasal Uygulamalar" *Çağın Polisi Dergisi* Sayı 13-Yazılar| 04.05.2009 <http://www.caginpolicisi.com.tr/v1/misyonerlik-faaliyetleri-ve-bu-konudaki-yasal-uygulamalar-586-1.html> (Erişim tarihi:15 Eylül 2009).

MİT tarafından hazırlanan ve 24 Nisan 2001'deki Milli Güvenlik Kurulu'na sunulan raporda misyonerlerin Türkiye'deki şüphe çeken faaliyetleri şöyle sıralanmıştır:

"1998 yılından bu yana (2001'e kadar) ücretsiz dağıtılan İncil sayısı 8 milyonu aştı. İstanbul'da bazı radyo istasyonlarından Türkçe Hristiyanlık propagandası yapıyorlar. Bazı yayınevlerinin sahibi oldular. Bu yayınevleri bölücü nitelikli Türkiye haritaları yayımladıkları halde haklarında herhangi bir işlem yapılmadı. Kiliseler aracılığıyla dağıtılan yayınlar arasında bulunan 'Kapsam' adlı aylık gazete de İslamiyet aleyhinde bir yayın. Son bir yıl içinde sadece İstanbul'da 19 kilise açıldı. Üstelik bu kiliselerin açıldığı yerlerde hali hazırdaki Hristiyan cemaatlerden hiçbirinin üyesi de yaşamıyor. Emniyet Genel Müdürlüğü de, Şubat 2005'te Milli Güvenlik Kurulu'na sunulmak üzere misyonerlik faaliyetlerine ilişkin bir rapor hazırladı. Türkiye'deki "apartman altı kilise" olarak bilinen korsan kiliselerin istatistiğine yer verilen çalışmada, söz konusu kiliselerin sayısının son yıllarda hızla arttığı vurgulandı.²²

Merkezi Londra'da bulunan *2000 and Beyond Movement* isimli misyonerlik teşkilatı, internet sitesinde kendisini dünyanın Protestanlaştırılmasına adanmış bireylerin, kiliselerin, kuruluşların ve Hristiyan misyonerlerin global ağı olarak nitelendirmektedir.²³ Kuruluş, Hristiyanlığın 2000 yılı ve ötesindeki hedeflerini 30 ve 40 Kuzey enlemleri arasındaki Makedonya'dan başlayıp Doğuda Urumçi'ye kadar uzanan dikdörtgen şeklindeki bölgeyi içine alacak şekilde belirlemiştir. Hristiyanlığı yayma hedeflerinde bölgedeki anahtar şehirler olarak seçilen 100 şehir arasında İstanbul da yer almaktadır. Teşkilatın yayınladığı haritada Hristiyanlaştırılacak ülkelere sıra numarası verilmekte, ilk sırada da Türkiye ve Orta Asya bulunmaktadır. Türkler ise İslam dünyasına giriş kapısı olarak isimlendirilmektedir. Bu teşkilat dünyadaki bütün Katolik, Anglikan, Protestan, Ortodoks ve diğer misyoner teşkilatlarının faaliyetlerini koordine etmekte ve yönlendirmektedir.²⁴

Son dönemlerde misyonerlik faaliyetlerinin biçim değiştirdiği görülmektedir. Misyoner faaliyetlerinin 1965'ten sonraki dönemi "diyalog dönemi" olarak nitelendirilir. Papa 16. Benedictus Türkiye'den de bazı kişilerin katıldığı Müslüman, Musevi ve Hristiyan ile Mecusiler dâhil dünya dini liderleriyle Napoli'de bir araya geldiği dinler arası diyalog toplantısından sonra yaptığı konuşmasında "tüm insanlığın Hristiyanlaştırılmasını" istemiştir.²⁵

²² Tolga Akıner, "Misyonerlik suç değil ama nedense 'tehdit'" <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=835151&Date=22.12.2007&CategoryID=97> (Erişim tarihi:29 8 2009).

²³ <http://www.ad2000.org/index.htm> (15 Eylül 2009).

²⁴ <http://www.ad2000.org/>.

²⁵ "Misyonerlik Çağrısı", <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/dunya/adun.html> (Erişim tarihi: 27 Ekim 2007).

Bu bağlamda Türkiye’de ve Doğu Hristiyanlığının merkezi olarak tanıtılan İstanbul’da yürütülen çalışmaların siyasi hareket olduğunu ifade eden Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Aydın, yaptığı açıklamada 368 kişinin din değiştirdiğini belirtmiştir.²⁶ Bu faaliyetler kapsamında ev kiliseleri çoğunlukla İstanbul’un Hristiyanların yaşamadığı semtlerinde açılmaya başlanmıştır. Bu kiliseler şunlardır:²⁷ Avrupa yakasında *Agape Protestan Kilisesi* (1970’lerden itibaren değişik yerlerde ve kilise binalarında toplanan cemaat 2000 yılında Cerrahpaşa’daki binasında faaliyetini sürdürmüştür,²⁸ *Avcılar Protestan Kilisesi*, *Bahçelievler Presbiteryen Lütfü Kilisesi*, *Bakırköy Protestan Topluluğu*,²⁹ *Bakırköy Uyanış Kilisesi*, *Bakırköy Hayat Sözü Kilisesi*, *Beşiktaş Protestan Kilisesi*, *Bible House İmmanuel Kilisesi*, *Diri Su Kilisesi (Şişli)*, *Doğru Kaya Kilisesi*, *Fatih Protestan Kilisesi*, *Güngören Protestan Kilisesi*, *Koda Topluluğu Sarıyer*, *Mecidiyeköy İstanbul Mesih Kilisesi*, *Müjde Protestan Kilisesi*, *Nehir Kilisesi*, *Taksim İstanbul Türk Protestan Kilisesi*, *Zeytinburnu Kilisesi*. Anadolu yakasında *All Saints Moda (Presbiteryen Kilisesi)*, *Altıntepe İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı*, *Anadolu Türk Protestan Kilisesi (Moda)*, *Beytel Kilisesi*, *Kadıköy Uluslararası Topluluğu*, *Kartal Kilisesi*, *Maltepe Protestan Kilisesi*, *Taşdelen Kilisesi*, *Ümraniye Protestan Kilisesi*, *Üsküdar Son Buyruk Kilisesi*. Presbiteryen Kilisesi, 1993’te Türk Dünyası Kiliseleri Ruhani Kurulu tarafından İstanbul’da açılmıştır. Kilisenin yetkilisi Turgay Üçal isimli kişidir. Bu dönemde misyonerlerin genelde yerli Türk misyonerleri kullandığı görülür. Ayrıca Uzak Doğu’dan Koreli misyonerlerin de Protestanlığın yayılması için çalıştıkları dikkati çekmektedir.³⁰

Son yıllarda sanal alanda da yoğun bir misyonerlik faaliyetine rastlanmaktadır. Bunlardan biri *Kutsal Kitap Araştırma Merkez*’dir. Merkez, 1960’lardan itibaren Kutsal Kitabın (Tevrat, Zebur ve İncil) ve Mesih inancının doğru anlaşılması ve bilmeyenlere anlatılması için çalıştığını ifade etmektedir.³¹

15 Mart 2007’de uydudan yayına başlayan *Kanal Hayat* ise ‘Türkçe yayın yapan Hristiyan televizyonudur. Kanalda Türkiye’deki bazı kiliselerin vaizlerinin hazırladığı programlar yayınlanmaktadır. ³² İncil internetten

²⁶ “Aydın Misyoner hareket siyasidir” <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=742205&Date=28.3.2005&CategoryID=97> (Erişim Tarihi : 29 Ağustos 2009); ”Bakan Aydın’dan misyonerlik uyarısı” <http://www.cnnturk.com/2005/03/27> (Erişim Tarihi:29 Ağustos 2009).

²⁷ İstanbul’da açılan kiliseler hakkında bkz. <http://www.ipkv.org/digerkilise.htm> (Erişim tarihi:14.09.2009).

²⁸ <http://www.agapeturk.com/>

²⁹ <http://site.mynet.com/bakirkoyprotestanttoplulugu>

³⁰ Koreli misyonerlerin Türkiye’deki faaliyetleri için bkz. Ji Hyun Lee, *Türkiye’de Misyonerlik: Güney Koreli Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara 2004.

³¹ <http://www.kutsalkitap.org> (Erişim tarihi:14 Eylül 2009).

³² www.kanalhayat.com (Erişim tarihi:14 Eylül 2009).

anlatılmakta ve sohbet odaları ile dinî sorulara açıklık getirilmekte, bedava kutsal kitap gönderilmekte, bunun için bazı basın yayın organlarında ücretsiz İncil için ilânlar verilmektedir. İlanlarda verilen telefon numaraları ile sorunları olan bireyler için ayrıca *Alo Dua Hattı* adıyla bastırılan kartvizit dağıtılmaktadır.

Protestan misyoner örgütlerinin yayınevi ve radyoları ise şunlardır: *Redhouse ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi*, 1987’de kurulan *Yeni Yaşam Yayınları*, 1991’de kurulan *Müjde Yayıncılık* ve *Lütfü Yayıncılık*, 1996’da kurulmuş *Kaya Basım Yayın Dağıtım* ile *Gerçeğe Doğru* adlı dergi.

Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecinde çıkarılan demokratikleşme yasalarının sağladığı imkânlardan da yararlanan misyonerler İstanbul’da önemli toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla Fener Rum Patrikhanesi tarafından düzenlenen etkinlikler kapsamında Ortodoks kiliseleri önderleri 2008 yılının “*Aziz Pavlos Yılı*” kabul edilmesi dolayısıyla İstanbul’da toplanmıştır.³³ İnanç turizmi adı altında dini yerler için de geziler düzenlenmiştir.

Sonuç

Hristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan misyonerler bu amaçlarını çok geniş bir coğrafyaya sahip olan ve üzerinde çeşitli din, mezhep, dil ve kültürde insanların yaşadığı Osmanlı Devleti üzerinde gerçekleştirmek istemişlerdir. Bunun için eğitim ve öğretim kurumları ile matbaa, hastane ve yardım kuruluşlarını kurdular. Bütün bu faaliyetler için İstanbul, gerek Doğu Hristiyanlığının merkezi olması, gerekse çok dinli yapıya sahip olması bakımından misyonerler açısından önemliydi. Ayrıca İstanbul’un Osmanlı Devleti’nin payitahtı olması, jeostratejik ve jeopolitik bakımdan dikkate değer özellikler taşıması yönüyle de ilgi çektiği görülür.

Misyonerlerin ifadesiyle Osmanlı toprakları silahsız olarak misyonerler kanalıyla yeniden fethedilmelidir. Bunun için her türlü mücadele verilmiştir. Başta insani ve yardımsever girişimler bu çabaların görünen yüzüdür. Parasız dağıtılan dini yayınlar, karşılıksız yapılan ekonomik yardımlar ve laik görünen misyonerlerin açtığı okul ve hastaneler yabancı dil kursları ile çeşitli sportif amaçlı dernekler sempatican kazanmaya yönelik olmuştur. Osmanlı dönemindeki faaliyetleri ile azınlık milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olan misyonerlik faaliyetleri Cumhuriyet döneminde sınırlandırılmış ve denetim altına alınmıştır. Bu dönemde millî, çağdaş ve laik nitelikler taşıyan Cumhuriyet

³³ <http://www.stargazete.com//guncel/ortodoks-kiliseler-onderleri-istanbulda-135564.htm>
 “Ortodoks dünyasının liderleri İstanbul’da
 buluştu”, <http://209.85.129.132/search?q=cache:vW1giGfFiLMJ:www.tumgazeteler.com/%3Fa%3D4218281+istanbul+kiliseleri&cd=15&chl=tr&ct=clnk&gl=tr> (Erişim tarihi: 14 Eylül 2009).

yönetimi misyoner okullarının dinî propagandasına engel olacak düzenlemeler getirmiştir. Böylece Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden söz konusu kurumlar açıktan faaliyette bulunamamışlar, kural ve yönetmeliklere uymayı kabul ederek çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Ne var ki bu faaliyetlerini Türk ve Müslümanlar üzerinde örtülü olarak yapmayı hedef edinmişlerdir. Misyonerler için kişilerin din veya mezhep değiştirmelerinden ziyade onların Hristiyan yaşam biçimini benimsemeleri ve bir Hristiyan gibi düşünmeleri daha önemli olmuştur. 1923'den 1960'lı yıllara kadar süren dönem misyonerler için çok verimli olmamıştır. 1960'lardan itibaren Türkiye'ye gelen misyonerler (özellikle 1962-1970 arası Türkiye'de bulunan barış gönüllülerinin de misyonerlik yaptıkları yönünde kanaatler mevcuttur) 1980'ler ve 2000'lerden itibaren faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bu faaliyetlerin çoğu merkezi İstanbul'da bulunan yayın kuruluşları ile eğitim öğretim kurumları ve açılan kiliselerde verilen vaazlar kanalıyla sürdürülmektedir. Halihazırdaki propaganda, daha çok Hristiyanlığın üstün bir din olduğu, sevgi ve hoşgörüyü istediği ve amacının dünya barışını gerçekleştirmek olduğunu telkin etmek suretiyle yapılmaktadır.

Kaynaklar

EGM Arşivi Misyonerlik Dosyası Dosya No: 13251-1/2.

AKINER Tolga “Misyonerlik suç değil ama nedense 'tehdit’”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=835151&Date=22.12.2007&CategoryID=97> (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2009).

AKGÜN Seçil Karal (2002) “Osmanlı İmparatorluğunda Mormon Misyonerler”, *XIII. Türk Tarih Kongresi-Ankara 4-8 Ekim 1999*, Cilt III, Kısım II, Türk Tarih Kurumu, s. 886-887, Ankara.

“Aydın: Misyoner hareket siyasetidir”,

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=742205&Date=28.3.2005&CategoryID=97> (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2009).

AYVERDİ Samiha (1969) *Misyonerlik Karşısında Türkiye*, İstanbul.

”Bakan Aydın'dan misyonerlik uyarısı”, <http://www.cnnturk.com/> 2005/03/27 (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2009).

BAYTAN Enver (1965) *Hristiyan Misyonerleri Nasıl Çalışıyor*, İstanbul.

ÇALIŞKAN İsmail (2009) “Misyonerlik Faaliyetleri Ve Bu Konudaki Yasal Uygulamalar”, *Çağın Polisi Dergisi*, Sayı 13-Yazılar| 04.05.2009 <http://www.caginpolsi.com.tr/v1/misyonerlik-faaliyetleri-ve-bu-konudaki-yasal-uygulamalar-586-1.html> (Erişim tarihi: 15 Eylül 2009).

ÇOLAK Melek (2001) “Osmanlı İmparatorluğunda Mormonlar”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 210, Cilt 35, s. 23-27 (Haziran).

DİNÇER Nahit (1978) *Türkiye'de Özel Okullar*, İstanbul.

- DITTLES James E (1955) "The Christian Mission and Turkish Islam" *The Muslim World*, No:2, Cilt XLV, s. 134-144 (Nisan).
- HALİL İmamuddin (1985) *Afrika Dramı, Sömürgecilik, Misyonerlik, Siyonizm*, Çev: Mehmet Keskin, İstanbul.
- <http://www.ad2000.org/index.htm> (15 Eylül 2009)
- KARABEKİR Kazım (1939), "Misyonerlerin Faaliyeti", *Yeni Sabah Gazetesi*, 11-12 Kanunusani(Ocak).
- KIRKIRA Konstantia P. (1999) "19.Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri", 19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Editör: Pinelopi Stathis, Çeviren: F.ve S.Benlisoy, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, Sempozyum, s.65-77.
- KİRŞEHİRLİOĞLU E. (1963) *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul.
- KOCABAŞOĞLU Uygur (1988) Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, Ayrı Bası, s.267-285 (İstanbul)
- LEE Ji Hyun (2004) *Türkiye'de Misyonerlik: Güney Koreli Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- "Misyonerlik Çağrısı", <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/dunya/adun.html> (Erişim tarihi:27 Ekim 2007).
- "Ortodoks dünyasının liderleri İstanbul'da buluştu". <http://209.85.129.132/search?q=cache:vW1giGfFiLMJ:www.tumgazeteler.com/%3Fa%3D4218281+istanbul+kiliseleri&cd=15&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (14 Eylül2009)
- SEZER Ayten (1999) *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- SEZER Ayten (1999) "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri" *Osmanlı*, Cilt II, s. 182-192, Ankara.
- SEZER Ayten (1999) "Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Kültür Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara (Ekim).
- TAMER Rauf (1966) "İslam Camiasındaki Hristiyan Casusular", *Yeni İstanbul*, 22, 23 (Eylül)
- TRASK, Roger R. (1971) *The United States Response To Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, Minneapolis.
- TEKELİ İlhan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III., s. 650-675.
- "İstihbarat ve güvenlik raporlarında misyonerlik", <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/12/21/yazidizi/yazidizi1.html> (Erişim tarihi:14 Eylül 2009)
- TURAN Ömer "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri", (4 Mart 2005) <http://www.turksam.org/tr/a238.html> 2. (Erişim tarihi:14 Eylül 2009).
- URALGIRAY Yusuf (1977) (Mütercim), *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara.

YÜCEL İdris (2011) *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*,
H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
Ankara.

Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar

Seyfi YILDIRIM

Hacettepe Üniversitesi

YILDIRIM, Seyfi, Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 121-150.

Modernleşme, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak çağdaş değerleri transferi suretiyle ilerlemesini ifade eder. Buradan hareket edilecek olduğunda Atatürk döneminde bir taraftan modernleşmenin hukukî, toplumsal ve ekonomik alt yapısı sağlanmaya çalışılırken bir taraftan da bu alt yapı üzerine inşa edilecek olan modernleşme için elzem olan “muasır medeniyet” unsurlarının ülkeye aktarımı söz konusu olmuştur. İşte bu aktarımlar için çeşitli kanallar kullanılmıştır. Bunlar yurt dışı eğitimi, yabancı uzman istihdamı, tercüme ve teknolojik transferdir. Bu çalışmada özellikle yabancı uzman istihdamı kapsamında Cumhuriyet döneminde Türkiye’de istihdam edilen Macar uzmanlar konu edilecektir. Macar uzmanların yenileşme alanlarında ne kadar etkin kullanıldığı, ne kadar verimli oldukları, sayıları, istihdam edildikleri kurumlar, görevleri ve meslekleri gibi çeşitli hususlar bu çalışmanın inceleme alanlarını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Modernleşme, Yabancı Uzmanlar, Macar Uzmanlar, Macaristan, Türkiye

YILDIRIM, Seyfi, Hungarian Experts during the Early Period of the Turkish Republic. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Spring 2012), 121-150.

Modernization is widely accepted as a journey from the developed circles to the developing ones. During Atatürk’s term at the early period of the Turkish Republic, the state tried to construct a social, political and judiciary base for the ongoing modernization process. Inviting foreign experts to help modernize the country was among the crucial features of the wide renovation process. This study focuses on the importation of foreign experts from Hungary during the 1920s and 30s. Questions regarding Hungarian experts such as quantitative and qualitative aspects, the institutions they were employed in and the possible effects they created on the

modernization course of the aforementioned institutions will be among the subjects to be investigated.

Keywords: Modernization, Foreign Experts, Hungarian Experts, Hungary, Turkey

Giriş

Modernleşme ve kalkınma çabaları toplumlar arasındaki çeşitli bilgi, bilim, tecrübe ve teknoloji transferlerine yakından bağlıdır. Bu çerçevede Rus ve Türk modernleşmesi örneklerinde olduğu gibi modernleşme çabalarına girişen toplumlar diğer toplumlardan bilgi, bilim, tecrübe ve teknoloji aktarmak için ihtiyaç duydukları çeşitli kanalları devreye sokmuşlardır. Tercüme, yabancı uzman istihdamı, yurt dışına öğrenci gönderme ve teknoloji transferi gibi kanallar, medeniyetler ve toplumlar arası geçişler için tarih boyunca kullanılagelmişlerdir. 19. yüzyıl öncesinde bilgi, bilim aktarımları ağırlıklı olarak tercüme yolu ile gerçekleştirilirken 19. yüzyıl başlarından itibaren diğer ülkelerin işbilir ve tecrübeli uzmanlarının istihdamına olan ihtiyaç ve ardından bunların istihdamı hissedilir derecede artmıştır. Bu artış tesadüfi olmayıp, “Modernleşme” olgusunun daha çok bu yüzyılın yükselen değeri ve hareketi olması ve günümüzde dahi yoğun etkisini ve geçerliliğini sürdürmesine bağlıdır. Batı dünyası rönesans, reform, aydınlanma çağı ve sonrasında icatlar, endüstri devrimi gibi süreçlerin sonrasında dünyanın siyasi, askeri ve ekonomik gücü ve cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu durum, gelişmiş, kalkınmış ve bilgi birikimini en üst seviyelere çıkartan Avrupa dışında kalan ve bütün bunlardan çoğunlukla mahrum “ötekiler” için hayatını devam ettirebilmek ve bağımsızlığını sürdürebilmek için modernleşmeyi ve kalkınmayı bir hayat memnat meselesi haline getirmiştir. Modernleşmek, bir taraftan ekonomik olarak güçlü kalabilmenin yollarını bulmaya çalışırken bir taraftan da bu ve diğer etkenlerin sağlayacağı siyasi bütünlük ve bağımsızlığı sağlayacak vazgeçilmez bir aracı haline gelmiştir. Modernleşme ise gelişmiş Avrupa ülkelerinden transfer suretiyle gerçekleşebilecektir. Bu aktarımın en güçlü aracı öncelikle yabancı uzman istihdamıdır. Bu sebeple en alt düzeyden entelektüel seviyeye kadar modern ülkelerden modernleşmeye çalışan ülkeler arasında geniş çaplı bir deneyimli işgücü hareketliliği yaşanmıştır. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli tecrübelerle sahip binlerce uzman gerek özel sektörde gerekse devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmişlerdir. Yabancı uzman istihdamının önemli bir yönü ise iki ülke arasında çoğunlukla birincil derecede siyasi ilişkilerden ziyade toplumlar arasında kültürel ve sosyal etkileşimlere imkân tanınması ile dayanışma ve dirsek temasına işaret etmesidir.

Uzmanların seçiminde ve istihdamının sağlanmasında bazen iki ülke arasındaki resmi makamlar temasta bulunurlar ve ihtiyacı duyulan uzmanın

istihdamı bu şekilde sağlanır. Bu durum genellikle çok özel durumlar ve bilim adamları için geçerlilik göstermektedir. Diğer durumlarda ise resmi makamlar birebir ilgili uzmanla temasa geçmekte ve bir anlaşma sağlanmaktadır.

Bu noktada Cumhuriyet döneminde yabancı uzmanların istihdamına niçin ihtiyaç duyulduğu hususunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından ülke nüfusu ile ilgili en önemli husus, ülkedeki kaynakların ve endüstrinin işletilmesi ile siyasi ve askeri açılardan oldukça yetersiz insan sayısıdır. Yani “nüfus eksikliği” meselesidir. Cumhuriyet idaresi Osmanlı’dan yaklaşık 13 milyonluk bir nüfus devralmıştır. Bu nüfusun km. kareye oranı 18 civarında olup bu sayı oldukça yetersizdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu’nun sadece yarısı kadar bir toprağa sahip olan Almanya’nın nüfusunun 70 milyon olduğu göz önüne alındığında Türkiye nüfusunun ne kadar “eksik” olduğu ortaya çıkmaktadır.¹ Bu yetersizlik bir taraftan oldukça geniş tarım alanlarına sahip olan bu coğrafyanın işgücünde ciddi bir eksikliği işaret ettiği gibi diğer işkollarında da ciddi eksiklikleri barındırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Anadolu’yu terk eden çok sayıda işbilir Ermeni ve Rum zanaatkar ve bilgili insanların yokluğunu burada belirtmek gerekir.

Nüfusun genel itibarıyla sayıca eksikliği yanında Lozan Antlaşması ile sağlanan barışın sağladığı müsait ortamın yardımıyla ülkenin imarı, siyasi, askeri ve ekonomik olarak güçlenebilmesi girişilen büyük modernleşme atağı da her şeyden önce yeterli sayıda ve özellikte insan gücüne bağlıydı. 1927 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet döneminde yukarıda izah edilmeye çalışılan şartların getirdiği zorunlulukların bir sonucu olarak çoğu Alman uyruklu olmak üzere, Fransız, İngiliz ve Amerikalı uzmanlar yanında aşağıda sayıları, unvanları ve çalıştırıldıkları alanları belirtilmiş olan çok sayıda Macar uzman istihdam edilmiştir. Buradaki uzman tanımı, belirli bir iş kolunda tecrübesi olan inşaat ustasından en üst düzeydeki bilim insanlarına değin geniş bir yelpazeyi

¹ 1927 nüfus sayımı Anadolu’da mevcut nüfusun sayı, yaş, cinsiyet, ırk ve din gibi çok çeşitli açılardan ortaya konulması için yapılmış ve buna göre 762.736 kilometrekarelik bir alanda 13.648.270 bir nüfusa sahip olunduğu, buna göre de kilometrekareye ortalama 18 kişi düştüğü ortaya konulmuştur. Aynı dönemde kilometrekareye düşen insan sayısının İtalya’da 133, Romanya’da 62, Bulgaristan’da 58 ve Yunanistan’da 49 olduğu göz önüne alınırsa Anadolu’nun neredeyse boş bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. Anadolu’da mevcut nüfusun sayı, yaş, cinsiyet, ırk ve din gibi çok çeşitli açılardan ortaya konulması için yapılmış ve buna göre 762.736 kilometrekarelik bir alanda 13.648.270 bir nüfusa sahip olunduğu, buna göre de kilometrekareye ortalama 18 kişi düştüğü ortaya konulmuştur. Aynı dönemde kilometrekareye düşen insan sayısının İtalya’da 133, Romanya’da 62, Bulgaristan’da 58 ve Yunanistan’da 49 olduğu göz önüne alınırsa Anadolu’nun neredeyse boş bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. Önder Duman, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938)”, *Bilgi*, Bahar 2008, Sayı 45: s.23-44, s.24-25.

kapsamaktadır. Çünkü her birinin kendi tecrübe ve bilgisi ile Türk modernleşmesi, kalkınması ve ülkenin imarına katkısı söz konusudur. Bu çalışma Macar uzmanların istihdamları hangi yıllarda ve hangi alanlarda gerçekleştiği ile katkılarının hangi alanlarda yoğunlaştığı hususlarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de istihdam edilen Macar uzmanlarla ilgili olarak kaleme alınan - çok az sayıdaki makale haricinde ki bunlar bu uzmanları toplu olarak değil tek tek ya da bir kısmını ele alan çalışmalardır- çok fazla yayın yapılmamıştır² Bu çalışma Cumhuriyet döneminde Türkiye’de istihdam edilen Macar uyruklu uzmanları toplu bir şekilde ele alan ilk çalışmadır. Bu çerçevede Cumhuriyet döneminde Türk-Macar ilişkilerinin önemli bir boyutunu, Türkiye’nin modernleşme sürecinde rol oynayan insan yapısını ve bu hususlarda bilim adamları ve ilgililere önemli veriler ve değerlendirmeler sunulmuş olacaktır.

Bu araştırmada, çoğunluğu Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Muamelat Fonu ile Bakanlar Kurulu Kararları Fonu içerisinde bulunan alınmış çok sayıda arşiv belgesi kullanılmıştır. Ayrıca Macar uzmanlarla ilgili olarak yayınlanmış makale ve literatür bilgileri ile birlikte kısmen de internet verileri kullanılmıştır. Araştırma grup biyografisini inceleme yöntemine göre yürütülmüştür. Batı tarih yazıcılığında “Prosopografi” olarak adlandırılan bu yöntem Türk tarihçiliğinde nadir kullanılan bir yöntemdir. Bilgisayarın sağladığı imkânlar sayesinde aynı kulvarda yer almış çok sayıdaki insanın benzer ve farklı özelliklerini ortaya koymak, bu insanların yaptığı çeşitli faaliyetlere ait değerlendirmelerde bulunabilmek mümkün olabilmektedir. Bu yöntemle Türkiye’de istihdam edildikleri tespit edilen uzmanların ad ve soyadları, unvanları, çalıştıkları yerler ve katkıları “Access” veri tabanına işlenmiş, daha sonra burada oluşturulan tablolar çeşitli düzenlemeler yapılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Belgeler ve ilgili literatür üzerinde yapılan ilk tespitlere göre, Macar uzmanlarla ilgili olarak yapılan çeşitli araştırmalarda, Macar uzmanların sayılarının oldukça yüksek öngörüldüğü görülmektedir. Öngörülen bu yüksek sayıların devletle sözleşme yapmamış olan ve tahmin edilir ki belgelerde de yer almayan diğer kayıt dışı istihdamlar olduğu varsayılabilir. Çeşitli kaynaklarda isim zikredilmeden Türkiye’de istihdam edilen Macar uzmanlarla ilgili olarak

² Maria Nyri *Atatürk ve Macaristan’da Bulunan Türkler İle Türkiye’de Bulunan Macarlar*, Bakü, 20-21 Mayıs 1991; Mithat Atabay, “Ankara’ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Réthly’nin Türkiye’deki Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.1-14; Melek Çolak, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 58, Cilt: XX, Mart 2004, s. 233-243; Melek Çolak, “Atatürk’ün Macar Bahçıvanı János Máthé’nin Anılarında Ankara” *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2008, s.182-183; Melek Çolak, “Atatürk Dönemi Türkiye’de Bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, Bahar 2009, s. 113-136.

herhangi bir işlem yapılamamıştır. Yapılan araştırmalara göre resmi kurumlar dışında Türkiye'ye gelerek çeşitli alanlarda istihdam edilen Macar uzmanların olduğu da görülmektedir. Örnek olarak 1930 yılında projesi Ruslar tarafından yapılan bugün de Nazilli Belediyesi tarafından Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan ve inşaatını Macar ustaların yaptığı bina verilebilir. Yine bugün Nazilli'de halen varlığını sürdüren Eski Kafe, Eyüp Şahin Konağı, Eminagaşlar Konağı, Veysi Paşa Mahallesi, Sakarya, Fevzi Çakmak ve Çankaya caddeleri üzerindeki eski evler, Aydın Tarih ve Kültür Evi yapılması planlanan Ayto Evi Macar ustalarının inşa ettiği diğer yapılarıdır.³ Bütün bunlar Cumhuriyetin ilk dönemlerinde resmi kayıtlarda olduğundan daha fazla Macar uzmanının Türkiye'de çeşitli alanlarda istihdam edildiği ve önemli katkılar yaptığının işaretleridir.

Araştırmamızda çoğunluğu belgelerden olmak üzere ilgili literatür taramalarında elde edilen verilere göre sayıları 170'lere varan Macar uzmanların 25 yıllık bir süreçte istihdam edilmesi her şeyden önce iki ülke arasındaki iyi ilişkilere bağlıdır. İki ülke arasında yabancı uzman istihdamı yanında olumlu olarak yürütülen siyasi ve ekonomik diğer ilişkiler yanında Atatürk döneminde yurt dışına gönderilen çok sayıda öğrenci arasında Macaristan'a da öğrenci gönderildiği ve eğitim alanında bu çerçevede bir işbirliğinin tesis edilmiş olduğu görülmektedir. 1927-1928 eğitim-öğretim yılında 1 öğrenci Macaristan'da eğitim alırken, 1929-1930 yılında öğrenci sayısı 3'e çıkmıştır. Yine 1938-1939'da bir öğrencinin Macaristan'da olduğu anlaşılmaktadır. 1937 eğitim-öğretim yılında 1 öğrenci Macaristan'da bulunmaktadır. 1942-1943 eğitim öğretim yılında da yeniden gönderilen 2 öğrenci bulunmaktadır. 1945-1946 eğitim öğretim yılında bu öğrencilerden biri bu ülkede halen eğitim görmektedir.⁴

Macar uzmanların istihdamı Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet döneminde istihdam edilen topçu ustalardan başlayan bir süreçtir. Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da Türk-Macar dostluk Cemiyeti'nin kurulması, Macaristan'da Turancılık faaliyetlerinin ortaya çıkması ve I. Dünya Savaşı sırasında 1916-1917 eğitim-öğretim yılında 186 öğrencinin Macaristan'a gönderilmesi iki toplum arasındaki çeşitli temasların önemli işaretleridir.⁵ Bu çerçevede III. Mustafa döneminde, Fransa'nın İstanbul'daki elçisinin damadı ve Macar soylularından olan Baron de Tott, yeni istihkâm ve topçu kıtalarının oluşmasına, eğitilmesine yardım etmiş, top dökümhanesini yeniden düzenlemiş ve hendese okulunda bazı dersleri okutmuştur. Bu arada Campbell'de kendisine yardımcı olmuştur. 1841'den itibaren Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn'de, matematikçi Mister Sang, Tıphane-i Âmîre ve Cerrahhâne-i Mamûre'de Dimitraşko Morozbeyzâde, Mehmet Necati adını alan bir Macar tabipin

³ <http://www.aydinyerel.com/turkler-ve-macar-ustalarin-yakinligi/> (Erişim Tarihi 25.08.2012).

⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü 1933: 71; 1942: 483; 1939:330; 1945: 591; 1947: 199.

⁵ Uyanık, *a.g.e.*, s. 98.

istihdamı Osmanlı dönemindeki istihdam edilen Macar uzmanların önde gelenlerine verilecek örnekler arasındadır. Galatasaray'da yeni açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de ders verecek öğretim üyesi eksikliği de Macaristan'dan, Avusturya'dan, İtalya'dan ve Fransa'dan getirtilen doktorlarla çözülmeye çalışıldı.⁶

Cumhuriyet Döneminde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar

Macar Uzmanların İstihdam Edildikleri Kurumlar⁷

Tablo 1: Macar Uzmanların İstihdam Edildikleri Kurumlara Göre Dağılımları

KURUMLAR	BİRİMLER	SAYI
BELEDİYE VE VALİLİKLER		
Adapazarı Belediyesi		1
Ankara Belediyesi		1
Bursa Vilayet Su İşleri Müdürlüğü		1*
İzmit Belediyesi	İzmit/Sapanca Su İsale Hattı	4
Kayseri Belediyesi		1
Muş Belediyesi		1
Muş Valiliği		2
Samsun Belediyesi		1
Sinop Belediyesi		1
Söke Belediyesi		1
Tokat Belediyesi		1

⁶ Mustafa Gençoğlu, “Başlangıçtan II. Meşrutiyeti Osmanlı Devleti Tarafından Tıp Eğitimi İçin Avrupa'ya Gönderilenlerin Modern Tıp Tıbbına Katkıları”, *Kök Araştırmalar*, Cilt X, Sayı 1, Bahar 2008, s. 89-116, s. 90.

⁷ Bu çalışmada Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı arşiv fonlarında bulunan çok sayıda arşiv malzemesi kullanılmıştır. Bu tabloda yer alan bilgilerin neredeyse tamamı bu belgelerden elde edilen verilerden elde edilmiştir. Ancak bu belgelerin künyelerini burada vermek yer darlığına sebep olacağından çalışma içerisinde ancak çok gerekli görülenlerin kısa künyeleri verilebilmiştir. Kaynakça kısmında bu çalışmada kullanılan tüm belgelerin künyeleri verilmiştir.

* Çevre mühendisi olan Barakovits Gyula, 1924-1927 yılları arasında Türk Devlet Çalışma İşleri Bakanlığı Ankara merkez ve Konya teşkilatında, 1926, 1928-1933 yılları arasında da Bursa Vilayeti Su İşleri Müdürlüğü'nde istihdam edildi. 1933'ten eve dönene kadar: İzmir Vilayeti, İzmir yakınlarında Tepeköy'de bir özel şirket hesabına drenaj çalışmasını tamamladı. Macar Ulusal Arşivi / Magyar Országos Levéltár (MOL) K 69 768. cs. 1937-1939-I-7. Bu sebeple bu kişinin çalıştığı iki ayrı kurum olarak bu listede yer aldı.

	ARA TOPLAM	15
EĞİTİM VE BİLİMSEL KURUMLAR		
Devlet Konservatuarı		1
Ankara Üniversitesi	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi	2
İstanbul Bölge Sanat Okulu	Mensucat Şubesi	1
İstanbul Yapı Enstitüsü		1
İstanbul Üniversitesi	Bilinmeyen	1
Ankara ve Erzurum İnşaat Usta Okulu		1
Ankara Yapı Enstitüsü		2
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü		1
	İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi	2
	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	1
	İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi	1
Darülfünun		1
İstanbul Teknik Üniversitesi	Elektrik Fakültesi	1
Maarif Nezareti	Bilinmeyen	2
	Yüksek Baytar Mektebi	1
	Konya Mıntıka Sanat Mektebi	1
	Teknik Öğretim Okulları	1
	Mesleki Eğitim	1
	Köy Enstitüleri (İnşaatlarında)	3
Türk Tarih Kurumu		1
	ARA TOPLAM	26
İktisat Vekâleti	Bilinmeyen	1
	Bakırköy Şamot ve Porselen Fabrikası	1
İzmit Selülöz ve Kâğıt Fabrikası		6
Umumi Mağazalar Umum Müdürlüğü		1

	Sivas Çimento Fabrikası	1
T. Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü		4
Etibank Genel Müdürlüğü	Bilinmeyen	1
	Ergani Bakır İşletmesi	1
	Çatalağzı Santrali	1
	Genel Müdürlük İnşaat Servisi	1
Ereğli Kömür İşletmesi		2
Sümerbank Umum Müdürlüğü		6
Malatya Bez ve İplik Fabrikası		1
T. Ziraî Donatım Kurumu/Şeker Fabrikaları		1
Türkiye Şeker Fabrikaları		4
Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları		1
	ARA TOPLAM	33
Nafia Vekâleti	Ankara İmar Müdürlüğü	1
	Demiryolları Umum Müdürlüğü	13
	Iğdır Barajı	2
	Seyhan Sulama Kanalı	1
	Su Keşif Heyeti ve Su İşleri Umum Müdürlüğü	8
	Yapı İşleri Genel Müdürlüğü	1
	Yollar Umum Müdürlüğü	12
	ARA TOPLAM	38
Ziraat Vekâleti	Bilinmeyen	4
	Ankara Ziraî Aletler Fabrikası	1
	Atçılık Şubesi	1
	Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü	5
	Karacabey Harası	8
	Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği	2

	Sultan Suyu Harası	1
	ARA TOPLAM	22
KURUMLAR (DİĞER)		
Askeri Fabrikalar	Top Kısım	1
Atatürk Orman Çiftliği	Bira Fabrikası ve diğer	5
Başbakanlık	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü	1
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü		1
Etimesgut Uçak Fabrikası		1
Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü		2
Maliye Bakanlığı	Marangozhane	1
Meteoroloji Genel Müdürlüğü		1
Münakalat Vekâleti	Karayolları Genel Müdürlüğü	5
	Van Gölü Seyrüsefain İşletmesi	1
Orman Genel Müdürlüğü		1
PTT İşletmesi Umum Müdürlüğü		6
Sağlık Bakanlığı	Sıtma Mücadelesi Birimi	1
Türk Devlet Çalışma İşleri Bakanlığı		1
Türk Ticaret Bankası		1
Vakıflar Genel Müdürlüğü	Eskişehir Yenice Sıcak Su Hamamı	3
	ARA TOPLAM	32
Bilinmeyen		5
	GENEL TOPLAM	172

Tablo 1'e göre Belediye ve Valilik bünyesinde istihdam edilen Macar uzmanların sayısı 15'tir. Bu uzmanlar Adapazarı Belediyesi su işleri, İzmit Belediyesi Sapanca su isale hattında (4 usta)⁸, Muş Belediyesi, Muş Valiliği, Samsun, Söke, Sinop, Kayseri ve Tokat belediyelerinde ise elektrikçi usta olarak görev yapmışlardır. Yabancı uzmanlar içerisinde belediyeler ve valilik bünyelerinde en çok istihdam edilenlerin Macarlar olduğu tahmin edilmektedir.

⁸ BCA, 030..18.1.2: 95.60..20. Burada 030'la başlayan sayı dizisi evrakın ait olduğu fonu iki nokta sonrasında gelen kısım ise evrakın arşivdeki yer numarasını göstermektedir. Evrakın tüm arşiv kaydı ise Kaynakça'da verilmiştir.

Macar uzmanların katkı yaptığı alanlardan birisi de eğitimidir. Bayındırlık Bakanlığı, Ankara ve Erzurum İnşaat Usta Okulu ile Ankara Yapı Enstitüsü, İstanbul Bölge Sanat Okulu, Konya Mıntıka Sanat Mektebi (Rişko, ağaç işleri, 1935 100 TL ücretle)⁹, Yüksek Baytar Mektebi, Mesleki Eğitim, Teknik Öğretim Okulları, İstanbul Yapı Enstitüsü, Darülfünun, İstanbul Üniversitesi (Tıp, Fen ve Edebiyat Fakülteleri), DTCF, İstanbul Teknik Üniversitesi (Elektrik Fakültesi) gibi okullarla Türk Tarih Kurumu'nda bizatihi öğretici ve öğretim üyesi olarak görev yapan 26 Macar uzman bulunmaktadır.

1943 yılında Jena Heinzellman isminde bir Macar dansçı öğretmen Devlet Konservatuvarı'nda istihdam edilmiş,¹⁰ Spevak isminde bir Macar usta hem Ankara hem de Erzurum İnşaat Usta Okulu'nda ders vermiştir¹¹ 1931-1932 eğitim-öğretim yılında dönemin gerektirdiği modern yapı işlerinde nitelikli eleman yetiştirmek üzere hizmet vermeye başlayan Ankara Yapı Enstitüsü'nde Michael Rozsan isimli bir Macar öğretici 1945 yılında tesisat ve makine dersleri vermiştir.¹² Yine aynı Enstitü'de Leopold Hangenmüller isimli bir Macar öğretici Kalorifercilik Şubesi'nde 1949 yılında ders vermek üzere görevlendirilmiştir.¹³ Bunların yanı sıra 1940 yılında Laslo Birman adında bir Macar uzman İstanbul Bölge Sanat Okulu Mensucat Şubesi'nde,¹⁴ Valdinger Bela isminde bir Macar usta İstanbul Yapı Enstitüsü'nde¹⁵ eğitim vermiştir.

Ayrıca eğitim-öğretim işlerinin yanı sıra İnönü Dönemi'nde yeni kurulan 18 köy enstitüsünde istihdam edilen Macar ustaları da zikretmek gerekir. Macar ustaların öncülüğünde öğrenciler, tavlar, ahır, samanlık, benzin ve ziraat aletleri depoları yanında yollar, yolların kenarlarına derslikler ve işlikler yaptılar. Ayrıca öğretmen evleri, yatakhaneler, revir, yönetim binası, yemekhane, çamaşırlık, hamam gibi şahsi ihtiyaçları ve yönetim alanlarını inşa ettiler. Bunların yanı sıra Açık hava tiyatrosu, sinema salonu, yemekhane, hamam, çamaşırlık, sergiye, müze, akvaryum, tören alanı ve kütüphane yaptılar.¹⁶ Hasanoğlu Köy Enstitüsü içinde yapılacak olan Yüksek Köy Enstitüsü binası planı inşaat uzmanı olarak geçen Sili Layoş, bu işi 1943 yılı sonlarında yapmış ve bu yapı Sili'nin gözetimi altında öğrenciler tarafından 1944 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Bu okulda Türk ve Macar öğretmenler ile Almanca konuşulan ülkelerden gelen öğretmenler görev yapmışlardır.

⁹ Ömer Akdağ, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, 1/1, s. 46-70, s. 70.

¹⁰ BCA, 030..18.1.2: 101.7..11.

¹¹ BCA, 030..18.1.2: 89.108..17; 30..18.1.2/93.111..20.

¹² BCA, 30..18.1.2/ 109.72..15.

¹³ BCA, 030..18.1.2/119.46..11.

¹⁴ BCA, 030..18.1.2/92.95..17.

¹⁵ BCA, 030..18.1.2/117.76..7.

¹⁶ http://koyenstitulerivakfi.org.tr/FileUpload/ds12596/File/kasim_aralik_2010_bulteni.pdf (Erişim Tarihi: 25. 08.2012.)

¹⁷ Abdullah Özkucur, *Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü*, Selvi Yayınları, Ankara, 1990, s. 154.

Yukarıda zikrettiklerimiz haricinde hizmet veren akademik unvanlı Macar öğretim üyeleri ile ilgili hususlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de İstihdam Edilen Macar Öğretim Üyelerinin Unvan, Adı ve Soyadı, Bilim Dalı, Çalıştığı Kurum ve Çalıştığı Yılı Gösterir Tablo

Unvan/ Adı ve Soyadı	Bilim Dalı	Çalıştığı Kurum	Yılı
Prof. İmre Ormos	Peyzaj Mimarlığı	Ankara Belediyesi	1927-1929
Prof. Antal Réthly	Meteoroloji	Meteoroloji Genel Md.	1925-1927
Prof. Gyula Mesaroj	Etnolog	Darü'l-Fünun, Dil Heyeti, Kültür Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi	1930-1951
Prof. Zajtı Ferenc	Türkolog	Türk Tarih Kurumu	1932
Prof.Vehman	Hayvan Uzmanı	Yüksek Baytar Mektebi	1932-1934
Prof. Kolbay Karoly	Mera Uzmanı	Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği	1935
Prof. Laszlo Rasony	Türkolog/Kütüphaneci	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi	1936-1950
Prof. Tibor Peterfi	Tıp/Histoloji/Ambriyoloji	İstanbul Üniversitesi	1939-1949
Prof.Geza Teleki	Maden	Maden Tetkik ve Arama Ens.	1944
Prof. Louis de Loczy	Maden	Maden Tetkik ve Arama Enst.	1944-1951
Prof. Janos Eckmann	Türkolog	Dil, Tarih ve Coğrafya Fak.	1945-1948
Prof. Balough	Tıp/Kanser	İstanbul Üni. Tıp Fak.. Kanser Enstitüsü	1947

İçlerinde peyzaj mimarı, hayvan uzmanı, mera uzmanı, tıp, maden, meteorolog, etnolog gibi birbirinden oldukça farklı ve değişik uzmanlık sahibi olan 12 Macar öğretim üyesinin üniversitelerde, Ankara Belediyesi peyzaj işlerinde, meteoroloji işlerinde, Türk Tarih Kurumu, Karacabey Merinos Çiftliği gibi kurumlarda görevlendirildikleri görülmektedir.

Tabloda ilk sırada yer alan İmre Ormos, bir peyzaj mimarıdır. 27 Mayıs 1903 Budapeşte doğumlu, 1926 yılında Bahçecilik Enstitüsü'nden diplomasını almış, Laszlo Unghvary Ahşap Okulu'nda çalışırken çalışmaları dikkat çekmiş ve 1927'de Türkiye'ye gönderilmiş, 2 sene Türkiye'de kalmış, daha sonra Viyana'ya gitmiş, çeşitli önemli görevlerin ardından 26 Şubat 1979'da uzun süren hastalığının sonucunda vefat etmiştir. Ormos, Türkiye'de görev yaptığı iki yıl boyunca hem Ankara'nın Sokak ve parklarının dizaynında hem de Çankaya Köşkü'nün yeniden inşasında görev almıştır. Kendisi bu görevlerini şu şekilde anlatmaktadır:

"Bahçecilik Enstitüsü'nün ardından cebimde 6 aylık taze bir diplomayla Türkiye'ye gittim. O zamanlar Ankara, Kemal Paşa'nın reformlarının tesiriyle gelişmeye başlamıştı. Sokakları düzenledik, peyzaj çalışmaları yaptık, ben kahramanlar mezarlığını tasarladım, Kemal Paşa'nın köşkünde çalıştım, elçiliği (Macar elçiliği) ve özel siparişleri inşa ettik"¹⁸

1945 yılında Türkolog Janos Eckmann İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde ders vermek üzere Türkiye'ye gelmiştir ¹⁹ Atatürk'ün ortaya koyduğu Türk Tarih tezinin araştırılması hususunda Macar oryantalist ve Türkologlarla da temas edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de doğu tarihi uzmanlarından Ferenc Zajti'dir. Atatürk Zajti'yi Türk Hun ve Macar ırkının tarihteki özdeşliklerinin belgeleri ile birlikte ortaya konulması ile görevlendirdi. Zajti daha sonra yine Atatürk tarafından Türk Tarih Kongresi'ne davet edildi. Atatürk'ün isteği doğrultusunda Türk Tarih Kurumu

¹⁸ <http://lov.uni-corvinus.hu/index.php?id=13426>. (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2012).

¹⁹ "1905 Keszthely/Macaristan-1971 Kaliforniya), Macar Türkolog. Budapeşte ve Viyana üniversitelerinde Macar, Alman ve Arap filolojisi okudu. Türkiye'de Orta ve Güney Anadolu ağzları (1936), Bulgaristan'da Varna ağı üzerinde araştırmalar yaptı (1938-1939). 1944'te yeniden Türkiye'ye geldi. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Macarca okutmanlığı yaptı (1945-1948). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yeni Türk Filolojisi uzmanlığına atandı (1952). Türk Ansiklopedisi'nde uzman olarak çalıştı (1953-1961). Amerika'ya gitti (1961). Kaliforniya Üniversitesi'nde Türkoloji profesörü oldu. Başlıca yapıtları: "Macar Edebiyatı Tarihi" (1946), "Nebc-ül Feradis I" (1956), "Çağatayca Elkitabı" (1966), "Gedai Divanı" (1970)". Kaynak: <http://www.msxlab.org/forum/bilim-ww/371043-janos-eckmann-janos-eckmankimdir-janos-eckmann-hakkinda.html#ixzz24LZ2gC58>; Eckman hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman Fikri Sertkaya, *Janos Eckmann (21.VIII.1905-22.XI.1971): Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1996.

himayesinde bir komite seçilerek ve Macar Zajtı Ferenc bir Türk-Macar ansiklopedisinin tasarlamasını yaparak bu işi tamamlayacaktır.²⁰

1934 yılında verdiği bir konferansın ardından Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Hungaroloji Kürsüsü kurmakla görevlendirilen Laszló Rásonyi, Türk Kültürünün önemli bir bölümünü burada öğretmeyi ve tanıtmayı başarmak yanında Fakülteye çok zengin bir kütüphane de kazandırmıştır. Rásonyi aynı zamanda bu dönemde Türk-Macar ilişkilerinin iyi bir şekilde yürütülmesinde de etkin bir rol oynamıştır.²¹

Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nde iki maden müşaviri istihdam edilmiştir. Bunlardan birisi 1944-1951 yılları arasında görev yapan Budapeşte Üniversitesi'nden Jeolog Prof. Louis de Loczy'dir. Diğeri ise 1944 yılı içerisinde gelen ve altı ay için görevini tamamlayarak geriye dönen Profesör Geza Teleki'dir.²² Macar uzmanlar içerisinde Türkiye'ye en büyük katkıyı yapan isimlerden birisi Prof. Antal Réthly'dir. 1925-1927 yılları arasında Türkiye'de meteoroloji işlerinin düzenlenmesi, ülke bütününde meteoroloji istasyonları kurulması ve bunlarla hava gözlemlerinin başlatılması ile görevlendirilen ve bütün dünyada bu uzmanlığı ile tanınan Macar Réthly meteoroloji sahasında son derece verimli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ülkede "havabakan" ismiyle hitap edilen ve oldukça sevilen Réthly öncelikle imparatorluktan devralınan meteoroloji mirasını tespit etmiş, üç rasathane, 1. ve 2. Sınıf istasyonlar yanında 50 yağmürölçer istasyon kurmayı planlamıştır. Öncelikle Ankara merkezinde bu konuda çalışmalar yaparak daha sonra İstanbul, Edirne ve Eskişehir ve Konya'ya bu çalışmalarını yaygınlaştırmıştır. En sonunda da Anadolu'yu baştan sona katederek meteoroloji istasyon ve gözlemevlerini yaygınlaştırmıştır. Réthly'nin Anadolu'da katettiği yol 17000 km. olarak belirtilmektedir. Bu arada Macar Meteoroloji Enstitüsü'nün teknik imkânlarından da yararlanarak Ankara gözlem istasyonunu harekete geçirmiştir. Réthly aynı zamanda *Rasadat-ı Cevriye ve Havaiye Dairesi*'nin (Ankara Meteoroloji Enstitüsü) müdürlüğünü de yapmıştır. Bu görevlerinden ayrı olarak Ankara'nın modern bir şekilde imarı işlerinde faydalanmak için Ankara'nın iklimi ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlaması konusunda bizzat Atatürk tarafından görevlendirildi. Réthly kendisine verilen görevleri büyük bir başarı ile tamamlarken bir taraftan da kendisi sonrasında bu işi yürütebilecek uzmanların yetişmesine büyük önem vermiştir ve bir öğretim üyesini kendisine başasistan yapmış, iki genç mezunu da yetiştirmeleri için Münih ve Frankfurt'da eğitim görmelerini sağlamıştır. Ayrıca onun kaleminden çıkan

²⁰ Çolak, Atatürk Macarlar ve Türk Tarih Tezi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, Bahar 2010, s. 371-402, s. 381-383.

²¹ Çolak, "Atatürk, Macarlar...", s. 384.

²² BCA, 030..18.1.2: 105.38..8; 10.17..2; 115.82..1; 115.82..1; 122.47..4; 3/80 50-39; 122.47..4; 122.47..4.; 030..1.0.0/106.665..1.

ilk Türk hava durumu aylık bülteni 1925 Kasım'ından itibaren yayınlanmaya başlamıştır.²³

Türkiye'de istihdam edilen Macar akademisyeni sayısının az olmasına rağmen Türk bilimi ve modernleşmesine yaptıkları katkılar oldukça büyüktür. Doğru teknolojinin transferi, kendi uzmanlık alanlarında Türklerin yetişmesi ile ilgili olarak yaptıkları samimi katkı ve çabalar, bizatihi Türk tarihi ile yapmış oldukları çalışmalar onların sayıları ile ölçülemeyecek kadar büyüktür.

Macar uzmanların 29'u İktisat Vekâlet'ine bağlı olan Kamu İktisadi Kurumları'nda istihdam edilmişlerdir. Bilindiği gibi Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte kapitülasyonlardan arındırılan iktisadi alanda büyük bir hamleye girilmiştir. Macar uzmanlar da bunlar içerisinde kâğıt, porselen, bez-iplik, şeker, demir-çelik, Sümerbank, kömür işletmeleri, çimento fabrikaları Etibank ve PTT işletmelerinde görev almışlardır. Bunlar içerisinde bulunan Gut Herz Herman, 1939 yılında İktisat Vekâleti'nde müşavir olarak istihdam edilmiştir.²⁴ Kalkınma çabası içerisinde olan ve bu sebeple özellikle 1930'lu yılların hemen ardından büyük bir sanayileşme atığına giren Türkiye'de yukarıda iş kolları belirtilen alanlarda montör, elektrikçi, mensucat uzmanı, mahrukat mühendisi, usta döşemeci unvanlarıyla istihdam edilmişlerdir.

PTT'de istihdam edilen 6 kişi, Türkiye Macaristan arasında imzalanan telefon santrali alımı sonrasında bu santrallerin montajlarını yapan montörlerdir. Macar Standart Müessesesi ile PTT Genel Müdürlüğü arasında 11 şehir ve kasabaya ait otomatik telefon santrali kurma ile ilgili bir anlaşma yapılmıştır.²⁵ Bunlar içerisinde bulunan Offerl Bela 1935 ila 1952 yılları arasında görev yapmış ve Türkiye'de en uzun görev yapmış Macar uzman olmuştur.²⁶

Etibank Genel Müdürlüğü'nde 4 Macar uzman istihdam edilmiştir. Bunlardan 1'i Çatalağzı Santrali'nde ustabaşı olarak istihdam edilen bir kişi yanında Genel Müdürlük İnşaat Servisi'nde istihdam edilen Yahudi asıllı Andre Retti, 1939 ila 1949 yılları arasında istihdam edilmiştir. Retti'nin bazı dönemlerde Alman uyruklu Hans Verner Bodleander, Otto Salamon ve Haymatloz Hans Werner Bodleander ile birlikte aynı yerde istihdam edildikleri görülmektedir.²⁷

Macar uzmanların en yoğun istihdam edildiği alanlardan birisi de bayındırlık hizmetleri olmuştur. Toplamda bu alanda istihdam edilen 43 kişilik bir uzman grubundan 17'si karayollarıyla ilgili işlerde (bir kısmı Nafia Vekâleti bir kısmı da

²³ Bu konu hakkında; Bkz. Atabay, a.g.m.; Çolak, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde...".

²⁴ BCA 030..18.1.2/86.12..14.

²⁵ BCA 30..18.1.2/115.909.

²⁶ BCA 030..18.1.2/90.11..8.; 91.43..15.; 91.50..8.; 95.42..1.; 98.49..5.; 102.42..10.; 105.33..17.; 108.25..8.; 112.92..11.; 109.79..14.; 115.86..10.

²⁷ BCA 30..18.1.2: 98.41..15./102.50..8;105.41..1.; 108.37..2.; 111.34..20.; 114.47..9.; 87.42..13.; 89.130..5., 93.126..9.; 105.31..20.; 107.98..1.

Münakalat Vekâleti'nde) 13 kişi demiryollarında, 11'i baraj-su işlerinde, 2'si de imar işleri ve yapı işlerinde istihdam edilmişlerdir.

Demiryolları Cumhuriyetin ilk dönemlerinin çok önem verilen ve oldukça büyük yatırımlar yapılan bir alanıdır. Macar uzmanların bu alanda önemli katkıları bulunmaktadır. Ekonomik, kültürel, askeri ve diğer birtakım amaçlar dikkate alınarak Osmanlı döneminde Ankara'nın daha çok batısında yapılan demiryolları, bu sefer Ankara'nın doğusunda yapılarak ülkenin birlik, bütünlük, kaynaşması gibi hususlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁸ Demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanların yaklaşık %20'si (13 kişi) Macaristan'dan gelmiştir. Bunlardan üçü 1926 yılında gelmiş ve Çankırı, Sinop ve Mersin demiryolu inşaatlarında istihdam edilmişlerdir. 1933 yılında getirilen Tites isimli mühendisin istihdamıyla ilgili belgede, Türk mühendislerinin eksikliği sebebiyle yabancı uzman çalıştırılmasının zorunluluğundan bahsedilmektedir.²⁹ 1934 yılında tam olarak hangi birimde çalıştırıldığı tespit edilemeyen Mühendis Szeut Gyorgyi Czeken'in 1938–1942 yılları arasında 4 yıl istihdam edildiği anlaşılmaktadır.³⁰ Yine 1935 yılında gelen diğer bir mühendis ise Filyos-Ereğli demiryolu inşaatında görevlendirilmiştir. Bundan sonra 1937–1942 tarihlerinde istihdam edilen 7 Macar uzmandan üçünün demiryolu Fen Heyeti'nde görev yaptığı tespit edilmiştir. Hatta bunlar içerisinde bulunan ve bir Macar Yahudisi olan Jorj Ronai'nin Fen Heyeti'nde 12 yıl görev yaptığı görülmektedir. Bir diğer Macar asıllı uzman olan İrfan İştvan Bernhard, yeni yapılan bina ve tesislerin dekorasyonu işlerinde 1942 yılından itibaren 5 yıl istihdam edilmiştir.³¹

Macar uzmanların istihdam edildiği en önemli alan ve katkılarından olduğu alan ise ziraat alanıdır. Bu alanda Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara Zirai Aletler Fabrikası, Karacabey Harası, yine Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği, Sultan Suyu Harası ve Devlet Ziraat İşletmelerinde toplamda 23 uzman istihdam edilmiştir. Hayvancılık müesseseleri içerisinde en fazla Karacabey Harası ile Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde Macar uzmanların istihdam edildiği görülmektedir. Özellikle Karacabey Harası'nda 8 kişi istihdam edilmiştir. Karacabey Harası'nın meralarının ıslahı için Macaristan'ın tanınmış mera ve çayır uzmanı olan ve aynı zamanda Macar Yeşil Meralar Birliği'nin ikinci başkanı ve müdürü olan Keszthely Yüksek Ziraat Okulu Profesörü Kolbay Karoly bunlardan birisidir.

²⁸ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 50-55

²⁹ BCA 030.18.01.02., Kararname No:15445, Ek No.243/152.

³⁰ BCA, 030.18.01.02: 91.57..15; 96.75..19; 87.47..7..

³¹ Demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanlar hakkında; Bkz. Seyfi Yıldırım, "Türkiye Demiryollarında Yabancı Uzmanlar (1925–1950)", *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Cilt XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, Sayı:67-68-69, 305-338; BCA 30..18.1.2: 98.41..15.; 102.50..8; 105.41..1., 108.37..2., 111.34..20.

Daha sonra da Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü emri altında 5 kişi istihdam edilmiştir. Macar hayvancılık uzmanlarının istihdamları yanında Türk hayvancılık uzmanlarının da zaman zaman Macaristan’a incelemeler yapmak üzere gönderildiği anlaşılmaktadır. 1934 yılında Karacabey Harası Müdürü ve Laboratuvar Baytarı İsmail Hakkı Macaristan’a gönderilmişlerdir.³² Tarım alanında olduğu gibi hayvancılık alanında da Macaristan’a bir ilgi vardır. Macaristan’da modern yöntemler ve devlet gözetiminde kurulan büyükbaş hayvan ve at üretim çiftlikleri ile sağlam cinsler üretilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Cins ıslahı ile üretilen Arap, İngiliz ve yük taşıma amaçlı üretilen atlar ülke ihtiyaçları için kullanılmakla birlikte ihraç da edilmekteydi. I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için bu yük atlarından alınmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ve orduda kullanılmak üzere Macaristan’dan Nonius ve İngiliz atları satın alınmıştı. Karacabey ve Çifteler harası için Macaristan’dan atlar, damızlık boğa ve atlar için gerekli koşum takımları Macaristan’dan alınmış ve bu alım işleri için bu ülkeye uzmanlar gönderilmiştir.³³ Macaristan modern haracılığın en ileri ülkelerinden biri olarak bilinmekte olduğundan bu alanda da Macar uzmanlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Hayvancılığın iyileştirilmesi alanında tanınan Peşte Yüksek Baytar Mektebi Zootečni Profesörü ve Rektörü Welman Türkiye’de istihdam edilmiştir. Karacabey Harası’nda istihdam edilen atçılık uzmanı Dr. Ferenc Ckiky, bir Macar generali olan Albert Bartha ile birlikte Türkiye’ye gelmiş ve burada atçılığın ıslahı için çalışmıştır. Albert Bartha’nın aktardığına göre, bu çalışmalarının sonucunda “Bir yıl gibi kısa bir zamanda dünyanın neresinde olursa olsun, kendisini ispatlayabilen bir at cinsi ve varlığı meydana getirildi. (...)”³⁴

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenik iki ülkenin siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi olarak birbirlerine yeniden yaklaştıkları görülmektedir. Türkiye’de aşar vergisinin kaldırılması, Cumhurbaşkanının tarımda örnek bir uygulama olarak Gazi Çiftliği’ni kurma girişimleri, 1927 yılında Alman hocaların katkılarıyla tarım eğitimin modernleştirilmesi gibi önde gelen zirai modernleştirmeler diğer ülkelerle bu konuda bir işbirliğini de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede kendisi de bir ziraatçı olan Yozgat milletvekili Tahsin Bey’in 1929 yılında tarım incelemeleri için Avrupa’ya yaptığı seyahatte Macaristan’a uğraması ve Macar tarımını da incelemesi tesadüfi değildir. Çünkü Macaristan fabrikasyonu ve sanayisinden daha gelişmiş bir tarıma sahiptir. Şeker pancarı tarımında bu

³² BCA, 030..18.1:243.16..14.

³³ Melek Çolak, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Macaristan İktisadi İlişkileri”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, , Ağustos 2004, Sayı:4, s. 47-54, s. 50-51.

³⁴ Edit Tasnadi, “Genç Türkiye Cumhuriyeti’nde Bir Macar Generali: Albert Bartha”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006*, 5. Cilt, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ayı Basım, Ankara, 2010, s. 2387-2393, s. 2392.

ülkeden yararlanıldığı gibi tarımın değişik kollarında öğrenim görmek üzere Macaristan'a öğrenciler gönderilmiştir.³⁵

Macar uzmanların yukarıda belli alanlarda yoğunlaşan hizmetleri dışında diğer kurumlar ve hizmetlerde de istihdam edildikleri görülmektedir. Tablo 1'e göre Macar uzmanlar Atatürk Orman Çiftliği, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, PTT, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve MTA gibi kurumlarda 37 Macar istihdam edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Atatürk Orman Çiftliği'nde beş Macar uzmanın istihdam edildiği görülmektedir. 1937 yılında Atatürk Orman Çiftliği ısıtma vasıtalarının montajında üç Macar montör istihdam edilmişlerdir.³⁶ Yine aynı yerde 1939-1940 yıllarında iki Macar Yahudisi malt ustası olarak istihdam edilmiştir.³⁷

Devlet Arşivlerinde 1936 yılında istihdam edilen Arşivist-Türkolog Lajos Fekete tasnif çalışmaları yürütmüş ve TTK şeref azalığında bulunmuştur.³⁸ Fekete'nin arşivcilik alanındaki en önemli katkılarından birisi arşiv malzemesinin üretildiği tarihlerdeki oluşum şekline sadık kalma esasına dayalı olan "Provenance" tasnif sisteminin Türk arşivciliğine kazandırılmış olmasıdır. 1936-1937 yılları arasında yürüttüğü arşiv faaliyetleri arasında "Arşiv Tasnif Talimatnamesi" hazırlamış, buna göre bir de örnek katalog hazırlamıştır. Fekete Türk arşivleri ile ilgili konuları 1937 yılında "A török Levéltáru" adıyla neşretmiştir. Fekete'nin bu ve Türk arşivleri ile ilgili olarak yazdığı diğer makaleleri Prof. Tayyip Gökbilgin tarafından Türkçeye çevrilerek 1939 yılında "Arşiv Meseleleri" adıyla kitaplaştırılmıştır. Fekete bir taraftan Osmanlı Arşivlerinde bu sisteme dayalı olarak tasnif çalışmaları yürütürken bir taraftan da İstanbul ve Ankara'da arşivcilik konusunda konferanslar vermiş ve arşivcilik konusunda raporlar yazmıştır. Türkiye'de Devlet Arşivleri'nde yaptığı çalışmalar sonucunda, Estergon Sancağının 1570 Yılı Tahrir Defteri (1943), Türk Devrinde Budapeşte (1944), Türk Mali İdaresinde Siyakat Yazısı (2 cilt, 1955), Budin'de Türk Maliye Teşkilatının 1550-1580 Hesap Defterleri, Gyula, Kaldy, Nagy ile Birlikte (1962) adlı eserlerini yayınladı.³⁹

Bundan önce 1947 yılında Fenerbahçe'nin teknik direktörlüğünü yapmıştır. 1947-1948 sezonunda tek beraberlik alan Fenerbahçe 14 maçta 41 puanla şampiyon olmuş, bu başarısı üzerine Türk Milli takımının başına getirilmiştir. Molnar Türk futboluna sistem aşılayan ilk teknik direktör olarak tarihe geçmiş ve Fenerbahçe futbol takımının üç yıl üst üste teknik direktörlüğünü yapmıştır.

³⁵ Çolak, "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde...", s. 48-49.

³⁶ BCA, 030.18.1.2; 80.100.8..

³⁷ BCA, 30.18.1.2; 86.29.19.; 93.124.4.; 97.119.14.; 100.104.18.; 104.5.5.

³⁸ BCA 030.18.1.2.71.3.12.1.;71.3.12.1.

³⁹ Bu konuda bkz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, Yay. Haz. Bilge Kaya, Ankara, 1994.

Molnar'ın başarısıyla Londra Olimpiyatları'na katılan Türk Milli futbol takımının 9 futbolcusunun yanı sıra, çalıştırıcısı da Fenerbahçeli olmuştur. Ancak buradan Türkiye'ye dönmeyen Molnar'ın 1957'li yıllarda yeniden Fenerbahçe'nin başına geçmiş ve önemli başarılarla imza atmıştır. Fenerbahçe'nin başına yeniden 1967 yılında yeniden geçmiş yine büyük başarılar kazandırmıştır (Wikipedia 2011).

Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nde istihdam edilen iki maden müşaviri ile ilgili bilgi yukarıda verilmiştir. Yine 1925 yılında Türkiye'ye gelmiş Macar Prof. Antal Réthly ile ilgili olarak yukarıda geniş izahat verilmiştir.

Macar Uzmanların İstihdam Edildikleri Tarihler İle Meslek ve Unvanları

Macar uzmanların istihdam edildikleri tarihler ve bu tarihlerdeki istihdam alanları hiç şüphesiz önem kazanmaktadır. Öncelikle aşağıdaki tablonun incelenmesiyle ilk aşamada önemli gözlemler edinilmiş olacaktır.

Tablo 3: Macar Uzmanların İstihdam Edildikleri Tarihlere Göre Sayıları ve Unvanları

Yıllar	Kişi Sayısı	Unvan
1924	1	1 Çevre Mühendisi
1925	8	5 Mühendis, 2 Su Uzmanı, 1 Meteorolog
1926	7	2 Bilinmeyen, 4 Mühendis, 1 Mühendis-Teknik öğretici
1928	6	5 Mühendis, 1 kişi Dr. Atçılık Uzmanı
1930	2	1 Prof., 1 Atçılık uzmanı
1931	2	1 Su Mühendisi, 1 bilinmeyen
1932	3	1 Tarihçi Prof, 1 Veteriner Prof, 1 Usta (Tesviyeci)
1933	7	2 tarım toprak işleri amele, 1 at binicisi uzman, 1 su tesisatı uzman, 1 ziraat uzmanı, 1 prof. (hayvancılık uzmanı)
1934	7	2 inekçilik uzmanı, 1 makinist, 2 elektrikçi, 1 makinist, 2 marangoz
1935	6	2 Çayır ve mera uzmanı (1 Prof ve yardımcısı), 1 binicilik ve hayvan terbiyecisi, 1 sanat öğretmeni, 1 demiryolcu, 1 bilinmeyen
1936	9	1 Prof (Türkolog ve Kütüphaneci), 1 Arşivist, 1 telefon uzmanı, 3 uzman, 1 atçılık antrenörü, 1 mühendis
1937	7	1 Camcı ustası, 1 montör, 4 mühendis, 1 bilinmeyen

1938	10	7 mühendis (Aplikasyon, maden, demiryolu), 1 döşemeci ustası, 1 soba uzmanı, 1 montör
1939	22	11 usta, 1 porselen uzmanı, 2 mühendis, 1 iktisatçı müşavir, 1 profesör, 1 beden terbiyesi uzmanı, 1 desen ve jakarlı mensucat uzmanı, 1 mesleki eğitim
1940	11	5 usta, 3 mühendis, 1 montör, 1 öğretmen, 1 uzman,
1941	11	2 Usta, 2 mühendis, 2 montör, 5 su işleri uzmanı
1942	5	1 Mahrukat Mühendisi, 1 ustabaşı, 1 mobilya uzmanı ve dekoratör, 1 telefon uzmanı
1943	9	5 uzman montör, 2 uzman, 1 dans öğretmeni
1944	4	İki Profesör (Jeolog-Madenci), 1 ustabaşı, 1 mühendis
1945	4	1 Akademisyen, 1 mühendis, 1 usta, uzman
1946	2	1 Telefon uzmanı, 1 teknik öğretmen
1947	5	1 Tıp doktoru, 2 mühendis, 2 bilinmeyen
1948	4	1 yüksek mühendis, 1 futbol uzmanı, 1 uzman ve 1 eğitimci
1949	3	2 bilinmeyen (Sümerbank), 1 Ankara Yapı Enstitüsü Kaloriferçilik Şubesi
1950	1	Bilinmeyen
Bilinmeyen	12	
TOPLAM	170	

Tablo 3'e göre, 1924 yılında sadece çevre mühendisi olan 1 kişi istihdam edilmiştir. Bunun yanı sıra 1925, 1926 ve 1928 yıllarında da 8, 7 ve 6 kişi ile bir yoğunluk gözlenmektedir. Ayrıca Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda da bir yoğunluğun yaşadığı görülmektedir. Savaş sonrası ise gittikçe azalan bir seyir izlemiştir. 1930'da istihdam edilen 2 kişiden birisi olan Gyula Mesaroj bir etnologtur. Diğeri ise atçılık uzmanı olan Jeneral Hayni'dir.

1935 yılında Kolbay Karoly ve yardımcısı Dory Losos Karacabey Merinos Yetiştirme Çifliği meralarını ıslah etmek amacıyla istihdam edilmişlerdir. Yine bu yılda Yenöstönkoviç isimli bir binicilik ve hayvan terbiyecisinin Karacabey Harası Binicilik Mektebi'nde istihdam edildiği görülmektedir.

1936 yılında istihdam edilen 8 kişiden birisi Türkolog ve Kütüphaneci Prof. Lászlo Rasony'dir. 1 diğeri ise uzun yıllar Türkiye'de telefon işlerinde hizmet

veren Offerl Bela'dır. Atçılık uzmanı Çippeg de Karacabey Harası'nda antrenör olarak istihdam edilmiştir.

1937 yılında istihdam edilenlerden birisi İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde cam işlerini yürütecek olan Josef Bühler'dir. Johann Mayer ise Gemlik Suni İpek Fabrikası'nda montör olarak istihdam edilmiştir. Dört mühendis ise 1 Devlet Demiryolları, 3 Nafia Vekâleti Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde istihdam edilmişlerdir.

1938 yılında Demiryolları bünyesinde Malatya Tünel İnşaatı'nda ise bir Yahudi mühendis ile Fen Heyeti'nde iki mühendis ve yine demiryollarında bir mühendis istihdam edilmiştir. İzmit 2. Kağıt Fabrikası'nda 1 montör, Türk Ticaret Bankası'nda linyit yakabilecek bir soba uzmanı, Ankara İmar Müdürlüğü'nde 1 Aplikasyon mühendisi, Çanakkale ve Karadeniz'deki bazı kömür ve maden işletmelerinde 1 mühendis istihdam edilmiştir.

Macar uzmanların istihdamının en çok yoğunlaştığı yıllar II. Dünya Savaşı'na doğru giden yıllar ile savaş yılları olan 1939,1940 ve 1941 yıllarıdır. 1939 yılında daha çok betoncu, inşaatçı, elektrikçi, Şeker Fabrikası için şeker pişiricisi, boyacı, Ankara Bira Fabrikası'nda kaynatma işleri gibi işlerde çalıştırılacak ustalar işe başlamıştır. Bunların yanı sıra bir beden terbiyecisi ile bir iktisatçı müşavir ve Bakırköy'de kurulacak Şamot ve Porselen Fabrikası için bir uzman istihdam edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji ve Ambriyoloji Bölümü'nde bir Prof, Etibank İnşaat Servisi'nde bir mühendis istihdam edilmiştir.

1940 yılında ise yine çeşitli alanlardaki ustaların istihdamlarına devam edildiği görülmektedir. Konya Elektrik Şirketi'nde bir mühendis, İzmit 2. Kağıt Fabrikası'nda bir montörle İstanbul Bölge Sanat Okulu Mensucat Şubesi'nde bir öğretmen istihdam edilmiştir. Erzurum Grup İnşaatı'nda ise 1 kişi istihdam edilmiştir.

1941 yılında istihdam edilen su uzmanları İzmit-Sapanca su isale hattında istihdam edilmişlerdir. 2 montör ise Sümerbank ve İzmit 2. Kağıt Fabrikası'nda istihdam edilmişlerdir. Bir mühendis Ereğli Kömür İşletmeleri, bir diğer mühendis ise (Georges Neuman) 1941-1950 yılları arasında yine aynı yerde görev yapmıştır. 2 demir ustası ise Alat-ı Ziraiye Fabrikası'nda hizmet vermiştir.

1942 yılında 1 telefon uzmanı 9 il telefon santralinin montajı ve çalıştırılmasında göreve alınmıştır. Mobilya uzmanı ve dekoratör bir Macar uzman ise Demiryolları bina ve istasyonlarının iç mimarisinde istihdam edilmiştir.

1943 yılında PTT'nin santral montajları devam etmekte olup bunun için beş Macar uzman montör istihdam edilmiştir. 1 uzman İzmit Selülöz Fabrikası'nda 1 uzman ise Türkiye Demir- Çelik Fabrikaları'na bağlı Asit Sülfürik Fabrikası'nda istihdam edilmişlerdir. 1 dans öğretmeni ise Devlet Konservatuvarı'nda istihdam edilmiştir.

1944 yılında Louis de Loczy, Geza Teleki MTA'da Van'da araştırma yapmak üzere istihdam edildiler. Mühendis olan Meklos Novak ise Yüksek Mühendis Mektebi'nde, bir ustabaşı da Maarif Vekâleti'nde istihdam edildiler.

1945 yılında Türkolog Janos Eckman İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde ders vermek üzere Türkiye'ye gelmiştir. 1 mühendis Rize Çay Fabrikası'nda istihdam edilmiştir. Bir usta Devlet Çiftlikleri yapı işlerinde istihdam edilmiştir. 1 uzman eğitimci ise Ankara Yapı Enstitüsü'nde istihdam edilmiştir.

1946 yılında istihdam edilen tek kişi ise bir telefon uzmanı olup PTT'de ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nde telefon ve telgraf dersleri vermiştir. 1 kişi MEB Teknik Öğretmen Okulu'nda istihdam edilmiştir.

1947 yılında bir tıp doktoru ve 2 mühendisle uzmanlık alanı tespit edilemeyen 2 kişi istihdam edilmiştir. 1948 yılında istihdam edilen dört kişiden biri Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nda bir uzman, Orman Genel Müdürlüğü'nde bir yüksek mühendis, İstanbul Yapı Enstitüsü'nde eğitimle sorumlu olan bir eğitimci istihdam edilmiştir. Ayrıca Macaristanlı futbol uzmanı İgnace Molnar 1948 yılında İsviçreli atletizm uzmanı Maxj Vogel ile aynı kararname ile Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü emrinde istihdam edilmiştir.⁴⁰

Macar Uzmanların Meslek ve Unvanlarına Göre Değerlendirme

Tablo 4: Macar Uzmanların Unvanlarına Göre Dağılımları

Unvan ve Meslekler	Sayı
Bahçıvan	1
Dekoratör	1
Makinist	1
Amele	2
Müşavir	2
Öğretmen	4
Montör	9
Bilinmeyen	12
Prof. Öğretim üyesi	12
Usta	29
Uzman	43
Mühendis	51
Teknik Direktör	1
Bilinmeyen	3
TOPLAM	170

⁴⁰ BCA 30..18.1.2: 116.35..13.

Müşavirlerden birisi iktisatçı bir öğretim üyesi, birisi ise madenci bir öğretim üyesidir. Öğretmenlerden ikisi dansçı, birisi sanat öğretmenidir. Yukarıdaki tabloya göre Macar uyrukluların en alt düzeyde ustalıktan, uzmanlığa, teknik direktörlükten, montörlükten mühendisliğe entelektüel seviyede müşavir, öğretim üyesi profesörlere kadar geniş bir yelpazede Türkiye’de istihdam edildikleri ve bulundukları alanlara önemli katkılar yapıldığı gözlenmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde zaman zaman Macar asıllı uzmanların istihdam edildiği bilinmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra da Türkiye’de ustalıktan öğretim üyeliğine, montörden mühendise, mobilya ve dekorasyon uzmanından mühendise çok sayıda Macar uyruklu uzmanın çok çeşitli alanlarda ve 1925 ila 1951 yılları arasında istihdam edilmişlerdir. Macar uzmanlar eğitim ve bilim alanında Yapı Enstitüleri, zirai eğitim, üniversiteler ve Türk Tarih Kurumu gibi üst düzey kurumlarda katkılarda bulunmuşlardır. Ulaşım alanında demiryolları inşası ve planlaması, istasyonların dekorasyonu, karayollarında yol ve köprüler kısmında, mühendislik ve planlama hizmetlerinde, yine bayındırlık hizmetlerinin su işleri ve planlama hizmetleri, köy enstitülerinin inşaatlarında ustalık hizmetleri, baraj inşaatında görev yapmışlardır. Ayrıca zirai alanda zirai eğitimin yanı sıra mera ıslahı, hayvan özellikle atıcılığın ıslahı, binicilik okulu antrenörlüğü, at biniciliği ve bakımı, Atatürk Köşkü’nün bahçıvanlığı, sığırcılığın ıslahı, Atatürk Orman Çiftliği çeşitli birimlerinde ustalık ve işletme amirliği görevlerinde bulunmuşlardır. Bunların dışında Türk futboluna, arşivciliğine, madencilik işlerine otomatik telefon santralleri kurulması ve İzmit Kâğıt Fabrikası montajı, petrol arama işleri müşavirliği, çeşitli belediyelerin elektrik hizmetleri alanlarında hizmet verdikleri görülmektedir. Türk dili ve tarihi araştırmaları Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Hungaroloji Bölümü’nün kurulması gibi entelektüel alanlarda da Macar uzmanların yaptıkları önemli katkılar bulunmaktadır. Macar uzmanların yaptıkları bu son derece önemli katkılar yanında en önemli katkılarında birisi de çalıştıkları Türk uyruklularla çoğunlukla uyum içerisinde bulunmaları, bilgilerini, tecrübelerini onlarla paylaştıkları ve kendilerinden sonra bu hizmetleri yürütecek Türkleri yetiştirme konusunda büyük hassasiyet gösterdikleri gözlemlenmiştir.

Macar uzmanların istihdamı Türkiye’nin çeşitli alanlarda yürütmüş olduğu yenileşme ve kalkınma hamlelerine büyük katkılar sağladığı gibi iki toplumun birbirlerini tanımaları, kültürel alışveriş ve yakınlaşmanın da önemli bir aracı olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Macar Ulusal Arşivi / Magyar Országos Levéltár (MOL) K 69 768. cs. 1937-1939-I-7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 30..1.0.0

BCA, Dosya: F20, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 106.665..1.

Fon Kodu: 30..10.0.0

BCA, Sayı: Dosya: 9168, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 105.683..28.

BCA, Dosya: 24222, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 201.375..22.

Fon Kodu: 230..0.0.0

BCA, Sayı: , Dosya: M117, Fon Kodu: 230..0.0.0, Yer No: 150.58..9.

BCA, Dosya: M115, Fon Kodu: 230..0.0.0, Yer No: 150.58..7.

Fon Kodu: 30..11.1.0

BCA, Sayı: 6/937, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 23.11..8.

BCA, Sayı: 1100, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 37.37..5.

BCA, Sayı: 6/1067, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 23.12..8.

BCA, Sayı: 6/2412, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 25.21..5.

BCA, Sayı: 6/2824, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 14.25..9.

BCA, Sayı: 6/3541, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 8.28..20.

BCA, Sayı: 6/3695, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 16.35..16.

BCA, Sayı: 6/4447, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 18.44..5.

BCA, Sayı: 6/5101, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 19.49..13.

BCA, Sayı: 6/6031, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 20.56..6.

BCA, Sayı: 6/253414, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 25.22..11.

Bakanlar Kurulu Kararları Fonu 30..18.1.1/ 30..18.1.2

BCA, Sayı: 1311, Dosya: 1-108, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 4.44..6.

BCA, Sayı: 6205, Dosya: 243-20, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 27.81..20.

BCA, Sayı: 6205, Dosya: 243-20, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 27.81..2

BCA, Sayı: 9563, Dosya: 147-16, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 12.42..10.

BCA, Sayı: 9792, Dosya: 243-66, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 13.53..17.

BCA, Sayı: 14132, Dosya: 243-125, Fon Kodu: 30..18.1., Yer No: 35.23..15.

BCA, Sayı: 14705, Dosya: 243-139, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 38.52..5.

BCA, Sayı: 14789, Dosya: 243-144, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 38.56..8.

BCA, Sayı: 15134, Dosya: 243-147, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 40.73..13.

BCA, Sayı: 030.18.01.02., Kararname No:15445, Ek No:243/152.

BCA, Dosya: 24328, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 202.378..5.

BCA, Sayı: 33033, Dosya: 27220, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.66..16.

BCA, Sayı: 177462, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.32..13.

BCA, Sayı: 198062, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 101.28..12.

BCA, Sayı: 2/165, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 243-155, Yer No: 42.9..5.,

- BCA, Sayı: 2/330, Dosya: 238-151, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 43.16..14.
BCA, Sayı: 2/521, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 44.26..1.
BCA, Sayı: 2/992, Dosya: 243-165, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 46.49..12.
BCA, Sayı: 2/1254, Dosya: 242-154, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 48.62..14.
BCA, Sayı: 2/1869, Dosya: 242-161, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 51.4..6.
BCA, Sayı: 2/2178, Dosya: 243-190, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 52.19..15.
BCA, Sayı: 2/2352, Dosya: 243-193, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 53.28..8. (Eki yok)
BCA, Sayı: 2/2670, Dosya: 243-197, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 55.44..6.
BCA, Sayı: 2/2967, Dosya: 243-208, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 56.59..3.
BCA, Sayı: 2-3012, Dosya: 243-24, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 57.61..8.
BCA, Sayı: 2/5090, Yer No: 67.64..14., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 243-235
BCA, Sayı: 2/5098, Dosya: 243-237, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 67.65..2.
BCA, Sayı: 2/5371, Dosya: 243-240, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 68.78..9.
BCA, Sayı: 2/5440, Dosya: 193-33, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 69.81..17.
BCA, Sayı: 2/5594, Dosya: 243-247, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 69.89..11.
BCA, Sayı: 2/5845, Fon Kodu: 030.18.1.2., Ek No: 199-204, Yer No: 71.3.12.1.
BCA, Sayı: 2/6442, Dosya: 243-262, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 74.32..17.
BCA, Sayı: 2/6520, Dosya: 243-264, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 74.36..13.
BCA, Sayı: 2/7080, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 77.64..11.
BCA, Sayı: 2/7527, Dosya: 243-290, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 79.86..16.
BCA, Sayı: 2/7800, Dosya: 243-302, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 80.100..8.
BCA, Sayı: 2/8015, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 82.3..16.
BCA, Sayı: 3/8587, Dosya: 27-284, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.90..8.
BCA, Sayı: 2/9185, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 84.62..4.
BCA, Sayı: 2/9618, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 84.83..17.
BCA, Sayı: 2/9639, Dosya: 82-73, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 84.84..18.
BCA, Sayı: 2/9751, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 84.90..6.
BCA, Sayı: 2/9883, Dosya: 131-135, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 85.96..17.
BCA, Sayı: 2/9915, Dosya: 243-354, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 85.98..7.
BCA, Sayı: 2/10363, Dosya: 243-374, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 85.120..17.
BCA, Sayı: 2/10380, Dosya: 88-188, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 86.12..14.
BCA, Sayı: 2/10585, Dosya: 88-199, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 86.22..19
BCA, Sayı: 2/10725, Dosya: 243-395, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 86.29..19.
BCA, Sayı: 2/10849, Dosya:, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 86.35..17.
BCA, Sayı: 2/10992, Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.42..20.
BCA, Sayı: 2/10985, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.42..13.
BCA, Sayı: 2/11148, Dosya: 243-409, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.50..16.
BCA, Sayı: 2/11133, Dosya: 243-407, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.50..1.

- BCA, Sayı: 2/11239, Dosya: 241-142, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.55..7.
- BCA, Sayı: 2/11392, Dosya: 241-148, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.62..20.
- BCA, Sayı: 2/11649, Dosya: 243-439, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 88.75..14.
- BCA, Sayı: 2/12241, Dosya: 241-150, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.105..2.
- BCA, Sayı: 2/12316, Dosya: 242-241, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.108..17.
- BCA, Sayı: 2/12402, Dosya: 243-467, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.113..2.
- BCA, Sayı: 2/12527, Dosya: 243-473, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.119..7.
- BCA, Sayı: 2/12633, Dosya: 243-479, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.125..5.
- BCA, Sayı: 2/13435, Dosya: 243-525, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 91.43..15.
- BCA, Sayı: 2/12696, Dosya: 77-432, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.128..8.
- BCA, Sayı: 2/12776, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 90.11..8.
- BCA, Sayı: 2/12560, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.120..20.
- BCA, Sayı: 2/12733, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.130..5.
- BCA, Sayı: 2/12399, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.112..19.
- BCA, Sayı: 2/12733, Dosya:Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.130..5.
- BCA, Sayı: 2/13568, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 91.50..8.
- BCA, Sayı: 2/13901, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 91.67..1.
- BCA, Sayı: 2/14067, Dosya: 243-540, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 92.75..7.
- BCA, Sayı: 2/14144, Dosya: 243-543, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 92.79..4.
- BCA, Sayı: 2/14477, Dosya: 139-19, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 92.95..17.
- BCA, Sayı: 2/14543, Dosya: 88-275, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 92.99..3.
- BCA, Sayı: 2/14763, Dosya: 243, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 93.110..3.
- BCA, Sayı: 2/14800, Dosya: 242, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 93.111..20.
- BCA, Sayı: 2/15029, Dosya: 243, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 93.124..4.
- BCA, Sayı: 2/15074, Dosya: 243, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 93.126..9.
- BCA, Sayı: 2/ 15333, Dosya: 243-568, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 94.18..8.
- BCA, Sayı: 2/15806, Dosya:, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 95.42..1.
- BCA, Sayı: 2/16271, Dosya: 88-297, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 95.64..16.
- BCA, Sayı: 2/16494, Dosya: 248-52, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 96.75..19.
- BCA, Sayı: 2/16500, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 96.76..5.
- BCA, Sayı: 2/16195, Dosya: 243-580, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 95.60..20.
- BCA, Sayı: 2/16712, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 96.86..16.
- BCA, Sayı: 2/16848, Dosya:, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 96.93..12.
- BCA, Sayı: 2/17367, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 97.119..14.
- BCA, Sayı: 2/17791, Dosya:, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.34..18.
- BCA, Sayı: 2/17911, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.40..18.
- BCA, Sayı: 2/17928, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.41..15.
- BCA, Sayı: 2/18078, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.49..5.

- BCA, Sayı: 2/18230, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 99.56..17.
BCA, Sayı: 2/18731, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 99.82..3.
BCA, Sayı: 2/18976, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.94..7.
BCA, Sayı: 2/19385, Dosya: 242-295, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 101.7..11.
BCA, Sayı: 2/19140, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.102..11.
BCA, Sayı: 2/19187, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.104..18.
BCA, Sayı: 2/19267, Dosya: 243-65, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.109..13.
BCA, Sayı: 2/19632, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 101.19..18.
BCA, Sayı: 2/19739, Dosya: 164-62, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 101.25..5.
BCA, Sayı: 2/19796, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 101.28..2.
BCA, Sayı: 2/20061, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.41..7.
BCA, Sayı: 2/20062, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.41..8.
BCA, Sayı: 2/20084, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.42..10.
BCA, Sayı: 2/20242, Dosya:, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.50..8.
BCA, Sayı: 2/20248, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.50..14.
BCA, Sayı: 2/20312, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.53..18.
BCA, Sayı: 2/20313, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.53..19.
BCA, Sayı: 2/20320, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 102.54..6.
BCA, Sayı: 2/20595, Dosya: 63-162, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 103.67..20.
BCA, Sayı: 2/20663, Dosya: 3-1884, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 103.71..8.
BCA, Sayı: 2/20734, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 103.74..19.
BCA, Sayı: 2/20783, Dosya: 243-689, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 103.77..8.
BCA, Sayı: 2/11079, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 87.47..7.
BCA, Sayı: 2/13715, Dosya: 243, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 91.57..15.
BCA, Sayı: 3/112, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.3..12.
BCA, Sayı: 3/185, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.5..5.
BCA, Sayı: 3/192, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.5..12.
BCA, Sayı: 3/339, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.9..4.
BCA, Sayı: 3/350, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.9..15.
BCA, Sayı: 3/836, Dosya: 27-42, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.31..20.
BCA, Sayı: 3/840, Dosya: 27-82, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.32..4.
BCA, Sayı: 3/872, Dosya: 27987, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.33..16.
BCA, Sayı: 3/873, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.33..17.
BCA, Sayı: 3/964, Dosya: 27-77, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.38..8.
BCA, Sayı: 3/970, Dosya: 27-106, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.38..14.
BCA, Sayı: 3/1017, Dosya: 27-103, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.41..1.
BCA, Sayı: 3/1145, Dosya: 27-48, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 105.47..9.
BCA, Sayı: 3/1256, Dosya: 28-10, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 106.52..20.

- BCA, Sayı: 3/1660, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 106.73..4.
- BCA, Sayı: 3/1884, Dosya: 27-146, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.84..8.
- BCA, Sayı: 3/1944, Dosya: 27-27, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.87..8.
- BCA, Sayı: 3/2018, Dosya: 2715, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.91..12.
- BCA, Sayı: 3/2475, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.25..8.
- BCA, Sayı: 3/2147, Dosya: 2742, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.98..1.
- BCA, Sayı: 3/2183, Dosya: 2748, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.99..17.
- BCA, Sayı: 3/2476, Dosya: 2787, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.25..9.
- BCA, Sayı: 3/2709, Dosya: 27103, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.37..2.
- BCA, Sayı: 3/2810, Dosya: 2771, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.42..3.
- BCA, Sayı: 3/2810, Dosya: 2771, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.42..3.
- BCA, Sayı: 3/3319, Dosya: 27146, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.67..12.
- BCA, Sayı: 3/3545, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.79..14.
- BCA, Sayı: 3/3833, Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 110.17..2.
- BCA, Sayı: 3/3911, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 110.20..20.
- BCA, Sayı: 3/3941, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 110.22..10.
- BCA, Sayı: 3/3578, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 110.4..7.
- BCA, Sayı: 3/3301, Dosya: 27219, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.66..14.
- BCA, Sayı: 3/3302, Dosya: 27216, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.66..15.
- BCA, Sayı: 3/3422, Dosya: 27-232, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.72..15.
- BCA, Sayı: 3/3582, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 110.4..11.
- BCA, Sayı: 3/4187, Dosya: 14-92, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.34..16.
- BCA, Sayı: 3/4186, Dosya: 14-92, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.34..15.
- BCA, Sayı: 3/4184, Dosya: 27-273, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.34..13.
- BCA, Sayı: 3/4191, Dosya: 27-103, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.34..20.
- BCA, Sayı: 3/4382, Dosya: 14-97, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.44..11.
- BCA, Sayı: 3/4590, Dosya: 27-284, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.54..18.
- BCA, Sayı: 3/4629, Dosya: 27-255, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.56..17.
- BCA, Sayı: 3/4643, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.57..11.
- BCA, Sayı: 3/4726, Dosya: 27-284, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.61..14.
- BCA, Sayı: 3/4883, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.69..11.
- BCA, Sayı: 3/4903, Dosya: 27-298, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.70..11.
- BCA, Sayı: 3/4992, Dosya: 27-146, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.74..18.
- BCA, Sayı: 3/5330, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.92..11.
- BCA, Sayı: 3/5290, Dosya: 27-27, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.90..11.
- BCA, Sayı: 3/5312, Dosya: 27-34, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.91..13.
- BCA, Sayı: 3/5314, Dosya: 27-15, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.91..15.
- BCA, Sayı: 3/5331, Dosya: 27-273, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.92..12.

- BCA, Sayı: 3/5580, Dosya: 27-320, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.21..1.
BCA, Sayı: 3/5582, Dosya: 27-284, Fon Kodu: 30..18.1..2, Yer No: 113.21..3.
BCA, Sayı: 3/5592, Dosya: 27-227, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.21..13.
BCA, Sayı: 3/5611, Dosya: 27-321, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.22..12.
BCA, Sayı: 3/5936, Dosya: 27-255, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.38..16.
BCA, Sayı: 3/6065, Dosya: 27-271, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.45..5.
BCA, Sayı: 3/6094, Dosya: 27-198, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.46..13.
BCA, Sayı: 3/6110, Dosya: 27-103, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.47..9.
BCA, Sayı: 3/6347, Dosya: 54-43, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.59..6.
BCA, Sayı: 3/6808, Dosya: 27-371, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.82..1.
BCA, Sayı: 3/6810, Dosya: 27-15, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.82..3.
BCA, Sayı: 3/6896, Dosya: 27-273, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.86..9.
BCA, Sayı: 3/6897, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.86..10.
BCA, Sayı: 3/6976, Dosya: 80-160, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.90...9.
BCA, Sayı: 3/7115, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.97..8.
BCA, Sayı: 3/7228, Dosya: 27-379, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.22..1.
BCA, Sayı: 3/7314, Dosya: 27-368, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.26..7.
BCA, Sayı: 3/7501, Dosya: 27-393, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.35..13.
BCA, Sayı: 3/8062, Dosya: 50-39, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 117.63..14.
BCA, Sayı: 3/8149, Dosya: 27-146, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 117.68..1.
BCA, Sayı: 3/8316, Dosya: 27-426, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 117.76..7.
BCA, Sayı: 3/8494, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.85..5.
BCA, Sayı: 3/8588, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.90..9.
BCA, Sayı: 3/8589, Dosya: 27-273, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.90..10.
BCA, Sayı: 3/8702, Dosya: 27-434, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.96..3.
BCA, Sayı: 3/9430, Dosya: 27-461, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 119.46..11.
BCA, Sayı: 3/10368, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 121.93..8.
BCA, Sayı: 3/10410, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 121.95..9.
BCA, Sayı: 3/10735, Dosya: 27-434, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 121.111..14.
BCA, Sayı: 3/11325, Dosya: 27-117, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 122.47..4.
BCA, Sayı: 3/11456, Dosya: 27-209, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 123.53..15.
BCA, Sayı: 3/12086, Dosya: 27-105, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 124.85..3.
BCA, Sayı: 3/12669, Dosya: 27-566, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 125.20..1.
BCA, Sayı: 3/12844, Dosya: 27-86, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 125.28..15.

Kitap ve Makaleler

AKDAĞ Ömer (2008) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, s. 46-70.

- ATABAY Mithat (2002) “Atatürk’ün Ankara’ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Réthly’nin Türkiye’deki Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım, s. 1-14.
- ÇOLAK Melek (2010) “Atatürk Macarlar ve Türk Tarih Tezi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, Bahar, s. 371-402.
- ÇOLAK Melek (2004) “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Sayı 58, Cilt: XX, Mart, s. 233-243.
- ÇOLAK Melek (2009) “Atatürk Dönemi Türkiyesinde Bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, Bahar, s. 113-136.
- ÇOLAK Melek (2008) “Atatürk’ün Macar Bahçıvanı János Máthé’nin Anılarında Ankara” *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:4, Sayı:7, Bahar, s. 182-183.
- ÇOLAK Melek (2004) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Macaristan İktisadi İlişkileri”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, , Ağustos, Sayı:4, s. 47-54.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1994) *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete’nin Arşivcilikimizdeki Yeri*, (Yayına Hazırlayan, Bilge Kaya), Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1933) *Maarif İstatistikleri 1923- 1932*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1939) *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, Suhulet Matbaası, İstanbul.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1942) *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ulusal Matbaa, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1945) *Milli Eğitim İstatistikleri, 1942-1943*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1947) *Milli eğitim; meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1945-1946*, İstanbul, Pulhan Matbaası.
- DUMAN Önder (2008) “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938)”, *Bilgi*, Bahar, Sayı 45: s. 23-44.
- GENÇOĞLU Mustafa (2008) “Başlangıçtan II. Meşrutiyeti Osmanlı Devleti Tarafından Tıp Eğitimi İçin Avrupa’ya Gönderilenlerin Modern Tıp Tıbbına Katkıları”, *Kök Araştırmalar*, Cilt X, Sayı 1, Bahar, s. 89-116.
- ÖZKUCUR Abdullah (1990) *Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü*, Selvi Yayınları, Ankara.
- TASNADI Edit (2010) “Genç Türkiye Cumhuriyeti’nde Bir Macar Generali: Albert Bartha”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006*, 5. Cilt, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ayı Basım, Ankara, s. 2387-2393.
- NYIRI Maria (1991) *Atatürk ve Macaristan’da Bulunan Türkler İle Türkiye’de Bulunan Macarlar*, Bakü, 20-21 Mayıs.
- SERTKAYA Osman Fikri (1996) *Janos Eckmann (21.VIII.1905-22.XI.1971): Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- UYANIK Necmi (2007) “Dr. Jules (Gyula) ve Türk İnkılâbına Dair Risalesi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı: 18, s. 97-123.

YILDIRIM İsmail (2001) *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

YILDIRIM Seyfi (2007) “Türkiye Demiryollarında Yabancı Uzmanlar (1925–1950)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXIII, Mart-Temmuz-Kasım, Sayı:67-68-69, s. 305-338.

İnternet

Aydın Yerel (2011) <http://www.aydinyerel.com/2011/07/27/turkler-ve-macar-ustalarin-yakinligi/> (Erişim tarihi 25.08.2012).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ign%C3%A1c_Moln%C3%A1r (Erişim tarihi 25.08.2012).

http://koyenstitulerivakfi.org.tr/FileUpload/ds12596/File/kasim_aralik_2010_bulteni.pdf (Erişim Tarihi 25. 08.2012).

<http://www.msxlab.org/forum/bilim-ww/371043-janos-eckmann-janos-eckmann-kimdir-janos-eckmann-hakkinda.html#ixzz24LZ2gC58>.

<http://lov.uni-corvinus.hu/index.php?id=13426>.(Erişim Tarihi 25.08.2012).

Hariç'ten bir Kadro'cu ve Bir Sol-Kemalizm Örneği: Sadri Etem ve 'Türk İnkılâbının Karakterleri'

Mehmet ÖZDEN

Hacettepe Üniversitesi

ÖZDEN, Mehmet, Hariç'ten bir Kadro'cu ve Bir Sol-Kemalizm Örneği: Sadri Etem ve 'Türk İnkılâbının Karakterleri'. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 151-172.

1933 yılı Avrupa için *intikamcı* Nazilerin *mağlup* Almanya'da iktidarı ellerine geçirmeleri gibi devasa bir sonuç üretti. Diktatörlüğün baharını yaşayan yaşlı kıtada genel resim böylelikle tamamlanmış oldu. 1929 iktisadi bunalımın menfi dalgaları küresel ölçekte sürerken, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi eksikliği açısından Avrupa manzarasında bir istisna oluşturmuyordu. Türk Tek Parti rejimi ile Avrupa diktatörlükleri arasında farklılıklar ve benzerlikler katalogunu irdelemek ilginç bir mecraya girmek olur. En genel benzerlik, tek partili, tek şefli iktidarların muhalefete meşru bir statü tanımama yönündeki ısrarlarıdır. 1930 da Şef'in izniyle Türkiye'de üç ay kadar süren serbest bir fırka denemesi, traji-komik bir istisnadır. Bir diğer benzerlik fikir yerine projeye –alman ırkını arındırma projesi, proleter buğday projesi, beş yıllık kalkınma planı gibi– iman edilmesidir. Türk inkılâbına bir fikir kazandırmak bu yüzden 1932 de Kadro dergisini çıkaranların ortak özlemiydi. Keza onlardan on yaş daha genç hikâyeci Sadri Etem(1900-1943)'in Devlet matbaasında basılan *Türk İnkılâbının Karakterleri* (1933) kitabını yazmasında da gerekçe aynıydı. Her iki kemalizm yorumunda da tarihi maddecilik ve ekonomizm ağırlıklı sol bir perspektif egemendi. Bu sol perspektif, reel olarak devletçiliğe tekabül ediyor ve liberalizmden ciddi bir hoşnutsuzluk duyuyordu. Sol terminolojinin yanı sıra Etem, Türk inkılâbında teokratik-skolastik bir eski rejimden kurtuluşu, milli-asri bir devleti, toprak ağalarını kronik iktidarınna son verişini görmekteydi. Bu yüzden Sadri Etem'in kitabını 1960 larda *Yön ve Devrim* dergilerinde yeniden nükseden sol-kemalizmin ilk örneklerinden saymak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Sadri Etem, Kadro, Türk İnkılâbının Karakterleri, Sol Kemalizm
ÖZDEN, Mehmet, An Outsider From the Journal "Kadro" & An Example on Left-Kemalism: Sadri Etem and his "Characteristics of Turkish Revolution". CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Spring 2012), 151-172.

The year 1933 caused a devastating result for Europe such as the *revanchist* Nazis' coming to power in *defeated* Germany. Thus the main picture was drawn in the old continent where the dictatorships had been recently developing. Turkey was not an exception as depriving of democracy in this picture where the global negative effects of the Great Depression of 1929 still continued. A comparison of Turkish single party regime and the European dictatorships would be interesting to analyse. Their main similarity is their resistance on not recognizing a legal status to the opposition figures. The attempt of establishing a free party, ended within three months, is a tragicomic exception of that. Another similarity of them is their belief in projects rather than thought such as purification of the German race, production of "proleterian" wheat, five-year development plans and so forth. This is for the reason that the main desire of the journalists of "Kadro" was to doctrinize the Turkish revolution. This is also for the reason that the story-writer Sadri Etem (1900-1943), who was ten years younger than others, wrote his book entitled *Türk İnkılabının Karakterleri* (1933) and it was published in the government printing house. Both Kemalist comments dominantly contain historical materialism and a left perspective mainly on economism. This left perspective indicates the policy of state control in real terms and is harshly against the liberalism. Apart from this left terminology, Etem saw the Turkish revolution as a salvation from an old theocratic-scholastic regime, end of chronic power of landlords, and establishment of a national-modern state. For this reason it is possible to see Sadri Etem's book as one of the primary examples of left-Kemalism emerged in 1960's in journals such as *Yön* and *Devrim*.

Keywords: Sadri Etem, Kadro, Characters of Turkish Revolution, Left-Kemalism

'Osmanlı imparatorluğu bir serhatte doğdu, bir serhatte can verdi. Onun insanı belinden tutup tarihin ortaçağına zincirle bağlayan heybetli kale bedenleri ve imparatorluk tarihinin yalçın, sarıp ve aynı zamanda kutsi tepeleri artık ayaklarımızın altında bir çakıl, bir taş parçası gibi her adımda biraz daha gömülüyor, biraz daha ufalanıyor. İmparatorluk, Söğüt'le Sakarya arasında ömrünü tamamladı. İmparatorluğa karşı, Türk milleti de tıpkı büyük imparatorluktan ayrılan diğer mazlum milletler gibi mücadelelere girdi' (Etem 2007: 65)

'Rayda bir tılsım var: Meçhulleri keşfediyor. Ray nereye uzanırsa, lokomotif nereye sesini ıstıtırırse orada bir kumdanma oluyor. Sanki lokomotifin düdüğü çağdaş bir İsrail borusudur. Anadolu yaylasında Ashabı Kehf mağarasında uykuya dalmış gibi medeniyete ve tekniğe gözlerini kapayarak uyuklayan tarlalar, köyler, kasabalar gerinerek ve silkinerek ayağa kalkıyor.' (Etem 2007: 90)

Giriş: Şehir, Siyaset ve Fikir

Selanik 1923 yılında Ankara'dır; Ankara'dadır. Bu metafor, bir imgeyi ve o imge bir gerçekliği harekete geçirir. En gerideki gerçeklik, Cumhuriyet'in Selanik merkezli bir okumaya izin vermesidir. Bu açıdan, Selanik; 'barut öksüren'

İttihatçıların gayri resmi başkenti, herkesin ve hiç kimsenin şehri artık sadece Yunanlıların olduğu 1912 den sonra bile şimdi Ankara'da devlet olan eski Türk sakinlerin hatıra ve farkındalıklarında yerini korudu. Zira Selanik, öncelikle ikirciksiz kozmopolitizmi, sokağa taşmış bar ve tavernaları, cins-i latifin kaç-göç olmaksızın seyrân etmelerine izin veren caddeleri ile neşenin kamusal aleniyet içinde teşhir ve teşhis edildiği bir açık şehirdi.¹ İkinci olarak kozmopolit açık şehrin kapalı odalarında, karanlık dağlarında gizli merasimlerle girilen komiteler, o komitelere bağlı eli tetikte çeteler ve hepsinin ardında 'içtimai ve milli dava'lar vardı. Selanik milliyetçiliğin, sosyalizmin ve komiteciliğin de kentiydi. Ayrıca şehir-i mezkur, yeni kamusal alanı etkilemek üzere fikriyat ve neşriyat meraklısı genç kâlemleri de barındırmaktaydı. Kısaca birbirini telif ve/ya tekzip etme ihtimalleri her zaman varit olan Selanik kompozisyonu değişik ölçülerde Cumhuriyet'e, Ankara'ya, Türkiye taşrasına taşındı. Zaten bâni Mustafa Kemal Paşa Selanikliydi; onun büyük ölçüde doğduğu şehirden edindiği medeni görgü, Ankara Palas, vals talimleri, Marmara Havuzu, şapka olarak devletin asrılık programına dönüşmüştü. Böylelikle resmileşip cebrileşen beğeniler kümesi zımnen Ankara için taşra sıkıntısının çaresi² ve İstanbul'un, Bizans'ın kozmopolit-otantik modernliğinin³ de alternatifiydi. Ancak zevk, komite/siyaset ve fikir; mezkûr Selanik triosunun iç hiyerarşisi, kendiliğinden bir diyalektik tarafından değil biçim değiştirmiş yeni komitenin hegemonyasında tanzim olunacaktır. Selanik komitesi -İttihat ve Terakki- birçok kişidir ve yer yer açık şiddet kullanır; buna mukabil Ankara komitesi tek kişidir -Mustafa Kemal Atatürk- ve suikast yerine İstiklal Mahkemesi ve Takrîr-i Sükûn gibi görece formalist-legalist yapılar içinde *siyaset* yapar. Bir önceki dönem, Yakup Cemil'in doğal anarşizminden müştekidir, oysa şimdi Kılıç Ali İstiklal Mahkemesi kürsüsünde kalem kırmaktadır.

Diğer yandan her iki komite de politik aktivizmin fıkırsız, kalemli olmayacağı yönünde kesin yargılara sahiptirler. Fikir 'Hürriyet' döneminde

¹ Benzerlerine sair İttihatçıların anılarında da rastlanır türden canlı bir Selanik tasviri: 'Beyaz Kule ile Sabri Paşa caddesinin karşak noktasında Olympus gazinosunun önü, harikulâde güzel bir rıhtım ile denize varır. Bu muhteşem binaların altında sayısız gazinolar, sinemalar, kafeşantılar, barlar sıralanmaktadır. Masalara oturanlar bir taraftan denizi, güneşin muhteşem grubunu, diğer taraftan da caddeden bir aşağı bir yukarı gruplar halinde gezinen genç mekteplileri, aileleriyle beraber akşam seyrânına çıkmış genç kızları ve güzel şık banımları seyrederdilerdi Olympus gazinosunun biraz gerisinde Yonyo adını taşıyan gazinoya genç İttihat ve Terakki'ci zabitan müdavimdi.' Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, (anlatan Galip Vardar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 46-47.

² Galip Vardar'ın Selanik'i ne kadar şenlikli ise Refik Halid'in II. Meşrutiyet Ankara'sı o kadar bedbindir: 'Tepeden bakınca tuhafıma gitti: Sanki devden ırgatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yığını getirip yanık suratlı, yalçın, başın bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltmışlar... (..) İnsan böyle bir şehrin karşısında bir ezginlik, bir dünyadan bezginlik, bayatın tatsızlığına, biçliğine bir inanış, bir iman ediş duyar... (..) Şehirsizlik, Şarkı, bedbinlik felsefesinin mucidi yapmıştır.' Refik Halid Karay, *Deli*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 32.

³ İstanbul modernliğinin sivil sergüzeşti için bkn, Hakan Kaynar, *Projesiz Modernlik: Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul, 2012.

hürriyetten daha fazla yararlanmakta ve bir yarısı ideolojik, diğer yarısı ise akademik olmak üzere –Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Yusuf Akçura örneklerinin gösterdiği üzere-sistematikleşmektedir. Cumhuriyet döneminde ise fikir siyasetin, siyaset ise Mustafa Kemal’in şahsında temerküz eder; fikir propagandaya dönüşür. Meşrutî dönemde siyasi (ve sistematik) fikrin adresi ise Türkçülük iken 1930 lar Türkiye’inde benzer misyonu bolşevizmden mülhem Kadro’cular üstlenir.⁴ Onlar marksizmin iç bütünlüğe sahip kavramlarını, kemalizmin aktüel-politik gerçekliğine bir anlam katmak adına seferber ederler. Onlarda fikir, CHP’de iktidar vardır; fikir verecekler iktidar temin edeceklerdir. Muhtemelen CHP’den, İttihat ve Terakki’nin Ziya Gökalp’e verdiği statüyü beklediler. Beklentileri gerçekleşmedi ancak Kadrocuların Gökalp’e saygıları eksilmedi, bu saygı sureta sosyalizmden *sapma* gibi gözükebilir; ancak suyu arayanlar suyu bulduklarında milliyetçi ve sosyalist pınarlar zaten birbirine karışmıştı. Sosyalist milliyetçiler, Kemalist siyasal gerçekliği tecrübe ettiklerinde, ilkin tevkifata uğradılar, terbiye edildiler ve sonuçta kemalizm ve sosyalizmin, uzak ata olarak Aydınlanma mirasından beslendiklerini keşfettiler. Üstelik ‘ötekinin siyasal hakları’ gibi demokratik dile bigânelikleri ortaklık arz ediyordu, söze ‘üretim ilişkileri-kapitalizm, sınıflar’ diye başlayan sosyalizm ile ‘(asrî) Türk’ gündemli Kemalizm muasırlaşmak temelinde geçici bir mutabakata vardı ve *Kadro* yayınlanabildi. Netice, evrensel bir ideolojinin tikel bir örneğe uyarlanması, özde milliyetçi biçimde sosyalist toplumda anti-demokratik bir fikriyat doğurur. Kadro’cuların Galiev’den mülhem mazlum ülkeler enternasyonalizmi bir ham hayaldi; zira bunu sadece Enver Paşa tecrübe edebilirdi, o da zaten sahneden-hayattan çoktan çekilmişti. Netice de sistematik fikrin iki ismi, Türk Ocakları ve Kadro kapatıldı; başkanları Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri *Zoraki Diplomasi*’liğe mahkûm edildiler; hapsedilmediler gerçi ama uzaklaştırıldılar, ocakları ve dergileri kapatıldı.

Türk tek partisinin kamusal alanı takibe maruz bırakmasının daha şedit örnekleri de mevcuttu: Said-i Nursi’nin imana yönelik pozitivist tehdide karşılık yeni mehazlarla desteklenmiş dinî bir epistemoloji kurma çabasının başına gelenler, Darülfünun tasfiyesi, Marksizmden ziyade romantizme yakın duran Sabahattin Ali’nin öldürülmesi vs. Ancak gene de Türk siyasetine egemen olan otoriterlik ile kâmil ifadesini Nazi Almanya’sı ve Stalin Rusya’sında bulan totaliterlik arasında kimi farklılıklar vardır.

Bu farklılıklar ilkin, sosyal gelişme farklılığından neşet ediyordu; Türkiye düşük endüstri kapasitesiyle; devleti ‘modern’, halkı köylü bir sosyolojiyle malul olduğu içindir ki, hükmetme alan ve araçları sınırlı kaldı. Cumhuriyet halkçılığının eşrafı hedef almak yerine onunla işbirliği yapmasının bir sebebi bu

⁴ Kadro hakkında bkz. Temuçin Faik Ertan, *Kadro’cular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1994. ve İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü, Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.

olmalıdır. Üyeleri daha genç ve yeni bir halkçılık havuzu, Köy Enstitüleri ile denenir. Sosyolojik zaafiyetin Türk Leviathanı'nı zayıf düşürmesinin bir diğer eseri de, parti-devleti yerine devlet-partisinin sahne almasıdır. Zira devlet kadim, parti nev-zuhur olandır; dahası yeni olan parti, devlet memurlarının politik örgütüdür. Kısaca, strüktürel olan konjonktürel olanı etkilemiş ve belirlemiştir. Bütün bu amiller CHP'nin hiçbir zaman Nazi örgütünün devlet ve topluma egemen olması gibi kapsamlı bir hegemonya tesis edememesini ve ayrıca Türk memur halkçılığının limitlerini de açıklar. Keza memur-egemen Türk eliti, cumhuriyetçi-modern üst söylemine karşılık, reel-politik düzlemde devletçi kadim pratikleri file geçirir. 'Havuç-sopa' siyaseti zaten Osmanlı patrimonyalizminin bagajıdır. Eleştirel söylem 'cumhuriyetçi sopa'nın kötülüklerine yoğunlaşır. Oysa önde gelen şair ve ediplere mebusluk, sefirlik verilmesi, aferistler, eski zaman ricalinin konaklarını andırır Çankaya sofraları tertip edilmesi vs. 'cumhuriyetçi havuç'un ihmal edilememesini hatırlatır. Esasen mesele, cumhuriyetçi nomenklaturanın demokrasi, islâm ve sosyalizme dair açık kusurlarına rağmen, bu farklılık kümelerinden insanları etrafında nasıl toplayabildiğidir. Cumhuriyetçi elbise altında patrimonyal ödül -maaş, mevki, Ermeni, Rum gayrimenkullerinin parti kodamanlarına tahsisi – ve ceza sistemi gibi iktidar teknikleri dışında, hangi saiklerin çalıştığı önemlidir. Rifat Börekçi, Fevzi Çakmak, Şemseddin Günaltay gibi 'işbirlikçi'dindarlar, acaba devletsiz bir dini, *lâ-dini* bir devlete mi tercih ettiler? Türkçüler, üstadları açıkça 'İslamlaşmak' düsturunu telaffuz ettiği halde, bu ilkedden Orta Asya steplerinin hatırına mı vazgeçtiler? Aleviler, ocakları Şeyh Said isyanının ardından, ikinci kez söndürüldüğünde Kemalizmim laikliğinde Sünni tahakkümün dışında bir necat kapısı mı buldular? Hilmi Ziya ve arkadaşları, Kemalist devrimin şahsında ortaçağ skolastizminden Türk rönesansına geçişin müjdesini mi gördüler? Sadri Etem ve Kadrocular, tarihin yasaları, burjuva devrimi gibi sosyalist jargonun somut karşılığını Türk inkılabında bulmakla ideolojilerinin mi kurbanı oldular? Bütün bu sorulara verilecek 'evet' cevapları, kemalizmin *fikirsizliğinin* aslında onun lehine çalıştığını gösterir. Diğer yandan Türkçülükten İslamcılığa, İslamcılıktan sosyalizme bütün bu cereyanlar çağın idrakini yakalamak manasında modernidiler; kendilerine özgü içerikler geliştirmişlerdi. Türk Tek Parti rejimi otoriter veçhesiyle onları ya Kemalist kodlarla uyumlu cümleler kurmaya zorlayarak kendileri olmaktan çıkardı ve/ya edebiyata mahkum etti. Artık herkes Kemalist ve şairdi.

Selanik hikâyesine gelince, son acıklıdır; Komite hegemonyasını kurar; açık şehir kapalı bir rejim doğurur.

Bir Adam: Sadri Etem (Ertem)

Selanik’li karı koca Sabiha⁵ ve Zekeriya Sertel’lerin *Resimli Ay* mecmuasında Nazım Hikmet’in *Bahr-i Hazer*’inin diyalektik materyalizm açısından tefsiri yayınlanır (1928):

‘Bahr-i Hazer, modern tekniğin bugün için erişebildiği en yukarı zirvedir, Bahr-i Hazer’de diyalektik materyalizmin şüireştiğini görüyoruz.’

*‘Malumdur ki , diyalektik materyalizm muayyen bir ‘Cihan anlayışı’ tarzıdır. Şimdiye kadar diyalektik materyalizmi izah için, idealist diyalektikçi Goethe’nin Faust şiirinden parçalar alıyorlardı. Bugün Türkiye’deki diyalektik materyalistler için, kendisi de bir diyalektik materyalist olan bir şairden, Nazım Hikmet’ten bir numune almak mümkündür. Mevlana Celaleddin Rumi’nin tasavvufu idealizmden başka bir şey midir? (..) İdealizmin şiirde yeri var da, diyalektik materyalizmin yeri yok. Bu ne laf?’*⁶

Türk ve dünya şiirinin bu cüretkâr yorumunun altında Sadri Ertem’in imzası vardır. Tahir Alangu’nun hikâye ve roman antolojisinde ona aşağıdaki satırları ayırır, çünkü o iki branşta da eserler vermiştir:

‘1898 yılında İstanbul’da dünyaya geldi. Büyük babası, Mevlevî şairlerinden Hasbî Dede, Kütahya’nın Emet Bucağından çıkmıştı. Babası binbaşı İbrahim Edhem Bey’le Anadolu ve Rumeli’nin bazı yerlerini dolaştı. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul’a geldiler (1908). Üsküdar Askeri Rüştiyesi ve Üsküdar İdadî’sinde okuduktan sonra İstanbul Darülfünun’u Felsefe Bölümünden mezun oldu (1920). Bu arada, Birinci Dünya Savaşı’na (1914-1918) yedek subay olarak katılmış, İstiklal Savaşı’nda Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetesinin başyazarlığını yapmıştır (1924-1925). Muhalefet yaptığından ve bir karikatür üzerine, takrir-i sükûn kanunu gereğince gazetesi kapatılarak Şark İstiklal mahkemesine sevk edilmiş ve beraat etmişti. Bundan sonra daha mutedil bir yolda yürümüş, bu tarifle ölümü arasında, başta Vakıf gazetesi olmak üzere, yayınlanan gazetelerin birçoğunda hikâyeleri ve yazıları çıkmıştır. Ankara ve İstanbul’un çeşitli okullarında bir müddet felsefe öğretmenliği yaptı. Kütahya’dan milletvekilliği yaptığı sırada Matbuat Umum Müdürlüğü müşaviri idi (1939). İki seçim devresinde bu yerden

⁵ Sabiha Sertel’in hatıralarını topladığı *‘Bir Roman Gibi’* aslında Türk solunun Kemalizm’le kurduğu sakıncalı ilişki hakkında pek çok ipucu barındırır. 1924 yılına ilişkin yazdıkları bunun açık bir ifadesidir: *‘Muhalefet yalnız basında değil, mecliste de artmıştı. Yapılan değişmelerden sonra başı dönen gerici Ataturk’ün hamlelerine karşı cephe almışlardı. (..)Anayasa değiştirildi. Nispeten demokratik bir anayasa meclisten geçti. Fakat toprak reformu, işçi haklarının korunması bu anayasada yer almadı. ..Din teşkilatı adına ne kadar kuruluş varsa hepsi bir hafta içinde yıkılmış bulunuyordu.*

‘Resimli Ay’ ileriye doğru atılan bu adımları, makalelerle ele alıyor, övüyordu. Resimli Ay’n tenkitleri, demokrasinin yanlış uygulanmasına karşı idi. Devrimin daha yerleşmediği, gerici muhalefetin geliştiği bir devrede bu tenkitler doğru muydu? Belki değildi. Fakat biz, demokratik bir rejimin kurulmasını bütün samimiyetimizle istediğimiz için noksanları göstermek istiyorduk. Gerici basında ve mecliste baş gösteren muhalefet ise bu yeni atılan adımlara karşı idi.’ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant yay., İstanbul, 1966, s. 102-103.

⁶ Sertel, *Bir Roman Gibi*, s.135-136.

*milletvekili çıkmış, hiç evlenmemiş, kız kardeşiyle birlikte yaşamıştır.12 Kasım 1943 de Ankara'da kalp krizinden ölmüş, orada gömülmüştür.'*⁷

Mevlevi dede, zabıt baba ve felsefe tahsilli gazeteci-muharrir, öğretmen-mebus oğul. Öykü yazarı oğlun hikâyesi, meşrutî rejimin İttihatçı zoruyla ilan edildiği 1908 tarihiyle buluştuğunda o henüz 10 yaşındadır. Dolayısıyla bütün bir kuşağı etkileyen Jün Türk *fesatçılığına* yaşı, nüfuz kâğıdının yeniliği yet(iş)mez. Subay babanın askerliği, oğulda devam etmez, sadece askeri Rüstiye ve Harb-i Umumide yedek subaylıkla sınırlı kalır. Havuç-sopa siyasetini, sopası az havuçu daha fazla olmak üzere tadar. İstiklal Mahkeme'sinde yargılandıktan sonra, Alangu'nun ifadesiyle '*daba mutedil bir yolda*' yürür ve o aheste yürüyüş onu menzile; milletvekilliğine ulaştırır. Keza 1933'te açılan 10. Yıl müsabakasını *Türk İnkılâbının Karakterleri* kazanır ve kitabı Devlet Matbaası'nda basılır. Belki de bu kitap hakkındaki şüpheleri izâle eder. Eski payitahtta doğup yeni başkentte 45 yaşında ölen Sadri Etem inkılâpçı ve büyük kısmı önceden gazetelerde de tefrika edilen bir hikâye, dört roman, iki yolculuk, bir edebiyat, yedi sosyoloji-iktisat kitabı ile, bilhassa bir yazı makinesidir. Alangu onun öykücülüğünü tasvirinde tarihi maddeci-kemalist bir Ahmet Mithat Efendi portresi belirir:

'Türkiye'de kapitülasyonlar, yabancı sermayenin koloni metodlarıyla yerli halkı sömürüşü, köylü ve işçinin patron ve tüccar elinde ezilişi, yerleşen endüstrinin orta çağ bayatı yaşayan köyler üzerinde etkileri, halk ve köylünün gerçek durumu karşısında aydınların gülünç davranışları, fabrika hayatında işçiyi ezen kötülükler, usta ve işçi çekişmeleri, bürokratik devlet nizamının gülünç yönleri, sarıklı ve medreseli zümrenin yeni devletin laik

⁷ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, Antoloji, Cilt:1, İstanbul, 1968, s. 63-64. Behçet Necatigil, onun doğum tarihini 1900 olarak verir. Fazla olarak Gazi Terbiye Enstitüsü'nde sosyoloji ve felsefe hocalığı yaptığından, Matbuat Umum Müdürlüğü, Memleket İşleri Müşaviri iken Kütahya milletvekili seçildiğinden bahseder, fakat İstiklal Mahkemesinde yargılanmasından söz etmez: Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık yay., İstanbul, 1960, s. 66. Sadri Etem, 7 Haziran 1925 tarihinde reisi Mazhar Müfit, savcısı Süreyya bey ve merkezi Diyarbakır olan Şark İstiklal Mahkemesi kararıyla, Şey Sait'i cesaretlendirdikleri gerekçesiyle açılan (diğer gazeteciler Eşref Edip, Velid Ebuzziya, Abdülkadir Kemali, Gündüz Nadir beylerle birlikte) davaya dahil edilir. 11 Temmuz günü tutuklanarak Elazığ'a sevk edilir. Sadri Etem, o vakitler kendisi gibi tevkif edilen, Fevzi Lütfi ve İlhami Safa beylerle Son Telgraf gazetesinin ortaklarından. Bu tarihten önce, 6 Mart 1925 de ise, hükümet Takrir-i Sükûn kanunun verdiği yetkiyle Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Sebilürreşad gibi mevkuteleri kapatır. Bir ay kadar sonra bu listeye Hüseyin Cahit bey ve Tanin gazetesi de eklenir; Tanin kapatılır, H.Cahit Çorum'da müebbet nefye mahkum edilir. Ahmet Emin ve ortağı Ahmet Şükrü beylerin Vatan gazetesi ise o sıralar yayınına sürdürebilen yegane gazetedir. İsmet Paşa hükümeti onlardan Terakkiperver partinin kapatılmasını destekleyen yazılar ister fakat Vatan gazetesi bu talebi yerine getirmez. Bunun üzerine o sıralar Elazığ'a taşınmış olan Şark İstiklal Mahkemesi Vatan'ı kapatır (12 Ağustos 1925) ve sahipleri Ahmet Emin ile Ahmet Şükrü beyler haklarında tutuklama kararı çıkartır. Bunun için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, Cilt 3, Rey yay., İstanbul, 1970. s. 164 -172. ve ayrıca Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt yay., Ankara, 1981, s. 142-143. Gazeteciler birer gözdağı olan bu muamelelerden sonra, Gazi'ye özür mahiyetinde telgraflar çekerek affedilirler!

*tutumu karşısındaki direnişleri, bunların iç yüzleri, büyük endüstri ve fabrika karşısında küçük atölyelerin çöküşü, İstanbul kâulhanbeylerinin yaşayışı..'*⁸

Uzun öykü temaları aslında sadece Sadri Etem'in tekil ideolojisinin çeşitlemeleridir: o bir modernisttir; endüstriyel kapitalizm ve mağdurları ile Türk inkılâbı ve onun '*sarıklı ve medreseli*' düşmanları o modernizmin çeşitli katmanlarıdır. Bürokratik devlet nizamının gülünç yönlerine ve işçi haklarına yönelik dikkati o modernizmin içinde bir eleştiri barındırdığını da gösterir. Ancak bu kısmi eleştiri, Etem'in, Türk inkılâbında modernleşme tahayyülünün somut karşılığını görmesine engel oluşturmaz. Nitekim Alangu, onu zamanın, inkılâbın bir kahramanı olarak tasvir eder:

*'..onun sanatında iyice beliren en önemli özellik, Cumhuriyet çağının, devrimlerinin, o yeniden kuruluş günlerinin başlıca ilkelerinin propagandasını yapan hikâyeler yazmış olmasıdır. Bunlar, tek parti devrinin başlıca vasıfları, ekonomi planlaması, devletçi ekonomi, okuma yazma seferberliğini anlatan devrimci ve hamleci devlet idaresinin amaçlarına uygun eserlerdi... O devir hikâyecileri arasında bu özellikleri taşıyan yalnız o idi.'*⁹

Sadri Etem 3 yıl sonra bu kez '*devlet idaresinin amaçlarına uygun*' yeni bir kitap daha yazarak, Türk İnkılâbını yorumlayacaktır.

Bir Kitap: *Türk İnkılâbının Karakterleri*¹⁰

Özne-metin- tarihi bağlam diyalektiği esasen fail öznenin bir bağlam içinde metin oluşturmasını merkeze alır. Özne, kendi özneliği mahfuz kalmaz şartıyla bile, toplumsaldır ve tarihi ve aktüel bağlamla etkileşim içinde kendini inşa eder. Bu açıdan metin-eser, öznenin bağlamla kurduğu ilişkinin dışı vurumu, temsili, sayılmak icap eder. Sadri Etem'in *Türk İnkılâbının Karakterleri* başlıklı kitabının analizinde, metnin, öznenin bağlamla kurduğu ilişki içinde nasıl oluştuğuna cevap aranacaktır.

İlkin *Türk İnkılâbının Karakterleri* Kemalist bir metindir, Türk inkılâbının tebcil eder. Fakat müellif bunu, şairane bir övgü, abartılı bir tapını tarzında yapmaz. Dönemin benzer kitaplarında Gazi methiyesi ' insanlığı şaşırtacak bir Şüphesiz o bir karşı devrimci değildir. Ancak onun inkılâpçılığı teorisinin içinden yapılır ve dolayısıyla sistematiktir.¹¹ O teorilerden biri (tarihi-diyalektik) maddeciliktir. Başka bir ifadeyle, o Türk inkılâbı gibi-pekâlâ başka türlü de

⁸ Alangu, *age*, s. 68.

⁹ Alangu, *age*, s. 68.

¹⁰ Sadri Etem, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933. Bu çalışmada kitabın ikinci baskısı kullanılmıştır: Sadri Etem(Ertem), *Türk İnkılâbının Karakterleri*, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2007.

¹¹ Diğer yandan bir fikir sistematigi içinden konuşmak o kişiyi dogmatizme komşu yapabilir. Bu Sadri Etem'in 1930 Serbest Fırka'sı için yazdıkları için de geçerlidir: Ona göre bu partiyi, şeiatchılar, emperyalistler, işbirlikçi ekalliyetler ve ithalat komisyoncuları desteklemektedir. 22 Teşrin-i evvel 1930 tarihli Vakit'ten aktaran Tunçay, *age*, s. 272.

yorumlanabilme ihtimal ve imkânı olan- bir tarihi olgular kümesini, maddeci nazariyatın içine yerleştirir. Maddeciliğin yanına milliyetçilik ilave eldir. Bu durumda Türk inkılâbı edebiyatın değil fikriyatın malzemesi olur; doktrinleştirilir. Gene de onun inkılâbın hikâyecisi olmasından neşet eden lügat düşkünlüğü fikriyatın içinde dolaşımda kalır. Türk İnkılâbına fikir vermek zaten Şevket Süreyya önderliğinde 1932 başından beri yayınıni sürdüren *Kadro* dergisinin maksat ve mesleği idi. 1900 doğumlu Sadri Etem, 1890 lar kuşağını oluşturan Kadroculardan bir on yaş kadar küçük ve mezkûr derginin yazarları arasında yer almasa da fikir itibarıyla hariçten bir Kadro'cudur ve onlar gibi maddeciliği kemalizmin emrine verir. Nitekim *Vakit* gazetesinde ilk üç sayısı yayınlanan dergi için '*Kadro, Tek Fikirde Beş Adam*' (30 Mart 1932) başlıklı bir destek makalesi yayınlar.¹² Kimi Kadroculardan farklı olarak TKP ile organik bağı olmamış ve dolayısıyla 1927 komünist tevkifatında tutuklanmamışsa da, daha önce belirtildiği gibi, Türk gerçeğinden o, 1925 Şark İstiklal Mahkemesinin listesine girmek suretiyle tanışmış ve bu tanışıklık onu tıpkı Kadrocular gibi inkılâbın emrine girmeye sevk etmiştir. Bu yüzden 1933 tarihli *Türk İnkılâbının Karakterleri*, müellifin Kemalist halini yansıtır ve nitekim daha sonra mebusluk gelecektir.¹³

Sadri Bey ilk satırda şöyle yazar: '*Siyaset benüz doktorluk, kimyagerlik veya mühendislik gibi pozitif bir ilim tekniği haline gelemedi.* ' Ayrıca zaten siyasetçi şair ve kahraman gibi bir şeydir; bir milletin içten gelen hamlelerini gösterir. Makbul ve başarılı siyasetçi, teorisyen değil, okuryazar bile olmasa da kitlenin ruhunu sezen kişidir. Kısaca ilim birtakım faydalı neticeler meydana getirmektedir, ancak bir cemiyet ilmi mevzu belki yarın demek gerekir. '*Kâinat hakkında idraklerimizi tamamlayan, cemiyetin kanuna tabi oluşunu ileri süren teoriler daha çok gençtir... Filozoflar ve felsefe mektepleri, cemiyeti izah eden tarzlar vardır. Fakat bunların birer siyasetname*

¹²Vakit' den aktaran Tekeli, İlkin, *age*, s. 178.

¹³ F.Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, (İstanbul, 1967), kitabında 1899 doğumlu ve Sadri Etem gibi Darülfünun Felsefe bölümü mezunu arkeolog ve sanat tarihçi Prof. Remzi Oğuz Arık'ın 1951 tarihli 'Türkiye'de Komünizm' makalesini iktibas eder. Yazı, 'komünistlerin gizli taktikleri' üzerine yoğunlaşır ve bu arada Sadri Etem'in ismini de zikreder. Ona göre İsmet Paşa'nın solculara paye vermesi onun sosyalistliğinden kaynaklanmamaktadır: '*Şevket Süreyya ve arkadaşlarına verdiği paye, komünizme alet olmaktan ziyade ona karşı gelmek endişesiyle yapılmıştı. Sadri Etem mebus yapılırken elbette İsmet Paşa ondan milli emniyet, barıcı politika adına bazı faydalar sağlamayı ummuştu.*' Tevetoğlu, *age*, s. 462. Arık'n bu ifadesinden Sadri Etem'in sanki sol içinden bilgiler sağladığı ve onun Türk -Sovyet dostluğu açısından önemli bir isim olduğu çıkarılabilir. Arık yazının devamında, devlet içindeki sosyalistlerin nüfuzunu CHP'nin ideolojisizliğine bağlamaktadır: '*Halk Partisi, kurtuluş savaşlarından uzaklaştıkça, Kuvva-yı millîye rubundan tamamen sıyrıldı. Hatta parti müdafaası bile olmayan bir (şabıslar ve menfaatler) cemiyeti haline düştü. Bu cemiyette, fertlerin menfaatine, idarecilerin keyfine dokunmamak şartıyla her türlü düşman, yadırgı ideolojilerin bem sahibi, hem tabriki, hem yayıcı olmak mümkün hale girdi. Partiyi kuranların ortaya koyduğu prensipler çok genişti, enine boyuna çekilebilirdi?*' Tevetoğlu, *age*, s. 462. Görüleceği gibi muarız da olsalar, sağ ve sol kanatlar CHP nin renksizliğinden ortaklaşa müştekiydiler.

olmaktan daha başka meziyeti yoktur. Siyaset sahasında bu kocakarı ilaçlarından medet uman insanlar hakikatle karşılaştıkları zaman apışıp kalmışlardır.' (Etem 2007: 25-26)

Kitabının ilk sayfalarına hâkim olan karmaşık cümleler bir nazariyat adına konuşan yazar için çelişkidir; çünkü o bu satırlarda anti- pozitivisttir, doğa ilimlerindeki gibi müspet bir cemiyet ilminden şüphe duyar, teoriyene değil, halk adamına, teoriye değil hayata bakar.¹⁴ Nitekim bir teori adına konuşurken teori düşmanlığı yapmak kitap boyunca varlığını sürdürür. Ve sonra yöntemini açıklar: *"Okurlar bu sayfalarda 'Nasıl olursa daha iyi olur' 'yerine 'Bunlar nasıl oldu?' sorusunun cevabını bulacaklardır. Kendi tasavvurlarımızı değil, Türkiye Cumhuriyeti inkılabının hangi şekillerde gelişmekte olduğunu inceleyeceğiz."* (Etem 2007: 27)

'Teoriler ve İnkılâplar'la kitabın ilk bölümü başlar. Yazar nedense teori ve hayat arasında gördüğü zıtlığı bu bölümde de sürdürür. Oysaki hayat ve fikir arasında birincisinin lehine bir beyanda bulunmak da bir fikirdir. Muhtemelen yazar materyalist müktesebatı ile idealizm ve materyalizm arasında gördüğü antagonizmayı 'teori ve hayat' kavramlarına tercüme etmektedir. Nitekim ilk cümlesi şudur: *'Her cemiyet inkılâbı gibi, Türkiye'nin toplumsal hareketleri ve ihtilali bir filozofun, bir fikir adamının bir sistem halinde vücuda getirdiği bir teorinin hatırı için olmamıştır.'* (Etem 2007: 28) Fikir adamları her şey olup bittikten sonra manzaraya objektif tutan fotoğrafçılardır. Filozoflardan sıklıkla bahsedilen Fransız ihtilalinde bile, hayat teoriye hâkim olmuştur. Avrupa demokrasisinin gerisindeki hayat ise şöyle tasvir edilir:

"Ortaçağ şatosunun içinde çalışan, zamanında harp yapan fakat barış günlerinde bir zanaatla meşgul olan ve nüfusun gittikçe artmasından dolayı mallarını burğ'un yakınında kurulan pazarlarda satan şovalye hizmetçileri kuvvetlenmeden, mesela şehirler şatodan ayrılıp bağımsızlık kazanmadan, burjuva iktisadiyatı derebeyinin çözülüşüne sebep olmadan demokrasi hareketlerine tesadüf edilemez." (Etem 2007: 28)

Bu vadide başka bir cümle de şudur: *"Rus ihtilalinde, faşist hareketlerinde fikrin haricinde kitlelerin rolü yok mudur?"* (Etem 2007: 29)

Buna göre, fikir kitlelerin haricinde 'gökyüzünde yalnız gezen yıldızlar' olmaktadır; Lenin sadece barikatlarda boy göstermekte, devrimci risaleler kaleme almamaktadır. Modernist Etem'in, modern kamunun henüz kendisine yol ve anlam haritası çizememiş kentlerin karmaşık nüfusu etrafında oluştuğunu ve onların kitap, dergi, bildiri kısaca fikir talepkarlığını görememesi ilginçtir.

Osmanlıya Dair Hikâyât

Bu tarih düşkünlüğü ve aforizma merakından sonra, Sadri Etem iki soru daha sorar: *'1. Türk inkılabının doğduğu ortam nasıldı? 2. Türk inkılabının istikameti ve*

¹⁴ Oysa Sadri Etem daha bir yıl önce, daha önce bahsedilen 'Tek Fikirde Beş Adam' başlıklı makalesinde *'Tabiat gibi cemiyette muayyeniyete tâbidir. Ve bu muayyeniyetin temel taşı iktisat hâdiseleri teşkil eder.'* Demekteydi. Bkz. Tekeli, İlkin, age, s. 178.

mabiyeti ne oldu? (Etem 2007: 29) Bu sorulara verdiği cevaplardan itibaren bir sistem dâhilinde yazan Sadri Etem sahne alır. Evet, Türkiye'de bir asalet sınıfı yoktur, ancak onun yokluğu Türkiye'de demokrasinin varlığını gerektirmez. Zira *'Osmanlı imparatorluğu, bir defa bütün teokratik devletler gibi dini müesseselere sahip idi dünya işlerini abret namına yönetmekte idi.'* Teokratik Osmanlı imparatorluğunun felsefesi skolastik, iktisadî gasp temelli fetih, estetiği Arap ve Acemdir; ahlakî ise Allah korkusuna dayanmaktadır. İmparatorluk teokratik çerçevede içinde, üretici olmayan ve *'cemiyeti kendi arzularına göre kullanan şu üç sehpa'ya dayanıyordu: A-Saray B-Medrese C-Yeniçeri, Medrese düşünür, saray emreder, yeniçeri icra ederdi.'* (Etem 2007: 32)

Etem'in tarihsel-sosyoloji zaviyesinden geliştirdiği Osmanlı analizi 'üç sehpa'nın her birine odaklanır. Osmanlı Sarayı ve onun efendisi Sultan, ne site devrinin ve ne de feodalitenin yetkileri sınırlı hükümdarı gibidir. Osmanlı sultanları bir müddet sonra, kendilerine rakip olabilecek ırsî asalet odaklarını dağıtmıştır. O yüzden sultanın kudretine karşı koyacak kimse yoktur. Osmanlı sultanı, bu açıdan Abbasi halifesine ve Roma imparatoruna benzemektedir:

'Site devrinden ve feodalitenin denetiminden kurtulan Osmanlı hakanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve onun namına hareket eden mukaddes bir varlık halini almıştı. ..Roma'nın emperyum hakkını kendisinde toplayan hükümdar da aynı şekilde dini kutsiyete sahip Pontifex Maximus (rubani hükümdar) sayılır, öldükten sonra Divus(ılâh) ünvanını alırdı.' (Etem 2007: 33) Etem'in Osmanlı hükümdarı, zıllulah-ı fı'l-arz, birinci kadı, başkomutan hülâsa her şeydir. İmparatorların komutanlığı ile milli orduların başkomutanı arasındaki farkı vurguladığı satırlarda Etem maddeci değil Kemalist bir hatıptir:

'İmparator, istila ordusunun başkomutanı idi; fakat buna, milli orduların başında bulunan ülkü kumandanlarına benzetilmemesi için baş elebaşı demek daha doğrudur. Çünkü o milli ülkeye göre değil, kendi malikânesi saydığı memleketi ve insanları istediği gibi kullanırdı.' (Etem 2007: 34)

Etem, Saray bahsinde Spencer'e atıfta bulunarak sanayileşmiş, büyük çaplı üretim devrine girmiş toplumlarda imparatora yer olmadığını söyler; *'İmparator, mesela Spencer'in sanayileşmiş saydığı cemiyetlerde yer tutamıyor. Çünkü büyük sanayi ile üretim devrine giren bir cemiyette imparator bir ur, bir hastalıktır.(..)işbölümünün verdiği olumlu netice üretimi belli şekilde tanzim etmiştir, orada artık talihlerini maceralarda arayan akıncılar yer bulamaz.'* (Etem 2007: 33-34) Modernliği, çoğulcu değil determinizmin içinden okuyan bu edebiyat, büyük çaplı üretim ve işbölümünün ilk örneği İngiltere'yi ve onun kralını görmezden gelmektedir. Ayrıca modernliğin akıncıları şüphesiz ki vardır; modern çağın gezginleri olan flanörler, tüccar gemiciler, devrimci mülteciler, Conrad, Forster ve Orwell'in sömürge memurları. Etem kitap boyunca modernizme olan imanını sürdürür, fakat onun modern'i mekaniktir, serüveni dışlar.

Netice olarak bu ilk analizinde yazar, feodal aşama dışında ve ona zıt bir Osmanlı resmi çizerken anti-marksist; teokratik ve mutlak hükümdar merkezli anlatısıyla oryantalist; site devri- feodalite-büyük sanayi toplumu şemasıyla tarihi-maddeci; milli ülkü gibi kelimeler telaffuz ederken de milliyetçidir.

‘İcracı güç’ olarak Yeniçeriler başlığında ise sipahilere daha fazla yer ayrılır. Üç sehpanın ortak özelliği üretim dışı olmalarıdır. Ancak sipahiler farklıdır; onlar sadece askeri değil bilhassa iktisadi bir zümreydiler; tımar ve zeamet, tebaa ve reayayı devlete bağlardı. Tımar sahipleri feodal bir sınıf oluşturmazlar, Sadri bey buna rağmen Osmanlı ‘serf’ini keşfeder!:

‘Gerçi tımar ve zeamet sahipleri başlı başına bir feodalite vücuda getirmiş değillerdi. Merkezî bir emri ile sancak beyi değiştirilir, has ve tımar elinden alınabilirdi. Bu suretle toprağa dayalı bir feodalite oluşmamakla beraber, tebaa ve reaya bu efendilerin serfleri idi.’ (Etem 2007: 35)

Etem ‘feodal’sız serf kavramını icat ettikten sonra, Yeniçeriler bahsini kısa tutar ve fakat medrese bahsi uzundur; çünkü onun ‘teokratik Osmanlı devleti’ nitelenmesi maddeci ve oryantalist yazar için daha münbit bir alan açar: *‘İmparatorsuz dinler olduğu halde, dinsiz, dini desteksiz bir imparatorluğa tesadüf edilmemiştir. ..Osmanlı imparatorları dini sultaya büründükten sonradır ki daha çok zorbalık gösterdiler. Fatih’e kadar, bilhassa henüz site devrinin özellikleri sultanlarda günden güne kaybolmakla beraber, bir iz halinde devam ediyordu. (...)Osmanlı imparatorları sitenin son âdetlerine de tekme attıktan sonra, medrese din namına cihat eden Osmanlı imparatorunun sevimli bir yardımcısı oldu(...)Cihat devam ettiği müddetçe teokrasinin dayanağı olan korku felsefesi hayata uygun düşecek, herkes medresenin teokratik mantığına uyacak ve daima abrete çevrilmiş bir zihniyetle sultanın ve ulemanın eteğine yapışacak ve bunun neticesi olarak da bu iki zümre başkalarının kanları ve vücutları üstünde geçinip gideceklerdi. (...) (medrese) insanları madde önünde düşünmek yerine, ilahi sözlerin yorumuna sevk etti; insanla tabiatüstü arasındaki uçurumun zühht ve takva ile doldurulabileceğini ileri sürdü. İdeolojisi korku olan imparatorluk, tebaayı, reayayı ve komşularını soyarak yaşadı. Fakat bir gün geldi ki, artık harp edecek bir halde değildi... Harap olan devletin vaziyeti önünde kendini kurtarmak isteyen sarayın başvurduğu çarelerden biri de, saraya hizmet eder bir hale konmak istenen demokrasidir. Osmanlı imparatorluğunda cabil ve dalkavukça bir zeka ile ortaya çıkarılmak istenen Tanzimat bunun ilk eseridir.’* (Etem 2007: 36-37)

Etem’in 40 ambarı hatırlatan aforizma-yoğun tezleri, vecizeleri çıkartılırsa birkaç başlıkta toplanabilir:

1- Din, konjoktürel ve görelidir: Konjonktürel olduğu için ortaçağlara, ‘insanla tabiatüstü arasındaki uçurumun zühht ve takva ile’ doldurulduğu, pozitif ilimlerin, Descartes’in doğmadığı, maddenin kaale alınmadığı bir zamana özgüdür. Bu görüş açıkça evrimci-ilerlemeci bir öz taşımak itibarıyla sosyalizmle Aydınlanma’nın bulunduğu yere işaret eder ve modern zamanlarda dine yer bırakmaz.

2-Evrimci-ilerlemeci bakış, dini, din gibi konjonktürel olan monarşinin emrine tahsis eder. Din böylelikle sadece eski zamanlarda meşruiyet aracı olarak kullanılan bir ekipman mesabesine düşer.

Diğer yandan tarihi maddeci Etem, tarihi maddeci evrim cetvelinde Osmanlıya site (devleti) kompartmanında yer ayırır. Fatih'ten sonra Osmanlı treninin varacağı istasyon ise belirsizdir.

Tanzimat' a Dair Fikriyat

Kitabın en uzun bölümü olan '*Tanzimat Devri Bugünkü İnkılâbın Temeli Değildir*' de, o ana değin 'edebiyat-fıkriyat' arasında salınan Etem'in söylemi, fikriyat-yoğun bir vadide seyreder, bir sisteme kavuşur, tezler üretir. Bu kez mesele, sistemsizlik değil sistemin kendi içindeki çelişkilerdir. Söz gelimi en parlak analizlerin yer aldığı sayfaların üstündeki '*Tanzimat Devri Bugünkü İnkılâbın Temeli Değildir*' başlığı niçin atılmıştır? Türk inkılâbının kökenini Tanzimat'ta değil Bilge Kağan çağında mı aramak gerekir, yoksa Türk inkılâbı temelsiz veya temeli kendinden mi menkuldür? Bu soruların tarihte de, madde de karşılığı yoktur. Sadri Etem'deki karşılığı ise Osmanlıdan Cumhuriyete 'kötü' şeyler kaldığıdır. Ancak onun kötülükler listesi ciddi fikir ve bilgi barındırmaktadır.

'Tanzimat ve meşruiyet liberal demokrasi hareketi olmadığı gibi, inkılâbımız da liberal demokrat değildir' (Eğer öyleyse ortak bir 'temel'var demektir). Sadri beyin bu ilk tezi şu alt tezlerle desteklenir: Batı'da kralın etrafında toplanmış ve iş hayatını kontrol eden burjuvalar, 18. Asır pozitif felsefesi, kibar çevrelere bile nüfuz etmiş Montesquieu, Voltaire, Rousseau'nun teorileri vardır, Osmanlı'da ise bunların hiç biri yoktur. Bu varlıklar-yokluklar içinde Tanzimat tabiidir ki Türkiye burjuvalarına hayat hakkı verecek değildir, dolayısıyla o orta çağa özgü bir saltanatın son eseri, çürüyen imparatorluğun. Ömrünü uzatmak için bulduğu bir çareydi. O devlet, batılı burjuva devletlerle anlaşır, onlara menfaat temin ederek yeni gelir-borç- sağlamak için Gülhane hattını ilan etmişti. '*imparatorluğun paraya ihtiyacı vardı. Para Avrupa'nın demokrat-liberal burjuvalarında vardı.*' Batılı burjuvalar borç vermek için güvenli bir hukuk, kontrolleri altında bir hükümete ihtiyaç duydular. Ülkeyi sömürdüler, imparatorluğun Türk olmayan unsurlarının burjuvalaştırarak Yunanistan, Sırbistan, Romanya gibi milli devletler vücuda getirdiler. Kısaca Tanzimat bu ilk teze göre Batı'dan borç almak için girilmiş bir son hamledir. (Etem 2007: 41-42)

Tanzimat diğer yandan tebaa ve reaya arasındaki farkları kaldırarak *sözde* bir eşitlik sağlamak, muhtelif milletlerden bir *sunı bir* Osmanlı alaşımı, milleti yapmak istemişti. Oysa başka başka seyirleri olan milletler niçin kendi milliyetlerini inkâr ederek başka bir saray kendilerini kullansın diye başka bir etiket altında birleşsinler ki? *Tanzimatçıların aradığı Osmanlı milleti, şekillenemeden öldü*' Neticede Tanzimat reayaya hürriyet veren eşitlikçiliği somut olarak yabancı himayesinde, yabancılardan oluşan ve çağdaş iktisat kudretini elinde bulunduran

bir burjuva tabakası oluşturdu. Tanzimat'ın büyük günahları anlatısının yanında Etem, teleolojiden uzak, gölgelenmiş de olsa daha makul yorumlara da imza atar. Tanzimat mutlakîyet idaresi yerine muhtelif fermanlarla çağdaş bir kanun devleti öngörmüş ve bunu da nispeten başarmıştı: *'Tanzimat fermanlarıyla, devlet teşkilatı eski Doğu tarzından çıkıyor, çağdaş devlet tarzına giriyordu.. Nezaretlerin kurulması ve nazırların sorumluluğuna doğru adımlar icra kuvvetini bir tür düzene sokmuş oluyordu..Şura-yı Devlet'in teşkili de bu bakımdan hükümetin yetkisini sınırlayan bir tür hareketti...İdari, siyasi, askeri, adli vazifelerin ayrışması ve devletin siyasi ve idari meselelerinin Meclis-i vükelaya verilmesi devletin şeklini değiştiren özelliklerden idi. Gelirlerin devlet hazinesine aktarılması, devletle halk arasındaki aracı zümrenin ortadan kalkması da çağdaş devletin vasıflarından birini verir. Tanzimat fermanlarına göre ordu da Avrupalı düzene girdi...1839 Ferman'ına göre Türkiye'deki servaj usulü de ortadan kalkıyordu...'*(Etem 1933: 44 vd)

1933 tarihli bu satırlar, bir yönüyle, bugün bile ciddi bir Tanzimat analizi içinde yer alabilecek, bir tebliğ olarak sunulduğunda itiraz görmeyecek satırlardır. Fakat ilginç olan, bu analizleri kaleme alan kişiyle, Tanzimat ile Türk inkılabı arasında bir kopuş gören kişinin aynı kişi olmasıdır. Sanki Marx'ın Komünist Manifesto'daki burjuvazinin hem övgü ve hem yerginin odağını oluşturmaya benzer bir paradoks vardır. Sadri Etem'in çelişkisi, tekil kemalizmi tarihi maddecilikten milliyetçiliğe uzanan çoğul ideolojilerle doldurma çabasıdır; onun yarattığı gerilim ve uyumsuzluklardır. O Kemalist sıfatıyla Türk inkılabının istisnailiğine, kendi tarihini kendisinin yazdığına vurgu yapmalıdır. Nitekim hem Kemalizm ve hem de tarihi maddecilik kötülükten iyiliğe; hurafeden bilime, geçimlik köy ekonomisinden kitlevi sanayi üretimine, monarşiden cumhuriyete, teokratik devletten asrı devlete kısaca *kötü* orta çağlardan *iyi* modern zamanlara doğru ilerlemeci bir ethosu ortaklaşa paylaşmaktadırlar. Ancak Sadri Etem Tanzimat'ı yorumlamakla baş başa kalınca, Kemalist ve (maddecî) modernist kimlikleri çatışmaya girebilmektedir. Tanzimat modern devlete, demokrasiye kapı açmıştır, lakin Ferman'da 150 yıldır şeriata riayet edilmediğinden bahsedilmesi *'..bir nevi müftülük ve teokratik mantığın en kuvvetli belirtisidir.'* Tanzimat tebaaya hürriyet vermiştir, ancak, *'Türkiye'nin çağdaş iktisat kudreti tamamen yabancıların eline geçmiştir'* Tanzimat çağdaş idareyi yerleştirmek için iki anayasa, birçok kanun ve nizam çıkarmıştır, fakat *'Bu kanunların birçoğu Türklerin aleyhine işlemiş, onları sefaletten sefaletle sürüklemiştir.'* Tanzimat padişah ve nazırların yetkilerini kanunla sınırlamıştır, ne var ki *'bu müsaadeler balkın hareketleriyle değil, yabancı elçilerin notalarıyla elde ediliyordu. Sınıfsal mahiyete haiz değildi.'* Tanzimat Müslim ve gayri Müslim ayrımını kaldırarak serfliğe nihayet verdi, lakin *'bu defa başıboş kalan serfler yabancı bankalarının, tefeci yabancıların eline düştü.'* Tanzimat düalizmi/ikiliği, ikiden fazla fikir taşımaktan beis duymayan Sadri Etem'in eleştirisine uğrar: *'Tanzimat mektebi bir taraftan gayet ileri hamleleri, demokrasinin ilim anlayışını kısmen benimsemekle beraber, medreseleri ve cemaat mekteplerini ortada bırakmakla memleket kültüründe bir yeni uçurum daha*

açtıyordu. Tanzimat eşitliği ve beraberinde bir Osmanlı milleti yaratmayı öngörmüştü; oysa Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında teokrasinin egemenliğinin sürüyordu. Bu proje ancak *'memlekette o zaman memlekette geniş ve yoğun ileri teknikli üretim sahası olsaydı, bu unsurlar arasında bir kaynaşma vücuda getirmek, Amerika'da olduğu gibi mümkün olurdu. Hâlbuki Tanzimat ilan olunduğu zaman iş ve üretim sahasında Hristiyanları Türk tabakaya bağlayacak hiçbir hareket yoktu.'* Tanzimat imparatorluğu kurtaracak acı bir reçeteydi ve onu heyecanla sahiplenecek bir burjuva sınıfına sahip değildi : *'..Türkiye'de, Tanzimat hareketini hararetle karşılayacak bir burjuva şekillenmesi mevcut değildi. Bu sınıfın mevcut olmamasındandır ki, oportünist politikacıların elinde, devlet çelişkiden çelişkiye düşmüştür.'* Etem'in burjuvazi yokluğuyla politik zayıflığı örtüştürmesi, içerdiği oryantalizm bir yana esasen, siyasal olanı sosyolojik olanla açıklamak, buradan bir iç tenkit geliştirmektir. Tanzimat basını bahsinde, Namık Kemal ve Şinasi ülkücü adamlardır, dendikten sonra bu iç tenkit daha da geliştirilir; *'Tanzimat siyasetçilerinde olduğu gibi, Tanzimat basınının da en belirgin karakteri akışkan ve döneke ruha hareket etmektir. Okuyucuları memurlardan ibaret gazetelerde bir memur karakteri görmek kadar mantıklı bir şey olamaz. Memur nasıl kuvvete boyun eğen insan ise, bu zümrenin basını da aynı suretle kuvvetin esiri olacaktır.'* (Etem 2007: 44-65)

Sadri Etem'in Kemalist havuzunda maddeciliğin yanında bir diğer ideoloji, anlaşılacağı üzere, Türkçülüktür. Bu milliyetçilik ilkin onun Tanzimat eleştirisinin payandalarından birini oluşturur. Tanzimat, Osmanlıcılığı farklı milliyetlerden yapay bir millet yaratmak istediği için, anakronik ve hatta tehlikeli bulunur. Benzer tezlerin ilk sözcüleri arasında Ömer Seyfettin yer almaktaydı ve Etem böylelikle İkinci Meşrutiyetini Türkçüleri arasına katılır. Tehlike imparatorluğun Türk unsuru içindir. Ona göre, 1908, 263 üyesinden sadece 119 u Türk olan, Meclis-i Mebusan'ı gayri Müslimlerin ayrılıkçı emellerine hizmet etmiş ve hatta *'..Türkliğe karşı siyasi hareketler için bir mektep vazifesi görmüştür.'* Osmanlıcılık, *ittihad-ı anasır*cılık o kadar temelsizdi ki sadece Hristiyanlar değil Müslüman Arnavutlar ve Araplar da zamanla imparatorlukla kaderlerini ayırdılar: *'İslam camiası heyulası Suriye'de Arap, Çanakkale'de Hintli Müslüman neferinin palası altında can verdi.'* (Etem 2007: 64)

'Etem milliyetçilik bahsinde yegâne fikir adamı, üstad ve âlim dediği Ziya Gökalp'e ayrı ve müstesna bir değer verir. Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ilkeleri etrafında *'çağdaş bir İslam devleti'* öngörmekteydi. Gökalp ve devrin ileri gelenleri, demokrat liberal devletlerin milli burjuvazi gerektirdiğinin farkına varmışlar ve bu amaçla şirketler kurmuşlardı. Mektebin yanı sıra medreselerin pozitif ilimlerle takviye edilerek ıslahı da *'çağdaş İslam devleti'* nin bir diğer ayağını oluşturacaktı. Fakat Gökalp'in üç başlı teorisi milli devlete sevimli gelmemiştir. Çünkü bu Tanzimat kokmaktadır, *'..milli devleti imparatorluk devrinde kurulan teorilerle anlamak mümkün değildir...Milli devlet bir anda, durup dururken, maddede ve ruhta tasfiye yapmadan kurulamazdı...Milli devletini ileriye doğru ilk hareketi,..ortaçağa özgü kavramlara can veren müesseseleri ortadan kaldırmak*

oldu. Bu suretle meşhur teorinin bir kulpu koştı... Avrupayım sözü pek kaba, hantal bir şekilde yorumlanıyordu.. Artık Avrupalılaşmak ile milliyetçilik arasında fark kalmamıştır. abç’’(Etem 2007: 64, 66)

Sadri Etem’in makbul Gökalp’i sadece Türk ve Muasır olan Gökalp’tir. İslamcı Gökalp ise, sadece ortaçağa özgü olanı, teokrasiyi ihya etmek istemiştir. Etem bey’in Gökalp değerlendirmesi açıkça reel-politikçidir.

Türk İnkılâbının Karakterleri için ‘Tanzimat, kronoloji itibarıyla 1839 başlayıp 1876 veya 1908 de bitmez; Cumhuriyet öncesi tüm ıslahatları içerir. Etem bu sahifelerde edebiyatı, süslü ve tumturaklı ifadeleri terk eder; bir akademik söylemin içinde ciddiyetle konuşur. Fakat Etem’in akademisinde esas özne ‘burjuvazi’dir; varlığıyla Avrupa’yı ilerleten, yokluğuyla Osmanlıyı geriletan burjuvalar.. Bu, epistemolojik olarak ‘karşılaştırmalı-eksik arama’ yöntemidir. Diğer yandan o burjuvazi ile sadece sanayileşme, istihsal gibi ‘alt yapı’ unsurlarını kast etmez, burjuva milli devleti kurar, laboratuarda çalışıp, ortaçağ karanlığını yırtarak pozitif bilimlerin temelini atar, liberal demokrasiyi kurar. Onun burjuvazi tahayyülü, demokrasi vaat etmeyen sanayileşmenin başka türlü kurumlaştığı Almanya, Rusya ve Japonya gibi örneklerle yüz vermez. İlginç olan burjuvazi ile liberal-demokrasi arasında organik bağlar kuran Etem’in, ne burjuvaziye ve ne de liberal demokrasiye prim veren Türk Tek Partisinin ideologlarından olmasıdır. Diğer yandan ‘ileri ve fakat kusurlu’ Tanzimat eleştirisi bağlam-bağımlı değil, anakroniktir; bu kusurlar ancak Türk İnkılâbı kusursuz olduğu ölçüde *kusur* oluşturmaktadır. Keza Tanzimat kusursuz olsa Türk inkılâbının tashih edeceği bir kusur kalmayacak ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetine gerek kalmayacaktı.

Etem, Türk İnkılabı’nı esasen geçmişin fenalıklarından kusursuz bir cemiyete geçiş üzerinden meşrulaştırılıp rasyonelleştirir. Fenalıklardan kusursuzluğa uzanan güzergâh, aslında Türkiye’nin Orta çağlardan modern zamanlara uzanan güzergâhtır. Türk İnkılabı modernlik imtihanıdır. Etem’in üst söylemi modernizm’dir; maddecilik, milliyetçilik o söylemin alt katmanlarını oluşturur. Tasfiye edilen ‘Mazi Eserleri’ katologunda ayrı başlıklar halinde verdiği, *Feodal Teşkilatın İflassı, Mahalli Vatancılık, Memleket Birliği Bakımından Demiryolu* başlıkları hem onun modernizminin açılımları, hem içerdiği entelektüel kalite açısından önemlidir.

Türkiye’nin Feodal Şark’ı

Etem için bu defaki ‘Feodal Teşkilat’, coğrafi alan olarak Fırat’ın sağ sahilinden başlayan ve ilkin imparatorluğun İdris-i Bitlisi’ye hâkimiyet bahşeden fermanıyla tasdik olunan Türkiye’nin şarkında el’an süren ortaçağ düzenidir. Şarkın feodalleri egemenliklerini iktisadi üstünlüklerinden ve ‘üretim tarz’ından edinirler: *‘Dağlık arazi, servetin yalnız beylerin elinde toplanması, çağdaş üretim tarzlarından uzak yaşayış feodalın haklarını, kudretini temin eden esaslı bir unsur olmuştur. Birbirleriyle yol bağlantısından yoksun, yüksek dağlarla çevrilmiş sahalarda büyük şehirler*

oluşmamıştır. Buna karşılık üretim tarzı feodal bir tarzda kalmaya mahkûm olmuştur.' (Etem 2007: 79) Köylü, feodal bey için tarladaki ağaç, saman, hayvan gibi bir şeydir, onlar gibi alınıp satılabilir. Üretim yapısının ilkelliği, köylüler için feodalizm dışında açık kapı bırakmaz; ya şehre inip hamallık yapacaktır, ya dağa çıkıp eşkiyalık.. Şark feodalitesi ayrıca dini de bir çeşit feodalleştirmiştir: *'...Dicle ile Fırat ve Ağrı arasında serpilmiş olan nice tarikat, mezhep vardır ki, hepsi birer feodal dinin yozlaşmış unsurlarını taşır..Mesela ilah bir defa insan şeklindedir...Mesela Şeyh Şemsettin yüzü örtülü bir ilah idi.'* (Etem 2007:80)

Şarkın feodal beyleri, imparatorluğun çağdaşlaşmasına öfkelenmişler, isyan etmişler, fakat padişahтан rütbe alıp komutanlık yaparak, mülki memuriyetlerde bulunarak mevkilerini sağlamlaştırmanın yolunu bulmuşlardı.. Oysa yeni devlet, gelişmek için feodalizmi kökünden yıkmak zorundaydı; *'..Cumhuriyet eşit olmayanlar hukukuna dayanan vasallar ve süzerenlerden meydana gelen bir topluluğa yaşamak hakkı veremezdi.'* (Etem 2007: 81)

Bu satırlar, Türkiye'nin doğu gerçekliğinin aydınlanmış sol bir dile tercümesini, iki farklı siyasal oluşumun; imparatorluk Türkiye'sinin patrimonyal-hikmet-i hükümetçi *müsamaha'sı* ile modern Türkiye devletinin kuşatıcı rasyosunu içermekte ve lakin Halk Fırkasının eşraf partisi olma halini kaale almamaktadır.

Memleketçilik

Sadri Etem *Mahalli Vatandaşlık*' bahsinde artık vasıflı bir siyaset sosyologudur; burada, 'millet' yerellikler üstü entegrasyon süreçleriyle tanımlanır, millilik mahalli olanın zıddıdır, üst kimlik tedarikçisi, her yerde hazır ve nazır olması gereken milli kültür'dür, milli kültür sanayi üretiminin feodal ilişkileri tasfiye etmesiyle sağlanır. Bu genel özet, Etem'in kitap boyunca sergilediği ideolojik kodlarla uyumludur. Fakat ilginçlik ayrıntılardadır.

Etem'in 'mahalli vatan'ı, 'büyük vatan ile doğum yeri arasında orta bir saha'da yer alır, somut karşılığı vilayetçilikdir. İzmir'den Erzurum'a doğru doğudan batıya, Sinop'tan Mersin'e doğru kuzeyden güneye doğru giden bir insan Türkiye'de kültür birliğinin henüz sağlanamadığını görecektir. Yazarın millici fikriyatının altında maddiyat yatar: Bir memlekette nüfus az ve o nüfusun birbirleriyle teması yoksa, dün Ortaçağ Avrupa'sında ve bugünün Türkiye'sinde olduğu gibi, karşımıza çıkacak manzara feodalizm/mahallilik olacaktır. İlkel el sanayi ilkel bir feodal hukuk doğuracaktır. *'Halk hâkimiyeti, millet devrine, millet devri makine sanayinin gelişmesine bağlıdır. Gelişme seyrinin temposu budur.'* (Etem 2007: 84) O halde modern gelişme, sağlam halk hâkimiyeti nüfus çokluğu ve o nüfusun sanayi merkezleri olan şehirler etrafında toplanmasıyla mümkün olabilir. Nüfusun seyrek ve köylerde dağınık olduğu yerlerde bu ikisinin esamisine rastlanmaz.

Harpler, yarattığı milli seferberlik ruhuyla bir birlik getirmiştir ancak yeni rejimin yeni bir fikirle tüm ülkeyi kuşatan bir birlik ağı kurması da gerekmektedir. Harplerin tikel çıkarlar üstünde ortak milliyetçi hissiyat yaratma kapasitesi, bugün siyasi teoride de vurgulanmaktadır. Etem'in 1933 de bunu görmesi dikkat çekicidir. Keza, Türk Milli Mücadelesi'nin başarısını, mahalli hislerin üstünde bir birlik oluşturulmasında görmesi de mühimdir: *'Sivas Kongresi, mahalli hislere tâbi olmayan bir dehanın nüfuzuyla, memleket birliği tehlikeye düşmüş olan Türk milletini kurtardı... Nitekim Anadolu'da, geniş çaplı merkezîyetin kuruluşu demek olan düzenli ordu zorlayıcı tedbirler alınarak teşkil edilebildi... İstiklal harbi sonunda bir merkezîyet oluşmuş, Türk milleti muhakkak bir dağılmadan kurtulmuştur.'* (Etem 2007: 83)

Ancak Etem'in, Birinci Meclis'teki İkinci Grup'a, mahalli hislerin tercümanı ve ırkçı nitelemeleri atfetmesini Kemalistliğine yormak gerekir.

Keza Takrir-i Sükûn kanunundan bâhisle 'Türkiye'de ahlaki, iktisadi kültür tamamıyla oluşmadığı için birliği, devlet kuvvetiyle tesis etmek bir zaruret halini almıştır. ' cümlesi de onundur. Takip eden paragraf onun cari devletçiliğinin altında latent sivil toplumculuğun güçlü ifadesidir:

'..Almanya'yu, Fransa'yu, İngiltere'yi misal almak kâfidir. Bir an için Almanya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan devlet otoritesini kaldırmız, o zaman göreceğiniz manzara yoğun kuvvetli bir kültür sistemidir. Bir Millet manzarasıdır. Hatta İngiltere'de kültürün dallanması o şekli almıştı ki, devlet artık büyük bir yük haline girmiş, 'özyönetim' bunun ifadesi olmuştur. Kültür o kadar gelişmiş, o kadar şahsileşmiş ki bir İngiliz devlete lüzum kalmadan İngiliz milletinin bir örneğini teşkil edebilir.' (Etem 2007: 86)

Liberal İngiltere, devletçilik devletçi Sadri beyin sanki bilinçaltıdır. Ve gene sanki Türk devletçiliği İngiltere patentli bir sivil toplum yaratmak için vardır. Şu cümle bir itiraftır: *'Hâlbuki Türkiye'nin birliğini temin eden kültür birliğinden ziyade, devlet kudretidir.'* (Etem 2007: 86)

Yurdu Demir Ağlarla Örmek ve/ya Teknoloji Aşkı

Sadri Etem'in Kemalist halkçılığı ve sol ilhamı, modern uygarlığın kirlenmediği 'soylu vahşi' peşinde koşmaz. Kalkınmacı, milli birlikçi ve teknikçidir. Hatta o, tekniği şürelendirir; toplumu makinalaştırmak ister. Genç Cumhuriyetin demiryolu siyasetini över, edebi yeteneklerini onun uğrunda seferber eder:

'Rayda bir tılsım var: Meçhulleri keşfediyor. Ray nereye uzanırsa, lokomotif nereye sesini işittirirse orada bir kıvılcıktanma oluyor. Sanki lokomotifin düdüğü çağdaş bir İsrail borusudur. Anadolu yaylasında Ashabı Kehf mağarasında uykuya dalmış gibi medeniyete ve tekniğe gözlerini kapayarak uyuklayan tarlalar, köyler, kasabalar gerinerek ve silkinerek ayağa kalkıyor.' (Etem 2007: 90)

Ray iki türlü tılsım saçar; ilkin mahalli hisleri mağlup ederek, memleketin siyasi birliğini sağlar ve ikinci olarak memleketi ortaçağ iktisadiyatından kurtarır.

Türkiye’de, 736.762 kilometre karelik bir coğrafyada 6000 k.m.lik eski demiryolu şebekesi yetersizdir. Zaten bunların çoğu İstanbul merkezli ve iktisadi olmaktan ziyade siyasi ve askeri emellere hizmet ederdi. Etem Avrupa’da 10 bin kişiye düşen demiryolu uzunluğunu, 70 bin kilometrekarede yer alan hat uzunluğunu, Türk demiryolu şebekesiyle karşılaştırır. Sonuç Türkiye’nin aleyhinedir: 10 bin metrekarede 6 metre demiryolu. Bu şekilde mahalli vatancılık mağlup edilemeyecektir. Oysa ABD iç savaş sonrası birliğini bir ölçüde demiryollarına borçludur: *‘Amerika Birleşik devletlerindeki birliğin gelişmesini büyük sanayi ve demiryollarının batı sahillerine doğru çeşitli kollardan yaptıkları akın ve memleketin muntazam bir yol şebekesine sahip olması ile mümkündür.’* (Etem 2007: 87)

Çelik, beton, fabrika, mühendis Türkiye haritasında daha önce ismine rastlanmayan yerler inşa etmektedir. Kırıkkale ve Yerköy bugün fabrika ve demiryolu sayesinde giderek Amerika’nın sanayi şehirlerine benzemektedir: *‘Kırıkkale baca, beton, asfalt, teknik; tulum giymiş delikanlı ve mühendisten meydana gelen, yepyeni, örneğini Asya’da bulamayacağımız bir kasabadır. Bu kasaba sanıyorum ki 1943’ün en yoğun işçi ve teknik adamını toplayan büyük bir merkezî olacak. Kırıkkale, Amerika’nın Detroit’ine ne kadar benziyor.’* (Etem 2007: 91)

Etem için buhar ve elektrik kuvveti insanlık için bir milattır. Milattan önce, insanlar münasebetleri kıt, yolları uzun ve dar bir mahalli çember içinde sıkışmıştır. Buhar ve elektrikten önce bu tür bir hayat yaşayan insan, bir lokma ve bir hırkayı yeterli gören insandır: *‘Bu insan, bugünün her saniye çeşitliliğin, her saniye yaratmanın hızını dıyan insanı yanında geri denilen acayip bir mahlûktur.’* (Etem 2007: 89)

Hız, her saniye çeşitlik ve yaratıcılık; yazar muhtemelen modernliği bu teşbihlerle ilişkilendiren ilk kişidir ve modern hayatın bir mürididir.¹⁵ Öte yandan hem tarihî ve hem diyalektik maddeci Etem, kapitalist uygarlığı, katı olan her şeyi buharlaştırdığı, kutsal olan her şeyi kirlettiği için eleştirmez. Batı sanayi kapitalizmi, orta çağ manzaralı köylü Türkiye’yi sömürecektir. Türkiye sömürge olmak istemiyorsa devlet eliyle kendi sanayisini kurmalıdır.

Türk İnkılâbına Dair Esâsât

Kitabın son bölümü inkılabın umdelerine, 6 oka hasredilir. İnkılabın milliyetçiliği ne tarihe saplanıp kalır, ne de emperyalist gayeler güder. Onun milli vasfı, Tanzimat’tan önceki softa Osmanlı ile Tanzimat’tan sonraki züppe Osmanlı’nın dışındadır. (Etem 2007: 98)

Türk Halkçılığı Anayasa’da kuvvetler birliği ilkesine yer vermekle Avrupa’daki parlamenter rejimlerden daha ileriye gitmiştir: *‘Çünkü liberal demokrasilerin dayandığı esas, ya kuvvetlerin dengesi yahut ayrılmasıdır.(...)Kuvvetlerin*

¹⁵ Modernliği hız ve hızın kontrolü, mühendislik, kent ve sokak etrafında analiz eden bir polemik için bkn. Paul Virilio, *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, Metis yay., İstanbul, 1998.

ayrılması esası zaten hükümdarla milleti uzlaştırmak, hükümdar etrafında liberal burjuvaziyi toplamak isteyen bir anlayıştan çıkıyordu. Türkiye’de hâkimiyeti paylaşacak mirasçılar yoktur. Hâkimiyetin sahibi halktır.’ (Etem 2007: 100) Oysa 1933 Türkiye’inde kuvvetler birliğinden, Meclis egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Meclis, halk iradesiyle belirlenmediği gibi, aksine üzerinde egemenlik kurması beklenen yürütme tarafından tayin olunmaktadır.

Devletçilik, Sadri Etem’i heyecanlı bir polemikçiye, rakamlarla konuşan bir planlama uzmanına dönüştürür: *‘Devletçiyim!.. Devletçi olmak liberal sistemi kabul etmemek demektir.*’ Devamında liberalizmin tarihi anlatılır, bu anlatı liberalizmi, ilk sanayileşen ülke İngiltere’nin sömürgecilik tarihiyle özdeşleştirir. İngiliz liberalizmi İngiliz burjuvazisinin felsefesidir. Türkiye dokuz milyonu köylü, ikiyüz elli bini işçiden mürekkep 14 milyon nüfuslu, topraklarının ancak yüzde sekizini ekeabilen, yıllık toplam geliri bir milyarı geçmeyen bir ülkedir. Bu nüfus sosyolojisi, özel girişime dayalı bir liberalizmi imkânsız kılar: *‘ Türkiye için liberalizmi bir deva gibi göstermek isteyenler, kendi sistemlerinin muvaffak olması için Türkiye burjuvasının, İngiltere’nin 18. Asırda gösterdiği üstünlüğü, bugünün çağdaş burjuvazilerine karşı gösterdiğini ispat edebilmelidirler. Yani Türkiye sanayinin rekabetten korkmayacağını ispat edebilmelidirler. Böyle bir davaya kediler bile güler.*’ (Etem 2007: 104)

Aslında tüm bu devletçi retoriğe rağmen Etem, İngiltere benzeri bir Türk burjuvazisi olsaydı, liberalizme itiraz etmeyecektir. Olmadığı yerde ise devlet eliyle bir milli kapitalizmi savunmaktadır. Nitekim Türk devletçiliğini sınırlandırır; o Sovyet devletçiliğine benzemez, der. Çünkü Sovyetler proleterya diktatörlüğünü kurmak için devlet kuvvetini kullanmaktadırlar. Alman devletçiliği ise, Nietzsche’nin üstün adam anlayışını hayata geçirmek için devlete dayanmaktadır. Kısaca Türkiye’de devletçilik, memleketin büyük fakat kısa zamanda kar getirmeyecek iktisadi işleri için, memleketin güçlü ecnebi sermayesi karşısında toptan proleterleşmemesi için ve sınıf mücadelelerine mani olmak için ilkeleştirilmiştir. (Etem 2007: 11-116)

Türk inkılabının bir diğer ilkesi laiklik felsefeci Sadri Etem’in evrimci-ilimci müktesebatıyla açıklanır. Laiklik milli hâkimiyetin esasıdır, işbölümünün bir neticesidir. İlkel bir cemiyette din, *‘.ilmin oluşmadığı yerde ilmin yerini, felsefenin oluşmadığı yerde felsefenin yerini, iktisadi müesseselerin iktisadi müessese olarak şekillenmediği yerde iktisadi müessesenin yerini.*’ kaplıyor. Oysa bugün hiçbir mühendis dua ile köprü kuramaz, hiçbir hekim hastasını ibadetle tedavi edemez. *‘Mutlaka, onun pozitif birtakım bilgilere, pozitif vasıtalarla ihtiyacı vardır. Fakat pozitif bilgiye sahip olan mühendisin dindar olup olmaması onun mühendislik işiyle alakadar değildir. O ayrı, öbürü ayrıdır. Devlet işi aynı şekilde maddi ve pozitif iştir.*’ (Etem 2007: 119,120)

Sadri Etem, Türk inkılabının esasları bahsinde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın ismini hiç telaffuz etmez, demiryolu başlığı altında bir kez Başvekil İsmet Paşa

geçer, böylelikle inkılabı şahsileştirmez. İnkılabın kurumsal ifadesini Halk Fırkası'nda görür. Nitekim son sayfa Halk Fırka'sının niteliklerine ayrılır: O mürteci, muhafazakâr ve evrimci değildir, solunda, komünist, ihtilalci sendikalist ve mesleki-temsili partiler, sağında ise içerde mürteciler, meşrutiyetçiler dışarıda da faşizm ve Hitlerizm vardır. Halk Fırkası bütün bunlardan münezzeh radikal bir partidir. (Etem 2007:135-136)

Sonuç

Sadri Etem, 1933 yılında *Türk İnkılabının Karakterleri*'ni yazdığında kendisi 33, Türkiye Cumhuriyeti ise 10 yaşındadır. Kendi verdiği bilgiye göre, 14 milyon olan nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. 1933 Türkiye sosyolojisi, onu, kendi tabiriyle-ortaçağ karanlığı içinde aydın yapmakla kalmaz, bir misyon yükler. Onun kaleminin maddecî, teknikçi, milliyetçi vasıfları misyonu anlaşılma-sızın analiz edilemez. O misyon Türkiye'yi kalkındırmaktır; köy yerini kente, ziraat yerini sanayiye, mütegalibe yerini burjuvaya, tarla yerini fabrikaya, medreseli softa ve Tanzimat züppesi yerini mühendise bıraktığında o misyon, o ütopya gerçek olacaktır. Modernlik, tarihin sonudur, son duraktaki aydınlıktır. Modernliğin alacakaranlığına ışık tutan Nietzsche, Weber ve Kafka gibi isimler onun kitabında, bu yüzden, hiç yer almazlar.

Bu bir yana, Tanzimat münevveri ve basını için geliştirdiği eleştirî, neden kendi zamanı için geçerli olmasın? O, Tanzimat için 'memurlar devleti' tanımını getirmiş ve şu kritiği getirmişti: '*Okuyucuları memurlardan ibaret gazetelerde bir memur karakteri görmek kadar mantıkî bir şey olamaz. Memur nasıl kuvvete boyun eğen insan ise, bu zümrenin basını da aynı suretle kuvvetin esiri olacaktır.*' (Etem 2007: 56) Bu takdirde, üyeleri memurlardan oluşan bir parti ve devletin, memur karakteri arz etmesi, insanları kuvvete boyun eğmeğe mecbur bırakması gerekmez mi? Velez ki o parti Cumhuriyet Halk Fırkası adını taşısın...

Kaynaklar

- ALANGU Tahir (1968) *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman, Antoloji*, Cilt 1, İstanbul.
- ALİ RIZA Seyfî (1933) *Gazi ve İnkılâp*, Sinan Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul.
- ERTAN Temuçin Faik (1994) *Kadro'cular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- KARAY Refik Halid (1939) *Deli*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- KAYNAR Hakan (2012) *Projesiz Modernlik: Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, Pera yay., İstanbul.
- NECATİGİL Behçet (1960) *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık yay., İstanbul.
- ERTEM Sadri Etem (2007) *Türk İnkılabının Karakterleri*, Kaynak yay., İstanbul.
- SERTEL Sabiha (1966) *Roman Gibi*, Ant yay., İstanbul.

- TANSU Samih Nafiz (1960) *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, (anlatan Galip Vardar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- TEKELİ İlhan; İLKİN Selim (2003) *Bir Cumhuriyet Öyküsü, Kadroları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul.
- TEVETOĞLU Fethi (1967) *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt yay., Ankara.
- VASFİ Raşit (1934) *İnkılapların Öğrettikleri*, Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul.
- VIRILIO Paul (1998) *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, Metis yay., İstanbul.
- YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, Cilt 3, Rey yay., İstanbul.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (CTAD)

Yayın İlkeleri

1. Ulusal hakemli bir dergi olarak yayınlanan *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin amacı, dünyadaki gelişmeler ışığında; Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan bilimsel çalışmaları ortaya koymak; bu alanda tartışma zemini oluşturmak ve yapılan çalışmaları kamuoyu ile paylaşmaktır. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin tarihî mirasın bir gereği olan coğrafi komşuluk ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarla, pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji vd.) faydalanılarak eleştirel bir yaklaşımla tarih bilimini inceleyen yazılara yer verilmektedir.

2. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ne gönderilecek yazılarda özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

3. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

4. Yazarlar, 10.000 kelimeyi geçmeyecek şekilde Microsoft Word programında yazılmış olan makalelerini, e-posta adresine göndermelidirler: **ctad.editor@gmail.com**. Makalenin başında 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ile 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Başlığın sağ alt kısmında yazarın adı, sayfa altında ise görev yeri (veya adresi, iş telefonu, GSM numarası ve e-posta adresi) ve unvanı yazılmalıdır.

4.1 Yazılar 1.5 satır aralığı ile 11 punto, Times New Roman karakteri ile yazılmalı, alıntı veya notlar sayfa altında yer alan dipnotlarda aşağıdaki örneklerde gösterildiği şekilde belirtilmelidir. **Örnek:** Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 150. **(İlk atıfta Yayınevi veya basıldığı matbaa varsa mutlaka, ayrıca ilgili eser ilk baskı değilse kaçınıcı baskısı olduğu da belirtilmelidir.)**, Eserin ikinci veya devam atıflarında ise: Lewis, *age.*, s. 200. şeklinde olmalıdır. Makaleler-Bildiri alıntılanması ise: Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, s. 7 **(Cilt, Sayı, Yıl, mutlaka yazılmalı) İlgili Makalenin tam sayfa aralığı Kaynaklar içinde belirtilmelidir.** Makalenin ikinci atıflarında, İlhan, agm., s... Sayfa içinde yer alan beş satırı geçen alıntılar girintili paragrafta, 10 punto ile yazılmalıdır. Metin içinde resim, şekil ve çizelge kullanılabilir. Bunların basımına ait teknik imkânlar yazar tarafından sağlanmalıdır. Türkçede Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki yazım kılavuzuna uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla inceltme ve uzatma işaretleri, nisbî (î) kullanımına uyulmalıdır; aslî, millî, fikrî gibi, kâr, mebusân vs. **Yararlanılan kaynaklar**, metin sonunda yazarların soyadına göre alfabetik

olarak yazılmalı, aynı yazarın birden fazla eseri olduğu takdirde yayım tarihine göre sıralanmalıdır. **Kaynaklarda** eserler/kitapların gösterilmesinde şu yol izlenmelidir: Örnek: LEWIS Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. **Kaynaklarda Makaleler/Bildiriler ise:** [Makale Yazarı], Soyad Ad (Makalenin yayınlandığı dergi/Gazetenin, Bildiri Kitapları, edisyon kitapların basım yılı) Makalenin başlığı (**İtalik yazılmamalı**), Eser adı (**Kitap, Dergi vb.İtalik olmalı**), Yayın Yılı, Sayfa tam aralığı belirtilmelidir. **Örnek:** İLHAN Suat (1990) Türk Çağdaşlaşması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19 (Kasım). **Arşiv Malzemesinde**, ilgili arşivin (yerli veya yabancı) standart bir kısaltması var ise ona itibar edilmelidir (özellik Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi için), fakat ilk atıfta bu kısaltma yapılmadan uzun açılımı (Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin varsa arşiv rehberleri esas alınmalıdır, Örnek: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dabilye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, BOA DH.KMS*) mutlaka verilmelidir. Arşiv malzemesinde belgenin ayrıntılı künye bilgisi verilmelidir. (Belge tanımlaması, Belge tarihi yazılmalıdır.). Yazar eğer özel şahıs ve kendi arşivinden bir belge kaynak kullanıyorsa, belge/lerin tasnifli veya tasnifsiz olduğunu belirtmeli, tasnif tarafından yapılıyor ise kendi kısaltma tasarrufunun uyarısını yapmalıdır. Araştırma döneminin süreli yayınları kullanıldığında, ilgili gazete/dergiden bir makale veya yazı alıntılanmasında ve bunun kaynaklarda gösterilmesinde şu kurala uyulmalıdır: Örnek Dipnotlarda; Yusuf Akçura, "Muallime Dair", *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi) Yıl, s... Kaynaklarda Makalelerin gösterilmesinde makaleler tırnak içine alınmamalıdır; AKÇURA, Yusuf (1913/veya Hicrî) Muallime Dair, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi), s..., Gazetenin tümü referans alınıyorsa yine aynı şekilde gösterilmelidir: Örnek: *Türk Yurdu* (1913) Gün, Ay. Kaynaklarda makale, kitap, arşiv, sözlük vs. kaynakların iç tasnifine gerek yoktur.

5.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar önce Yayın Kurulu tarafından incelenerek, uygun görülenler konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakem adlarının gizli tutulduğu raporlar olumlu olduğu takdirde makale yayımlanır. Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri ve önerileri varsa yazının yazara gönderilmesinden itibaren bir ay içinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra makale yayımlanır. Yayın Kurulu ve Editör tarafından esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapılabilir. Yayımlanması kabul edilmeyen makaleler iade edilmez. Yazara yazısı ile ilgili bilgi verilir.

6.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara çıkan sayıdan 5 dergi verilir.

7.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından yayınlanan "Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik" hükümlerine tâbidir.

Yazarlar

Derviş KILINÇKAYA, Doç.Dr., Hacettepe Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. E-Posta: mdervis@hacettepe.edu.tr

Taylan DOĞAN, Doktora Adayı, Hacettepe Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta: dogantaylan@gmail.com

Sevilay ÖZER, Öğr. Gör., Cumhuriyet Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas. E-posta: sevilayozzer07@gmail.com

İdris YÜCEL, Dr., Hacettepe Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. E-Posta: iyucel@hacettepe.edu.tr

Nurgün KOÇ, Yrd.Doç.Dr., Karabük Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karabük. E-posta: nurgunkoc@karabuk.edu.tr

Ayten SEZER ARIĞ, Doç. Dr., Hacettepe Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. E-Posta: aytens@hacettepe.edu.tr

Seyfi YILDIRIM, Doç. Dr., Hacettepe Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. E-Posta: seyfiy@hacettepe.edu.tr

Mehmet ÖZDEN, Doç. Dr., Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. E-Posta: mehmet.ozden@hacettepe.edu.tr